

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bibliotheca Transsylvanica, 53
Sorozatszerkesztő: Kozma Mária

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Vámszer Géza

CSÍK VÁRMEGYE TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

Helytörténeti adatok

Jegyzetekkel ellátta Szócs János

Pallas-Akadémia
Csíkszereda, 2007

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A könyv megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2007

© Pallas-Akadémia, 2007

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

AZ OLVASÓHOZ

Vámszer Géza 12 évig volt a csíkszeredai római katolikus gimnázium rajztanára. Az iskolában végzett munkájával párhuzamosan Csík megyében, nem jelentéktelen néprajzi feltáró munkát és helytörténeti kutatásokat végzett. Nem elhanyagolható szerepet vitt a Domokos Pál Péter vezetésével 1930 pünkösdjén Csíksomlyón Csíki Székely Múzeum néven szervezett népművészeti-, néprajzi- és egyházművészeti kiállítás létrejöttében.

Érdeklődési köre kiterjedt a csíki falurendszer működésének a megismerésére, különösképpen pedig a falutízesekre. E tekintetben tapasztalatait megosztotta Bartalis Ágoston nyugalmazott főszolgabíróval, aki már korábban foglalkozott a csíki tízes rendszer kérdésének történetével.

Később kapcsolatba került a debreceni egyetem tanárával, Milleker Rezsővel. Meghallgatta az ő tanácsait, amelyeket a falutízesekről mondott.

Vámszer Géza a csíki településtörténet feltárásában 1934–1940 között egy nyolcpontos kérdőívet dolgozott ki.

A kérdőívet, a könyv előszavában teszi közzé. Ugyancsak az előszóhoz könyvlistát mellékel, amely tartalmazza a fontosabb, az általa elért és tanulmányozott forrásmunkákat.

Az ezekben fellelhető gondolatokat, adatokat Vámszer Géza beépítette a településtörténetébe, de haszonnal forgatta azután is magyar történészek, nyelvészek, néprajzkutatók később, körülbelül 1971-ig kiadott szakmunkáit.

A továbbiakban, és a fentiek mellett, még igénybe vette és hasznosította a helyi hagyományokat jól ismerő emberek tudását, adatait. Jó részük, sajnos már eltávozott az élők közül. Ők egyben segítőtársai és munkatársai is voltak Vámszer Gézának. A könyvben szerepel a nevük. Én most azokat sorolom fel csupán, akikkel közelebbi-távolabbi ismeretségem volt, akikről már régebbi tudomásom volt, de akik már nincsenek közöttünk. A szerző által követett sorrendben említem őket. Gál Sándor nyugalmazott tanító (Taploca), Bakó Kálmán tanító (Csomortán), Duka János tanító (Mindszent), Száva Antal tanár (Csíkszentmárton), Miklós Márton tanító (Kászonimpér), Kovács Gábor tanító (Delne), Gál Ferenc tanár (Pálfalva), Eröss Dénes tanító (Borzsova), Gondos Ferenc tanító (Szépvíz), Fodor Albert gazdálkodó (Rákos), Szócs Vince gazdál-

codó (Csíkszentmihály), Tarisznyás Márton múzeum-igazgató (Gyergyószentmiklós), Gál Tamás plébános (Gyergyóalfalu), Kocsis Antal tanár (Ditró).

Ezen emberek emlékének és azoknak is, akiket itt nem emeltünk ki, akár csak a szerzőnek tisztelettel adózunk.

Nem lebecsülendő értékek hordozója a Vámszer Géza munkája. Azonban Csík és települései történetéről ma jóval többet tudunk, mint amennyit szerzőnk tudott. Ismereteink pontosabbak, mert azóta egy sor forráskiadvány, történeti munka, néprajzi tárgyú könyv látott nyomdafestéket. Leginkább ezek figyelembevételével tehattuk meg kiegészítéseinket, pontosításainkat.

Ha a felmerülő kérdésekre ma pontosabb választ tudunk adni, akkor nyilvánvaló, hogy meg is kell tennünk azt.

A hagyományőrzést, a szóbeli hisztórikumot gyakran erős szubjektivitás, részrehajlás jellemzi. Ez esetben is a kiigazításokat a valósághoz óhajtottuk jobban közelíteni.

Kiegészítéseinket, pontosításainkat az adott helyen, szögletes zárójelben, a szövegbe ékelve közöljük.

VÁMSZER GÉZA VÁLASZTOTT SZÜLŐFÖLDJE

Vámszer Géza sokoldalú erdélyi értelmiségi volt. 1896-ban született Nagyszebenben, amely akkor még a szász kultúra és művelődés központja volt. Családi környezetében és ódon hangulatú szülővárosában egyszerre sajátította el a magyar és a német műveltséget. Iskolai tanulmányait Nagyszebenben kezdte meg, majd érettségi után Budapesten a Képzőművészeti Főiskola hallgatójaként Aba-Novák Vilmos, Nagy Imre és Varga Nándor Lajos évfolyamtársa volt.

A szülőföldje iránti vonzódása miatt, okleveles rajztanárként, 1922-ben hazatért Nagyszebenbe. Kós Károlyhoz, Benedek Elekhez és Nagy Imréhez hasonlóan ő is az otthon maradást és a helytállást választotta. 1926-ban Székelyudvarhelyre neveztek ki tanárnak. Ez a döntés Vámszer Géza életében gyökeres változást hozott. Ekkor határozta el, hogy bejárja Székelyföld falvait és kisvárosait, s rajzok meg fényképek segítségével pontosan dokumentálja a székelység életmódját, népi kultúráját, művelődéstörténeti értékeit. Később így vallott akkori döntéséről: „Úgy gondoltam, hasznosabb munkát végzek ezeknek a lejegyzésével, rajzolásával, mintha egy középszerű festőművésszel gyarapítanám az erdélyi magyar festők számát.” Egész életét meghatározta a felelősségtudattal, hivatásérzettel végzett tanári munkája. Gyorsan tudatosult benne, hogy választott „szülőföldje” többet vár el tőle, s életcéljául a tágabban értelmezett népnevelést választotta. Székelyudvarhelyen szemléletét alapvetően meghatározta a néprajzkutató és múzeumlapító Haáz F. Rezső, valamint Lévay Lajos és Bányai János nevelői, közművelődési és tudományos munkássága. 1928-ban nevelői céllal jelentette meg első munkáját *Ízlés, modor, divat* címmel.

Életpályájának meghatározó állomásává vált Csíkszereda, ahol 1929–1941 között a római katolikus főgimnázium rajztanára volt. Iskolai tevékenysége mellett jelentős szerepet vállalt a természetjárás és a turistamozgalom megszervezésében. 1931-ben kezdeményezte a Csíki Turista Egyesület megalapítását, majd 1934-ben megjelentette *Csik vármegye turistakalauza és térképe* című munkáját.

Tanítványaival együtt bejárta Csík, Gyergyó, Kászon és Gyimes településeit, ahol megszállottan rajzolt, fényképezett és néprajzi tárgyakat gyűjtött. Pontosan felmérte a székely falvak művészettörténeti értékeit, településszerkezetét,

lakáskultúráját, népművészetét, kézművességét és gazdálkodását. E kiszállások idején szerteágazó ismeretterjesztő tevékenységet is végzett. Ekkor érlelődött meg benne egy csíki székely múzeum létesítésének gondolata. 1930 tavaszán Domokos Pál Péterrel és Nagy Imrével együtt Csíkszeredában egy nagyszabású néprajzi és művészettörténeti kiállítással köszöntötték a pünkösdi búcsúba érkezetteket. Voltaképpen ezzel a gyűjteménnyel rakták le a csíki múzeum alapjait. Meghatározó szerepet játszott a csíki székely népviselet, népzene és néptánc tömeges rendezvényeken történő bemutatásában is. Szabad idejében meglátogatta a pusztuló műemlékeket, s szerepet vállalt nemcsak szakszerű dokumentálásukban, hanem helyreállításukban is. 1940-ben Kolozsvárt megjelentette *Szakadát*, egy Szeben megyei magyar szórványfalu monográfiáját.

1941-től Kolozsvárra költözött, ahol tanári munkája mellett Kalotaszegen végzett néprajzi gyűjtéseket. Eredményeit a Faragó Józseffel és Nagy Jenővel közösen írt *Kalotaszegi népviselet* című kiadványában tette közzé 1977-ben.

Kolozsvári évei alatt tudatosan rendezgette korábbi csíki gyűjtéseit. Legjelentősebb dolgozatait 1976-ban jelentette meg *Életforma és anyagi műveltség* című gyűjteményes kötetében. Vámszer Géza munkásságának egy jelentős része a totalitárius rendszer ideológiája és kortársainak közömbössége miatt kiadatlan maradt. E páratlan szorgalommal és kitartással összegyűjtött dokumentációs anyagot az 1976. szeptember 21-én bekövetkezett halála után lánya, Vámszer Márta egyetemi tanárnő Kolozsváron, Kelemen Ferenc Marosvásárhelyen őrizte meg.

Vámszer Géza hagyatékának jelentős része 1997-ben a Kriza János Néprajzi Társaság kolozsvári archívumába került. A hagyaték tartalmazza Vámszer Géza eddig megjelentetett munkáinak alapidokumentációját, kiadatlan kéziratait és hatalmas mennyiségű rajzait valamint fényképeit. Ennek a páratlan értékű gyűjteménynek a számbavétele és tudományos feldolgozása folyamatban van.

Kolozsvár, 1999. november 20.

Pozsony Ferenc

ELŐSZÓ

Amikor 1929-től 1941-ig, tehát tizenkét évig Csíkszeredán [Sz. J.: Csíkszeredában – a hagyomány, a helyi nyelvgyakorlat által helyesnek ítélt forma. A Csíkszeredán alakot csak az idegenek használják.], az ottani római katolikus főgimnázium tanáraként működtem, szabad időmben a környező falvakat járván népművészeti, néprajzi, majd falusi egyházművészeti kutatásokat végeztem, adatokat gyűjtöttem, rajzoltam és fényképeztem.

Útjaimon megismertem és nagyon érdekesnek találtam a községek, falvak, falurészek, tízesek, szegek, szerek, sőt utcák elnevezéseit. Eleinte tervszerűtlenül bár, de minden erre vonatkozó adatot lejegyeztem és a tízeseknek, a régies védelmi célt szolgáló különös zsákutcáknak, valamint egyes telkeknek alaprajzát is lerajzoltam. Időközönként a látottakról Bartalis Ágoston nyugalmazott főszolgabírónak beszámoltam, mert ő hivatali teendői mellett egész életében különös szeretettel és érzékkel tanulmányozta a székely nép, különösen a Csík népének történelmét tárgyaló szakkönyveket, okleveleket. Ezeknek az ismereteknek birtokában, a maga tapasztalatainak összevetésével tömören megírta Csík vármegye történetét és sorozatos előadásokon fel is olvasta írásait. Ezekből néhányat megjelentetett a Csíki Lapok című hetilap hasábjain is.

1932-ben Milleker Rezső, debreceni egyetemi tanár, aki családjával Tusnádfürdőn nyaralt, valakinek a tanácsára felkeresett engem Csíkszeredán. Beszélgetéseink során értékes tanácsokat adott a *székely tízes szervezet* múltjának kutatásával kapcsolatosan és felhívta figyelmemet bizonyos magyar és erdélyi szász történészek e tárgykörbe vágó munkáira is. Így tudtam meg, hogy a Székelyföldön kívül – még Debrecenben is – voltak tízesek, de azokat ott *tizednek* nevezték. Az erdélyi szászoknál is voltak ilyenszerű közigazgatási egységek s azokat ők *Zehutenschaf*tnak nevezték. Talán ezeknek hatására némely vidéken a románok is használták a *zeciu* elnevezést.

Milleker Rezső 1932-ben a Csíki Lapokban pályázatot hirdetett a székely tízes szervezet mai és régi adatainak összegyűjtésére. Így szeretett volna olyan – általa nem ismert – adatokhoz jutni, amelyek e homályos kérdést jobban megvilágítanák. A pályázatra 1933-ban csak két munka érkezett be. Egy Bartalis Ágostontól, aki hét gépelt oldalon leírta az oklevelekben előforduló adatokat és hozzáfűzte a maga Csík megyei személyes tapasztalatait. A másik pályázó Illyés

Elemér, egyetemi hallgató volt, aki négy oldalon számolt be Háromszék megyei gyűjtéséről és bizonyos falukönyvekből kiírt adatairól.

Így végre 1939-ben Milleker Rezső megjelentette a Debreceni Szemlében (januári sz.) a maga értékes 40 lapos tanulmányát. A *székely tízesek* címen. Ebben az addig megjelent szakmunkák és a székelység történelmi okleveleinek adatait foglalta össze. A tízesek eredetéről vallott eltérő felfogásokhoz a maga véleményét is megírta, azt erősítvén, hogy a székely tízes hajdan katonai szervezet volt, s csak később vált gazdasági és közigazgatási egységgé. Kár, hogy tanulmányához egyetlen ábrát sem mellékelte.

Közben magam is írtam és felolvastam két tanulmányt e kérdéssel kapcsolatosan, ahol főként gyűjtéseimre támaszkodtam. Az egyiket: *A székely falusi és városi települések formációi* címmel az Erdélyi Múzeum Egyesület székelyudvarhelyi vándorgyűlésén olvastam fel még 1936-ban. A másikat pedig, amelynek címe *A székely vagyon- és földközösség* volt, 1938-ban a tordai vándorgyűlésen. (E. M. E. 1938-as Emlékkönyve.)

Jelen tanulmányomhoz az adatokat lassan, apránként gyűjtöttem, főként 1934–1940 között. Az adatgyűjtést nagyrészt személyesen, több falubeli öreg ember kikérdezésével végeztem. Némely helyen ez simán ment, szinte kapásból mondták be az adatokat, de voltak falvak, ahol csak utólagos utánjárással tudták kérdéseimre a választ megadni. Némelykor, ha bizalmatlanul is fogadtam a szájhagyomány révén mondott furcsa adatokat, de mert helytörténeti szempontból érdekesek voltak, mégis lejegyeztem őket, sőt felvettem a kérdőpontjaim közé, s így a kérdőívem végül is nyolc kérdéssé bővült. Ezzel a kérdőívvel az volt a célom, hogy bizonyos rendszert magam is betartsak, ugyanakkor adatközlőimmal is betartassak. Sajnos, ez nem mindig sikerült, épp a települések sok fajtája, eredete miatt. Más nehézség is adódott, hisz a helyszíni gyűjtés kiegészítéseképp szolgáló régi írások, oklevelek adataihoz sok esetben nagyon nehezen jutottam hozzá. Ezért e tanulmányomnak inkább azok a részei képviselnek – érzésem szerint – vitathatatlan értéket, amelyeket adatközlőim segítségével személyesen gyűjtöttem. Tehát a falurészek, a tízesek, szegek, szerek, utcák és patak völgyek régi elnevezései, az elpusztult falurészek, a hajdani főútvonalak megjelölései stb., azok, amelyek a települések múltját magyarázzák s amelyek ma már feledésbe mentek.

Könnyebb tájékozódás végett kérdőívem nyolc pontját az alábbiakban közlöm:

Kérdőív

(1934–1940)

1. *A község magyar és román neve.* Elnevezése a múltban?

A név eredete, oklevelek, szakkönyvek vagy szájhagyomány alapján?

2. *A község hány falurészre, szegre, tízesre oszlik?* Azok elnevezése, ma és a múltban? Az elnevezést réginek tartják-e vagy újnak? A név eredetének indoklása, magyarázata. Ha csak számozzák őket, azt mióta teszik s azelőtt mi volt a tízes neve? Az új beosztás fedí-e a régi tízes, szeg területét? Összevontak-e két tízest, vagy a lélekszám emelkedésével kettéválasztottak egy nagyobb tízest?

A tízesen belül milyen nevű falurészek, szegek, utak, utcák, terek, sikátorok, vízrejárók stb. vannak? Ezek nevének eredete, magyarázata, indoklása. Melyek a régi és melyek az újabb elnevezések?

A lakóházak származása az egész községen végigmege-e, vagy csak falurészenként történik? Hol kezdődik a számozás és hol végződik?

3. *A község lakott részei között keresztülfolyó patakok, esetleg tavak neve?* Az elnevezés eredete, magyarázata?

4. *A község tízesei, falurészei össze vannak-e nőve egymással?* Mennyire és mióta? Ha nincsenek összenőve, milyen távol vannak az utolsó házcsoportok egymástól?

5. *A község településtörténetére vonatkozó érdekesebb részletadatok?* Szájhagyomány, okirat, egyházi feljegyzés stb. alapján.

6. *A község határában van-e elpusztult falu, falurész, templom, kápolna, vár, kastély vagy udvarház?* Mi látszik még belőle? Mi volt a neve s ma azt a helyet hogyan nevezik? Ma mi van a helyén (erdő, legelő, kaszáló, szántó)? Az elpusztulás oka és időpontja? Milyen távol van a községtől és milyen irányban? Az elpusztult településről akkoriban hová menekült, telepedett le a lakosság?

7. *A község határában régebben hol vezetett a főút* a szomszédos községbe? Látszik-e még a régi útból valami, mekkora szakasz és hol?

8. *Egyéb településtörténeti vonatkozású megjegyzések.* Pl. van-e kormegálapító műemlék maradvány a templomban, kápolnában, udvarházban stb.? Be van-e építve a falakba vagy külön áll?

A községnek különleges településtörténeti helyzete, adottsága? A határvédelemmel kapcsolatos szájhagyományszerű adatok. Hol voltak felállítva a lármafák stb.?

E tanulmány megírásának történetéhez tartozik még az, hogy miután 1941 tavaszán Kolozsvárra kerültem és a háborús évek után e Csík megyei gyűjtésemet átnéztem, csoportosítottam, hiányokat és homályos részeket fedeztem fel benne. Ezeket 1950 és 1960 között utólagos tanulmányútjaimon igyekeztem pótolni, illetőleg tisztázni.

Kolozsvár, 1970 őszén

A szerző

BEVEZETŐ

Csik vármegye településtörténetéhez kapcsolódó s valamennyi településre kiterjedő helytörténeti adataim közlésekor a könnyebb tájékozódás kedvéért szükségesnek tartom, hogy néhány általános történelmi vonatkozást is felelgessek.

E bevezetés nem érinti a székelység letelepedésének s a székely nép eredetének sokat vitatott, bonyolult s mindmáig bizonytalan kérdését, azonban annál inkább, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék be- és letelepedésének körülményeit, a különböző felfogású történészek eddig rögzített megállapításai nyomán. [Sz. J.: A magyarság legkorábbi rétege, a IX. század végén került a Kárpát-medencébe és nem korábban.]

A magyarság, mai tudományos felfogás szerinti, legkésőbbi rétegének IX. századvégi letelepedése elvben és gyakorlatban is még a nemzetségi, a törzsi rend szerint történt és a nemzetségek által így foglalt területek ezek közös tulajdonává lettek. Tekintve, hogy akkor a magyarok főfoglalkozása, bizonyos mértékű földművelés mellett, még az állattenyésztés, a nomád és félnomád pásztorkodás volt, amihez nagy kiterjedésű legelőkre volt szükségük, az erdős, hegyes és mocsaras helyeket nagyrészt kikerülve, inkább sík vidékeket szálltak meg, bár feltehető a dombvidéki nyílt (tölgyes) erdők megszállása és használata is. Itt szétszórta földművelő szláv, elszlávosodott avar és egyéb lakosságot találtak, akiket rövid idő alatt beolvasztottak.

Mínthogy I. István király a lázadó Ajtont, az esetleges Gyula [Sz. J.: Az erdélyi Gyula vezér nem esetleges, nem legendai, hanem reális történeti személy volt.] vezért leverte, területeinek nagy részét fokozatosan királyi birtokká tette, ahol megszervezte a „megyék”-et. A közigazgatás megszervezése folytán a székelyek egy része, az Alföld peremvidékéről, a Nagyvárad melletti Telegd környékéről keletebbre került Erdélybe, majd a mai lakóhelyére. Már IV. Béla is a tatárjárás előtt csak a várkatonaságra, a székelyekre és részben a besenyőkre támaszkodhatott.

A székelység „nemzetségi szabadságát” legtovább, a XV. századig megőrizte. Adót nem fizetett a magyar királyoknak, csak katonai szolgálatot, határőrséget kellett vállalnia. Szádeczky Lajos szerint: „A székely nemzetet a harc teremtette, éltette és emelte történeti magas színvonalra. Főhivatása, mióta a történelem

színpadán megjelent, a honvédelem volt. Ebben állott legfőbb dicsősége és büszkesége...” Ez természetes következménye volt annak, hogy a székelység csatlakozott nép volt s így mindig elővéd szerepet töltött be. „A székely nép, mióta történelmét ismerjük, mindig általános hadkötelezettséggel tartozott az élvezett kiváltságok ellenértéke fejében.”¹ ...Feladatuk elsősorban a keleti határszél védelme volt – ezért kerültek a Kárpátok keleti és részben déli vidékeire – s ennek teljesítése érdekében nemcsak védő, hanem szükség esetén, külön támadó hadműveleteket is viseltek. A székelyek hadi szervezetéről a XIV. századig csak annyit tudunk, hogy a székely ispánok vezetése alatt önálló hadműveleteket hajtottak végre s több ízben betörték a moldvai részeken levő tatárookra.² Harcoltak ők a besenyőkkel együtt Joachim szebeni comes 1210-i bulgáriai diadalmas hadjáratában is. Mátyás király 1463-ban papírra fektette a székelyek haderejének kötelező számát és a fegyverbe hívás módozatait, kihangsúlyozván, hogy azt „a székelyek az ő régi szokásuk szerint”³ ...tegyék, tehát e hadak a király előtt mentek, hogy neki „utat nyissanak a hegyi torlaszokon át. Így biztosították 1395-ben Zsigmond király bevonulását is Moldvába”.⁴ A székelyeket azonban más határrészek védelmében is igénybe vették. Például a XIV. század végén az Al-Dunánál, a törökök fellépésekor, a székely határőrök néhány egységét a keleti határszélről a törökök déli beütései ellen is bevetettek.

„Az erdélyi, úgynevezett keleti székelyek történetéről írott feljegyzések csak a XIII. század elejével kezdődnek s oklevelekben először 1210 és 1213-ban említetnek.” De, hogy ekkor a Székelyföld már elég népes volt, bizonyítja az is, hogy 1270–72-ben V. István király Kézdiszékéből a Torda-várhoz tartozó *Aranyosföldre* telepített ki székelyeket s ezekből alakult *Aranyosszék*, ahol a XIV. század elején már 29 falujuk volt. [...] Az 1332–37-es erdélyi pápai tizedjegyzékben három székely (marosi, erdőháti és csíki) esperességi kerületben 150 egyházközség neve fordul elő, amely tekintélyes lélekszámot feltételez.

Ebből a 150-ből Csíkra 15, Gyergyóra 1 és Kászónra 1, összesen 17 egyházközség jutott. E legkorábbi fontos adatból a múltba visszakövetkeztetve, bizonyos módosítással igazat lehet adni Orbán Balázsnak és Vitos Mózesnek, akik Csíkra vonatkoztatva megállapították,⁶ a csíki honfoglaló székelyek az őserdők rengetegei között a folyók melletti teraszokon és erre alkalmasabb dombtetőkön ütték fel első tanyáikat. Ezt részben a keleti határvédelemben is használt ókori várromok, a várral kapcsolatos elnevezésű helynevek, de főként a székely

határvédelemnek az a szokása bizonyítja, hogy egyik hegytetőről a másikra – látó- és hallótávolságra egymástól – lármafákat, őrtüzeket, máglyákat és szál-dobokat állítottak fel. Ezeknek az őrhelyeknek, leshelyeknek neve a legtöbb vidéken még ma is köztudomású a szomszédos falvakban.

Miként Erdély más területein az előnyomuló magyarok legelőbb mindenütt a még látható római útvonalakon haladva, a római katonai és polgári települési központokat és az általuk használt bányákat szállták meg, úgy természetesnek vehetjük, hogy a Csíkba behatoló székelyek is – mivel a rómaiak Csíkban nem jártak – az ókori időkből esetleg még fennmaradt utakon haladva, a régi várromoknál üthették fel legelőször sátraikat.

Ezért nem érdektelen dolog – ha már Csík településtörténetével foglalkozunk –, hogy megismerjük a csíki ókori várak helyét és körülményeit. Több történelmi könyv megemlíti őket, de Orbán Balázs volt az első, aki fel is kereste a várromokat s könyvében némelyiknek az alaprajzát is közölte. Az ő nyomdokain haladva 1930–33-ban én is felkerestem mindegyiket, lemérvén nagyságukat, alaprajzukat lerajzoltam. Szűk ismertetésüket az 1934-ben kiadott *Csík-vármegyei Turista Kalauz*ban találhatjuk meg. Szakszerű és bő leírásukat Ferenczi Sándor kolozsvári régész 1938-ban sok ábrával és részletes könyvésze-ti adattal hozta nyilvánosságra.⁷ Ebből kitűnik, hogy ezek az ókori várak igen különböző alaprajzúak, más-más korból és más-más néptől származnak. Hogy némelyikét a székelyek is használták, azt a szájhagyományon kívül írásbeli adatok is igazolják, például a csíksomlyói „Só-vár” esetében, de hogy a legelső időkből legalább őrhelyül használhatták, biztosra vehető, hiszen e várak, például az ókori dákoknál, tervszerű védelmi rendszernek voltak a láncszemei. Bár véleményem szerint a ma még látható várromokon kívül léteztek még vára-ik – vagy a mostanában talált tárgyi leletek alapján legalábbis tekintélyes települési helyeik –, amelyeket a hosszú évszázadok alatt az őserdő öreg fája, a gyep és moha úgy eltakart, hogy az ott ritkán megforduló mai ember azokat már nem veheti észre. Az utóbbi tíz év alatt is sok új lelet szolgált Csík medencéjének településtörténetéhez értékes adatokat. Így János Pál és Kovács Dénes 1967-ben megjelent tanulmánya 56 lelőhelyet sorol fel a Csíki- és Kászoni-medencékben, ami több száz leletet jelent. Ezeknek zöme ókori, kisebb része középkori.⁸

Ezek a ma is látható várromok természetesen a Csiki-medence peremén, a teraszokon vagy kiemelkedő szirteken vannak, és nem a vizenyős, alacsony helyeken. Mégis, főként az Olt folyó által áttört szorosok mellett található, néha hármásával is, mert itt és így könnyebben védhették magukat a medencébe behatoló ellenség ellen.

Délről észak felé haladva van: 1. a Tusnádi-szoros keleti oldalán, Tusnádfürdő fölött, a „Vártető”-n egy nagy kiterjedésű és szabályos, tojásdad alakú várrom. (Tőle délre, de már nem csiki területen van még „Sólyom-kő”, „Vápa vára” és a Szent Anna-tótól délre „Bálványos-vár”); 2. a Zsögödi-szorosnál három várrom is található. Két előretolt, a terephez idomuló, kisebb vár, az Olt nyugati partja felett emelkedő szirteken, amelyeknek mai neve „Kisvár-tető” és „Vár-hegy” s ezek mögött, 2-3 km-re a Hargita hegyei között egy nagyobb és szabályos (tojásdad) alaprajzú várrom, az ún. „Három-tető”-vár [**Sz. J.:** Harom-vár, Harom vára és nem Három-vár. Anonymusnál a bánsági Harom-vár jelenik meg. A délszláv szó jelentése erődített egyház.]; 3. a Rákosi-szorosnál is közvetlen az Olt feletti, nyugati, kúp alakú hegyen az ún. „Bogát-hegyen” egy kisebb vár nyoma látható és jóval (6-7 km-re) mögötte és magasabban fellelhetők egy kőszirten a „Rákosi-Pogányvár” [**Sz. J.:** Furcsa írásmód. Inkább így: rákosi Pogányvár.] falmaradványai.

Ezek az Olt menti várakon kívül, különböző korú várak védték, például az Udvarhely felé vezető régi utat a „Csicsói-vár” oldalazta, és több vár védte a Kárpátok áthágható helyeit is. Van például egy nagy méretű vár Somlyónál, a Nagy-Somlyó-hegy északi csúcsán, az ún. „Só-vár” s tőle északabbra a Remetepatak feletti Csere-homlokokon a „Pálfalvi-Csomortáni” [**Sz. J.:** Az ún. csomortáni vár tulajdonképpen Pálfalva területén van. Óskori erősség maradványa.] kisebb vár. Csík legészakibb részén – mivel Gyergyó az ókorban lakatlan terület volt – az Olt felső folyásánál is van, Szentdomokostól kb. 6-7 km-re északra „Várbükk sarka” nevű dombon egy kicsi vár romja. Ez inkább a keletről betolakodó ellenségtől védhette a Felcsiki-medencét. Ennek közelében van egy figyelemre érdemes „írott-kő”, amelybe rovásírás-szerű jegyek vannak bevésve.

Megemlíthetjük még a Kászoni-medencében levő vár elnevezésű helyeket is, bár ezeknél – Szetye-várat kivéve – sem Orbán Balázs, sem Ferenczi Sándor⁹ semmi nyomát várfalnak nem találta. De régészeti leletek kisebb emberi telepü-

lések létezését igazolják. Lehet, hogy csak ideiglenes rejtkehelyül használták e várak tűnő magaslatokat.

Ismételten hangsúlyozom, hogy a csíki és kászoni várromok különböző korokból és más-más népektől származnak, de mindegyikük ugyanazt a feladatot volt hivatva betölteni, azaz a medencék védelmét.

A Csíki-medence ókori váraival és ezzel kapcsolatosan az itteni székelyek letelepedésével foglalkozott még Ferenczi István kolozsvári régész is, aki összefoglalta az eddigi, Csíkra vonatkozó szakirodalmat és különböző felfogásokat, amelyeknek alapján megállapította a tennivalókat annak érdekében, hogy tisztázódjék Csík ókori és középkori településtörténete.¹⁰

Mivel a székelyek csíki letelepedése előtt hosszú évszázadokon át nagyon gyér lakosság élt e vidéken, a víz és az erdő visszahódította magának még azokat a területeket is, amelyek leleteink alapján az ókorban lakottak voltak. A Csíki-, de főként a Gyergyói-medencék a székelyek itteni letelepedésekor szinte lakatlan és még nagyon vizenyős, járhatatlan területek voltak. Ezért a székelyek nagyobb falvakat nem is létesíthettek, csak a magasabb hegyek által rejtett, védett mélyedésekben, lankásabb hegyoldalakon, az első irtványokon találtak félnomád [Sz. J.: A XII. század végén már nemigen lehetett félnomádként jellemezni a székelységet.] életmódjuknak, a pásztorkodásnak megfelelő területet, amely a határőrszolgálat mellett megélhetésüket is biztosította. Ezek nagy része eleinte csupán őrhelyszerű település volt [Sz. J.: Ahová templomokat építettek, azok már nem lehetnek csupán őrhelyszerű települések.], amelyek később falvakká növekedtek. Létük érdekében természetesen élénk kapcsolatban kellett lenniük egymással, a várak őrcsapatával és személyzetével, mert hiszen volt ezeken kívül néhány egyéb rendeltetésű (egyházi, közigazgatási) medencepadokon és medence-peremeken települt község is, mint pl. Somlyó, Rákos, Kászon központja stb.

Hogy az állattenyésztés mellett földművelést is folytattak, azt a várak és feltelepített lakhelyeik közelében a mai napig is látható mezsgyék – „muzsgyák” [Sz. J.: A szónak inkább a muzsda alakját ismerjük] –, illetőleg a 3-4 m magas földművelő teraszok megléte is igazolja. Ezek csak lassú évszázadok alatt végzett szántással alakulhattak ilyenekké. Az idők folyamán persze a medencékben levő erdőket – bár ezek a tatár betörések idején jó védelmet nyújtottak – fokozatosan kiirtották, a mocsarak vizét lecsapolták, bevezették a folyók medrébe

és így lassan kiszáritották a területeket. Ezek a magasabb részekre szorult telepések lassanként lehúzódtak a simább helyekre, hisz e tágasabb, simább területek alkalmasabbak voltak az intenzívebb földművelésre, mint a lejtős hegyi területek, ahol főként a szántás nehéz, fáradsággal járó munka volt.

A fentiek lehetőségét, igaz voltát bizonyítja az is, hogy a mai öregek vallo-mása szerint száz-kétszáz évvel ezelőtt a medencék jóval vízenyősebbek voltak, és a mai kopár, letarolt medencében levő községeket sűrű erdők övezték. Az utolsó, csíki tatár betörés 1694-ben volt, s így a XVIII. század elején, a tatárveszély elmúltával, valamint a fa értékének növekedésével a községek közelében még gyorsabban irtották az erdőket. Ez a folyamat a XIX. század végén, a vonat bevezetésével még inkább fokozódott. Különben az Olt két oldalán *még ma* is nagy kiterjedésű vízenyős, rekettyés, sőt tőzeges rétek, kaszálók vannak.

Hihető tehát az, hogy Csíkot a székelyek, ha gyéren is, de már az 1241–42-ös tatárjárás előtt megszállották, viszont a völgyekbe, a medencék peremvidékére való lehúzódásuk nagyobb mértékben csak később, békésebb időszakban következett be. Hogy ez a feltevés megfelel a valóságnak, azt a magasabb fekvésű helyeken itt-ott még látható templom-, de főként kápolnaromok, a hajdani épületek pincéinek gödrei és alapkövei, valamint e telephelyeket összekötő, régi, hegyi utak maradványai igazolják. Részleteiben ezeket a hajdani „hadi utak”-at a mai lakosság ismeri, számon tartja s olykor használja is. Igaz, valamikori vonalát ma már csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, de az ókori és középkori épületmaradványok, valamint a községekben fellelhető szóbeli adatok alapján is kikövetkeztethető. Természetesen minden község csak akkora szakaszt ismer ebből az útból, amekkora az ő külső határterületét átszeli.

CSÍK, GYERGYÓ ÉS KÁSZON NEVÉNEK EREDETE

Csík az Olt felső szakaszának völgyében nyúlik el, a Kárpátok és a Hargita hegyvonulat között. Oklevél Csíkot és hadnagyát először 1324-ben említi. [Sz. J.: A Csík lehet személynév. A török csík, csak szónak határsáv a jelentése. Az 1324-es oklevél hamisítványgyanús.] *Szék*nek először 1419-ben nevezik. Később három székké terebélyesedik, amennyiben délkeleten kialakul *Kászon-fűszék*, északon pedig *Gyergyó-fűszék*. A fűszék maga is idővel két tájegysége

szerint *Felcsík*ra és *Alcsík*ra oszlik, sőt bizonyos szempontból szoktunk *Középcsíkről* is beszélni. *Csík* nevét vagy a keskeny Olt-völgyi *földcsíktől* vagy a *csig* gyepükéretést jelentő török szótól, esetleg az itt található *csík* halfajtától kapta.

Gyergyó nevének eredetéről is sokféle feltevés van. A legvalószínűbb, hogy az ott ma is meglévő „György-patak” (régiesen Gyergyójó) nevétől, vagy a ma már nem létező, de feltételezhető legelső templomának védszentjéről, Szent Györgyről kaphatta a *Gyergyó* nevet.

Kászón [Sz. J.: A Kászón helynév eredete: a szláv savanyú (víz) jelentésű közszó.] neve az újabb megállapítások szerint nem szláv, hanem török eredetű elnevezés, mint ahogy első lakói is valószínűleg török-besenyő eredetű székelyek voltak. *Kászonszék* 1390-ben különvált *Csíkszék*től. Ennek regényes története maradt fenn.¹¹ Tény, hogy Csíkszék nem egyezett bele Kászón elszakadásába, illetőleg önkormányzatába s emiatt hosszabb perlekedés folyt a főszék és a fiúszék között. Mátyás 1462-ben Erdélyben járván, meghallgatta a kászoniak panaszát s megerősítette a 48 tanú vallomása szerinti, még Zsigmond király által kapott jogukat. Ennek ellenére utólag, mihelyt mód adódott rá, a csíkiak mégis megszüntették Kászón önkormányzatát.

Elismerendő, hogy mind *Gyergyó*, mind *Kászón* hivatkozva az akkori rossz utakra és a főszék központjától való nagy távolságra, valamint a természetes különálló, katlanszerű medencéjükre, teljesen zárt világukra, jogosan vágytak függetlenségükre, önkormányzatra.

Gyergyónak és Kászonnak e különleges helyzetéről még lesz szó, az ottani községek települési adatainak ismertetése során.

A CSÍK MEGYEI MŰEMLEK MARADVÁNYOK JELENTŐSÉGE A TELEPÜLÉSEK KORMEGÁLLAPÍTÁSÁNÁL

A Csík megyei templomok három építészeti korszakba és stílusba oszthatók. Az Árpád-házi királyok idejében *román* (köríves) stílusban épültek a templomok. Ez volt az „első építészeti korszak”, amely templomoknak a láncolata még folytatódik Háromszéken keresztül Brassóig s onnan nyugatra Fogaras, Szeben és Hunyad megyékben, ahol – még a szászok XII. század közepén történt letelepítése előtt – szintén székelyek éltek.

A második építészeti korszak a *gótikus* (csúcsíves) stílusé volt, amely Csík–Gyergyó–Kászon községeiben csak Mátyás király korában, a XV. század közepétől és a XVI. század folyamán terjedt el. Ekkor a kb. három évszázadig használt román stílusú templomok már dűledeztek, vagy kicsinek bizonyultak, vagy a lakosság lejjebb húzódván a medence felé, új telephelyén kénytelen volt új templomot építeni. S ezt a kor ízlésének megfelelő stílusában emeltette. A gótikus kor vége felé a csúcsív helyett az ún. *tört ívelésű gót* stílus volt már az uralkodó.

Ezt követte, azaz követte volna a XVII. század elejétől a *reneszánsz* stílus, de ez még az ország nyugati területein is alig tudott gyökeret verni, az akkori zavaros politikai és gazdasági helyzet miatt (a török hódoltság és a szabadságharcok). Erdélybe még lassabban érkezett el a reneszánsz stílus és akkor is nem egész templomok, csak belső berendezési tárgyak készültek el. Így oltárok, deszkamennyezetek, bútorok, hímzések, kegyszerek stb. tárgyain találjuk meg mint díszítőelemet.

Mivel tehát a reneszánsz stílus ily hiányosan jelentkezett, harmadik építészeti korszaknak csak a XVIII. század elején, de főként Mária Terézia uralkodása alatt elterjedt *barokk stílust* tekinthetjük. Ez volt a legtermékenyebb és legelterjedtebb stílus, mert a bécsi kormány, a Habsburg államhatalom anyagilag is nagyon támogatta. Sok újabb keletkezésű és templom nélkül álló község kapott így új barokk templomot. De sajnos – művészettörténeti szempontból – sokat ártott is, mert a régi gótikus templomok egy részét lebontották, a legtöbbet pedig átalakították. Meghagyták a régi falakat, de azoknak vakolatból barokk külsőt, mondjuk „köpenyt”-t adtak. A csúcsíves ablakok és ajtók helyébe félköríves barokk ablakokat és ajtókat építettek be. A templomhajókat megnagyobbították s így a gótikus bordás mennyezeteket mind lebontották. Ezért egyetlen gótikus hajómennyezetünk sem maradt Csík megyében, csupán a szentélyeknek kegyelmeztek meg. A másik különlegessége e korszaknak, hogy mivel magasabb tornyokat akartak emelni, a csúcsíves toronyablakokat befalazták (sok helyen még láthatóak) és így a félköríves barokk ablakok 3-4 m-rel feljebb kerültek a torony négy oldalán.

Ez a barokk ízlés még a XIX. század első felében is folytatódott, holott ekkor már a *neoreneszánsz stílus* terjedt el. Ebben a stílusban egyetlen templom sem

épült Csíkban, csak néhány vakolatdísz készült a külső falakon, bent a templomban pedig, főként a nyugati karzatok mellvédjeinél találhatjuk meg őket.

Minket most elsősorban inkább csak az első két építészeti korszak érdekel, tehát az ún. Árpád-ház korabeli román és a középkori Mátyás-kori gót stílusú műemlékeink. Ezek nem annyira különleges szépségükért értékesek a számunkra, mint inkább azért, mert fontos dokumentációs adatokat szolgáltatnak a székelyek, főként a csíki, gyergyói és kászoni régebbi települések helyéről, időszakáról és egyéb körülményeiről.

Sajnos, román stílusú egész templomunk a megyében nem maradt fenn, csak kőfaragású ajtó- és ablakkeretek, szentségtartó fülkék, keresztelőkutak és szenteltvíztartók. Ezeket többnyire a régi román kori templomból mentették át a XV. században épült – immár nagyobb, tágasabb – gótikus templomba, illetőleg mint felhasználható faragott ajtó- és ablakkeretet beágyazták a falba, a megfelelő helyre. Ennek köszönhető, hogy ránk maradtak. De ezenkívül az is lehetséges, hogy egyes faragott kőtöredékeket egyszerű terméskövekként beépítették a falba, amelyek csak a templomnak egy esetleges lebontásakor vagy nagyobb restaurálásakor fognak napfényre kerülni.

A történeti és művészettörténeti adatokból néhány érdekesség olvasható ki. Szakembereink még nem tudták megállapítani csíki emléktárgyainkból, hogy azok a tatárjárás előtt vagy csak az után készülhettek, pedig ez igen fontos adat lenne a csíki településtörténelem szempontjából. Oklevelek bizonyossága szerint I. István király elrendelte, hogy minden tíz szomszédos falu építsen magának templomot. A pápai tizedjegyzék csíki vonatkozású része 1332–33–34-ben készült. Ez elsorolta a csíki 17 egyházat, amelyek – kivéve a szokatlan nevű Torkovot – mind a mai napig régi nevükön szerepelnek. Mivel az előírás szerint csupán azok a papok fizették a tizedet, akiknek évi jövedelme 2 márkánál, azaz 8 aranynál nagyobb volt, feltételezhetjük, hogy területünkön voltak szegényebb egyházak, amelyek így nem kerültek az adófizetők névsorába.¹²

Köpeczi Sebestyén József 1929-ben *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határa* címen egy igen értékes tanulmányban foglalta össze a Csík megyében talált középkori emléktárgyainkat.¹³ Ő volt az első szakember, aki fáradságot nem ismerve, faluról falura járt, minden templomot, kápolnát, paplakot, sőt udvarházat is felkeresett s ott minden középkori emléket – legyen az kőfaragvány vagy egyházi kegyeser – alaposan megvizsgált, lemért, lefényképezett,

lerajzolt és szakszerűen leírt. Az így szerzett ismeretek és tapasztalatok alapján megjelölte a Csík megyei középkori emlékeknek az értékét és a helyét a nyugati műveltség kelet felé terjedő hullámvásában.

Nagy kár, hogy K. Sebestyén József nem egyeztette össze a felkutatott román kori emlékek lelőhelyét az 1332–34-es jegyzék szerint akkor létezett egyházközségekkel. Ezt a hiányt szeretném az alábbiakban – pótlólag – megtenni. Mert többek között, kétes az a megállapítás, hogy a román kori templomok Csíkban 12-14 km-re voltak egymástól, pedig mindez számunkra településtörténeti szempontból igen fontos adat lenne.

A pápai jegyzék Csík megyében 17 egyházközséget említ meg, amelyeknek papjai 1-2-3-4 „denarius” adót fizettek. K. Sebestyén József viszont *nyolc* templomban talált román kori kőmaradványt, de nem teszi fel a kérdést, hogy a megmaradó *kilenc* templomból hová kerültek ezek. Sőt, mivel Csík megyében egyetlen ép román kori templomunk sem maradt fenn – még annak az alapköveit, alaprajzát sem ismerjük – nem igazolható az, hogy a hajdani román stílusú templom azon a helyen állott volna, ahol ma a műemlék maradványok fellelhetők. Hihetőbb ugyanis az, hogyha a régi templom néhány kilométerrel arrébb, feljebb állott a hegyoldalon, amikor a falu a kiszáradt völgy felé lejjebb húzódtott és ott felépítette új – immár gótikus vagy barokk – templomát, a régi, kiöregedett és szűknek bizonyult templomocskát lebontotta. Továbbá az is hihető, hogy az amúgy is darabokból összeillesztett faragott ajtókereteket, keresztelőkutakat stb. érdemes volt a falu lakóinak szekéren, szánon a hegyoldalról leszállítani és azokat új templomába behelyezni vagy beépíteni. Kétes értékű tehát az a feltételezés, hogy az a templom, amelyben román kori emléktárgyat találunk, az eredeti XIII–XIV. századi egyházas hely lett volna. Előfordulhatott az is, hogy a szomszédos falvak, ha korábban közös egyházközséget alkottak, később új templomaik felépítésekor megosztottak a lebontott, román kori templom faragott kőtárgyain, s így olyan templomba is került román stílusú faragott kő, amely a XIV. században még nem létezett s nem volt román stílusú temploma, még kápolnája sem.

De vegyük sorra. E kérdés részbeni tisztázása céljából elsorolom a pápai tizedjegyzékben feltüntetett 17 Csík megyei egyházat, feltüntetve azokat, amelyekben van s amelyekben nincs román kori emléktárgy. Sőt, van három olyan

templomunkban is román kori emlék, amely mint egyházközség nem szerepel az 1332–34-es jegyzékben.

A 17 egyház a következő: 1. *Somlyó*, 2. *Szentlélek*, 3. *Mindszent*, 4. *Szentgyörgy*, 5. *Szentmárton*, 6. *Szentkirály*, 7. *Szentsimon*, 8. *Kozmás*, 9. *Kászón*, 10. *Delne*, 11. *Szentmiklós*, 12. *Rákos*, 13. *Szentmihály*, 14. *Jenőfalva*, 15. *Szenttamás*, 16. *Torkov-Torcu* (Tarkó?) [Sz. J.: A legnagyobb valószínűség szerint a pápai tizedjegyzékben 1333-tól megjelenő Torkov-Torcu, vagy inkább Tarkó esetleg Tarkó néven a nagyboldogasszonyi egyházközség – Karcfalva, Jenőfalva, Dánfalva és Madaras – szerepel. Csíkszentdomokos akkor Csíkszenttamás filiája leányegyháza lehetett.], amely hihetőleg a közeli Szentdomokos elődje volt és 17. *Gyergyó* (a község pontos megjelölése nélkül).

Ebből csak a következő nyolc templomban maradt fenn román stílusú emlék. Ezek: 1. *Somlyó*, 2. *Szentkirály*, 3. *Kozmás*, 4. *Kászónaltíz*, 5. *Delne*, 6. *Rákos*, 7. *Tarkov* (Csíkszentdomokos?), 8. *Gyergyóalfalu* (és a gyergyószentmiklósi Szent Anna-kápolna.)

Hiányzik tehát a következő kilenc – 1332–34-ben létezett – egyházból a román kori emlék: 1. *Szentlélek*, 2. *Mindszent*, 3. *Szentgyörgy*, 4. *Szentmárton*, 5. *Szentsimon*, 6. *Szentmiklós*, 7. *Szentmihály*, 8. *Jenőfalva*, azaz *Karcfalva* és 9. *Szenttamás*.

És végül, kérdés, hogyan került a pápai tizedjegyzékben nem említett: *tusnádi*, *menasági*, illetve *szentdomokosi* templomba román kori kőfaragvány? Lehetséges, hogy ezek csak néhány évtizeddel fiatalabb egyházak, vagy olyan szegények voltak, hogy nem kerültek a pápai adójegyzékbe, de az sem kizárt dolog, hogy egy szomszédos anyaegyház ajándékozta később nekik. A menasági kicsi méretű kőrozsa például, valószínűleg egy plébánia nélküli leányegyház kápolnájának lehetett a díszke. A tusnádi keresztelőkutat esetleg a szomszédos Kozmás ajándékozhatta oda. A szentdomokosi templomban található sok emléktárgy eredetének vitatható kérdését később részletesen ismertetem.

A fent elsoroltaknak áttekinthetősége céljából álljon itt egy táblázat:

A Csík vármegyei román kori egyházak és emléktárgyak

Az egy házközség neve	Román kori emléke		Megjegyzés
	van	nincs	
Az 1332–34-es tizedjegyzék szerint			
1. Somlyó	1	-	
2. Szentlélek	-	1	
3. Mindszent	-	2	
4. Szentgyörgy	-	3	
5. Szentmárton	-	4	
6. Szentkirály	2	-	
7. Szentsimon	-	5	
8. Kozmás	3	-	
9. Kászón (Altíz)	4	-	
10. Delne (Szent János-kápolna). Pálfalva	5		E két emlékről még külön is lesz szó.
11. Szentmiklós	-	6	
12. Rákos	6	-	
13. Szentmihály	-	7	
14. Jenőfalva (Karcfalva)	-	8	Nagyboldogasszonyfalva
15. Szenttamás	9	-	
16. Torkov-Torcu (Tarkó) (Szentdomokos?)	7	-	Mivel bizonytalan a megállapítás, erről még lesz szó.
17. Gyergyó (Alfalu)	8	-	Erről még lesz szó.
Nincs megemlítve a pápai tizedjegyzékben, de van román kori emléke az alábbi templomoknak:			
1. Menaság	9	-	
2. Tusnád	10	-	
3. Szentdomokos	11	-	Lásd a 16. sz. Torkovot
4. Pálfalva (kápolna)	12		Lásd a 10. sz. Delne-Szentjános-Pálfalvát.

Bár a templomok alaprajzait nem ismerjük, három román kori emlékekkel bíró templomról feltételezhetjük, hogy az egykori román kori épület is a mainak a helyén volt. Ezek ugyanis kiemelkedő, mindig is vízmentes dombon állottak és állnak, sőt a közelükben a lakosságnak is jutott – már annak idején – száraz lakhely, mi több az állattartáshoz és a földműveléshez szükséges jó termőterület is. Ilyen, eredeti helyén maradt legősibb templom és település volna a *somlyói* (csobotfalvi), a *rákosi* és a *kászonaltízi*.

Ezenkívül, ismerve a terepviszonyokat, feltételezhetjük még néhány más, mai templomról is, hogy eredetije, még 1332–34 előtt is egyazon helyen, vagy legalábbis közel hozzá épült. Ilyenek a *szentléleki*, a *mindszenti* és a *szentgyörgyi* – ma gótikus – templomok, mert eléggé magas, kedvező, vízmentes helyen vannak.

Hogy milyen lehetett a múltban a lakosság „szakaszonkénti, lépcsőzetes” lehúzódása a völgyek felé és ezzel együtt a templomnak az új helyen való felépítése, ennek iskolapéldája Csíkszenttamás.

Szenttamás szerepel a pápai jegyzékben, de nincsen román kori emléke. Mai temploma 1778-ban épült barokk stílusban, az Olt folyótól alig 300 m-re, sík helyen s a mai falu is ott, az Olt két oldalán terül el. A mai templomtól viszont 2-3 km-re nyugatra egy fennsíkon még látható egy XV. századi csúcsíves romtemplom, amelynek ma már csak csonka tornya áll még, de a templom alapfalai a gyeper alatt ma is kivehetők. Ásatás révén megállapítottam, hogy a templom szentélyzáródása sokszögű, tehát gótikus és nem félköríves román kori.

Ha a sokat emlegetett pápai tizedjegyzéket vesszük alapul, úgy semmi esetre sem erről a csúcsíves templomról, sőt még erről a helyről sincsen szó, mivel tudjuk azt, hogy a legkorábbi csíki települések határvédelmi szerepüknél fogva is, inkább a hegyek és dombok alkalmas helyein keletkeztek. Tehát Szenttamásnak is a legkorábbi, a tizedjegyzékben is említett egyháza, temploma így, a mai „Csonka-torony”-tól még feljebb, a Hargita keleti lejtőin lehetett, ahonnan a „szakaszonkénti és lépcsőzetes” lehúzóadás valamikor a XV. században elindult az immár lakhatóvá váló Olt-meder felé.

Felvetődik viszont a kérdés, mi lett a sorsuk e román kori templom kőfaragványainak? A templomépítés és a lépcsőzetes lehúzóadás gyakorlatát ismerve, több feltevés is lehetséges.

Lehetséges először is az, hogy az említett csúcsíves – ma csonka – templom építésénél felhasználták a román kori faragott köveket, de mivel a templom falai ma földig vannak lebontva (bár a torony ablakai csúcsívesek) esetleg a templom falába voltak beágyazva. Viszont feltűnő, hogy Szenttamás egykori leányegyházában, a két kilométerre fekvő Szentdomokos barokk templomában rendkívül sok román kori emlék található, annak ellenére, hogy erről az egyházzól a pápai tizedjegyzékben említés sem történik, csak jóval később, az 1567-es adóösszeírásban. Önként kínálkozik tehát a feltevés, hogy itt az említett szenttamási román kori templom köveivel van dolgunk.

De feltételezhetjük azt is, hogy a szentdomokosi román kori kőfaragványok az ismeretlen helyen feküdt *Torkov-Torcu* egyházból kerülhettek ide. De akkor Torkov közel feküldhetett Szentdomokoshoz. Mivel az Olt felső folyásánál, a Balánbányára vezető út felett, keletre van egy Tarkó (Terkő) nevű sziklacsúcs, amely légvonalban alig 4-5 km-re fekszik Szentdomokostól, arra gondolhatunk, hogy esetleg ennek a hegynek az oldalán, vagy e hegy alatt feküdt az a bizonyos Torkov-Torcu község és temploma. Van is az Olt mellett a borvízforrásnál egy településre alkalmas térség. Lehúzódása révén [Sz. J.: A szerző, írott források hiányában egy sor feltételezéssel él, melyek nehezen bizonyíthatóak. Azt állítja, hogy lehúzódásuk a hegyekből, a magaslatokról mintegy 9 századnyi időt ölelt fel. Viszont nincs kilencszáz éve annak, hogy a székelyek Csíkban laknak.] így kerülhetett a község és a barokk templom a mai helyére, magával vivén nemcsak román kori kőfaragványait, hanem a szép és értékes, gótikus korból való szárnyas oltár képmaradványait is. A kövek vándorlásának, a települések lassú vagy gyorsabb lehúzódásának esetét véve alapul, mind a szenttamási, mind a torkovi lehetőséget figyelve az a völgy iránti „szakaszos és lépcsőzetes” módszerrel történhetett.

A Csík megyei települések ilyen irányú mozgása szorosan kapcsolódik a templomépítkezési stílusváltozások időbeni sorrendjéhez. Rendszerint a falu elköltöztvén – akár fokozatosan, akár valamilyen katasztrófa miatt hirtelen – „magával vitte” régi templomának felhasználható faragott köveit és egyházi felszereléseit új, tágasabb egyházába.

Sok erdélyi példánk van arra, hogy a fában gazdag vidékek sok esetben templomaikat is fából építették. Csíkban erre vonatkozó írásbeli emlékeink nincsenek, csak fagerendákból épült haranglábakról, „csengettyük”-ről tudunk.

A települések az említett lépcsőzetes mozgásuk folyamán mind lejjebb és lejjebb ereszkedtek a medencék sík, földművelésre alkalmasabb területei felé. Tehát az egyes települési lépcsőket leginkább a kőtemplomok jelzik. De, ha nincsenek – mint ahogy Csík megyében alig találunk bizonyos nyomokat – keresnünk kell a régi települési helyeken azoknak esetleges alapfalait. Az egész lehúzóási folyamat 8-9 századnyi időt ölel föl, amelyet megközelítőleg három időszakra bonthatunk, szakaszonként, illetőleg lépcsőnként 250-300 évet számolva egy településre. Természetesen némely templomnál, sőt falutelepülésnél is néha mind a két szakasz, nagy ritkán mind a három szakasz egy és ugyanazon a helyen keresendő és feltételezhető.

A továbbiakban, a községenkénti részletes tárgyalás rendjén, ahol az anyagom úgy kívánja, e három lépcsőnkénti tagozódáshoz igazodom. Tovább folytatva a csíki templomok és falutelepülések helyzetének vizsgálatát, néhány példával megkísérlem ezt kissé megvilágítani.

Meglátásom szerint például a *csíkszentmártoni* templom alacsonyan fekszik, a réginek néhány kilométerrel keletebbre, feljebb kellett lennie. Ezt a feltevést a szájhagyomány is alátámasztja.

A *csíkszentkirályi* templom ugyan egy lapos magaslaton fekszik, de túl közel az Olthoz, amelynek árterülete ma is szinte a templomig ér, így nem valószínű, hogy a román kori templom pont itt lett volna.

Csíkkozmás mai barokk temploma is igen alacsonyan fekszik, ezért feltételezhető, hogy valahol a Nyerges-tetőnél lehetett a falu és temploma. [Sz. J.: Eddig nem bizonyított állítás, miszerint Kozmás korábban a Nyerges-tetőn lett volna.]

Csikdelne települése és késő gót plébániatemploma elég száraz fennsíkon van, de román kori emléke csak a szomszédos *pálfalvi* kápolnában és Delnétől nyugatra 2 km-re, a mélyben fekvő Szent János-templomban van. Ez egy kicsi méretű oszlopláb, amelyet az 1935-ös templomrestaurálásakor, a déli mellékoltár szétbontásakor találtunk a törmelékkövek között. Viszont ez valamikor a tatár betörésekor elpusztult *Tordafalva* temploma volt. [Sz. J.: Delne, Pálfalva és a valamikor Tordafalva településtörténete további kutatásra és tisztázásra váró feladat.] A falu lakossága azután alapította *Pálfalvát*, és így a megrongált csúcsíves templom Delnének lett a temetőkápolnája.¹⁴

Csikszentmihályon a kerített gótikus templom elég magasan, száraz helyen fekszik és messze az Olttól, mégis maga a falutelepülés jó része vizenyős területtel van ma is körülvéve.

Csikjenőfalva, illetve *Csikkarcsfalva* gótikus vártemploma egy magas sziklaszirtre épült, de román kori temploma és régi falutelepülése a szájhagyomány szerint is feljebb, *Madics-fürdő*nél keresendő.

A pápai jegyzék Gyergyóban csak egy egyházközséget említ „Gyergyó” összefoglaló néven. Gy. *Alfalu* mai templomában van is egy szép félköríves ajtókeret, mégsem hihető, hogy itt az Olt [Sz. J.: Gyergyóalfalu nem az Olt, hanem a Maros mellett levő település. A szerző elírása.] melletti lapályon lett volna a régi település és a román kori templom. Épp, mert *Alfalu* a neve a községnek, feltételezhetjük, hogy feljebb kellett lennie egy „Felfalu”-nak is, amely Gyergyószentmiklós vagy Szárhegy felé, egy vízmentesebb helyen lehetett. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy Gyergyószentmiklós felett, a *Csobot*-hegyen ma is áll egy lóherelevél alaprajzú román kori Szent Anna-kápolna

A CSÍK MEGYEI FALVAK ELNEVEZÉSEI A LEGRÉGIBB IDŐKBEN

A legelső falutelepülések Csíkban kicsinyek voltak. Neveiket az első települők – általános magyar szokás szerint – vagy a területi nemzetségről, a vezető családokról, vagy földrajzi adottságaikról adták. Talán ezért is vannak bőven, ma már érthetetlen, homályos eredetű falunevek. Némelyikről feltételezhetjük, hogy bolgár-szláv átvételek. Később több ilyen szomszédos apró falu közös templomot épített, közös egyházközséget, majd közigazgatási községet alkotott, amelyet többnyire a közös templom védszentjéről neveztek el. E községbe így beolvastott, régi elnevezésű falvak mint falurészek, vagyis szegek, tízesek éltek tovább életüket – bizonyos önkormányzattal – s így megőrizhették ősi nevüket az utókor számára is.

Feltűnő, hogy *Kászon* öt községe közül egy sem, *Gyergyó* kilenc ősi székely községe közül csak egy, a központ, *Gyergyószentmiklós* (Szent Miklós) vette nevét a templom védőszentjéről. Ezzel szemben *Csik- és Kászonszék* – beleértve a később is megalakultakat – 47 közigazgatási községe közül 14-et neveztek

el a templom védőszentje után. Ebben a 14-ben benne van *Kozmás* is, amely e furcsa nevét a Szent Kozma, illetőleg a latin „Cosmas”-ból nyerte.

Hogy milyen elv vagy ötlet szerint választották a pap vagy a hívek templomaik védszentjét, azt megállapítani ma már nem tudjuk. Ha végignézzük az európai kereszténységnél használatos védőszentek névsorát, igen sok van közülük, akiket bizonyos mesterségek védszentjéül használták. Ezek nagy része elesik, ha a csíki falusi életet és az itt folytatott mesterségek szűk listáját vesszük tekintetbe. Legfeljebb az ácsok-asztalosok, a kőművesek-kőfaragók, a földművelők-pásztorok, valamint a katonák, a lövészek-vadászok mestersége eléggé általános ahhoz, hogy ezek kérték volna a megfelelő védszent elismertetését.

Ha az 1332–34-es pápai jegyzékben [**Sz. J.:** A csíki pápai tizedjegyzék 1333–1335-ös években készülhetett.] felsorolt 17 egyházközség nevét végignézzük, azt tapasztaljuk, hogy az egy *Torkov* (Tarkő-Szentdomokos) kivételével, a többi 16 egyházközség a mai napig megőrizte a nevét. Mindezekhez hozzávehetjük még a későbbi *Nagyboldogasszonyfalvát*, amely csak újabban lett *Karcfalva-Jenőfalva*. [**Sz. J.:** Már mondtuk, hogy Tarkó – Tarkó – egyházközség azonos lehet Nagyboldogasszonyfalvával. Tévedés lehet az, hogy Nagyboldogasszonyfalvát csak újabban kezdték Karcfalvának, illetőleg Jenőfalvának nevezni. Ezek a falunévek a letelepedéskor vagy nemsokára utána kialakultak.] Úgy látszik, hogy a régi védszentet és a község polgári elnevezését még akkor is megőrizték, ha a hegyoldalról lépcsőzetesen lehúzódván, más helyen és új templomot építettek. Lehet, hogy ragaszkodásból, de lehet, hogy csak közigazgatási okokból, hisz a felettes egyházi és polgári vezetők csak indokolt esetben engedélyezték egy másik védszent nevének felvételét, illetve a község nevének megváltoztatását.

Külön érdekesség, hogy a magyar szentek közül a középkorban Csík megyében csak a következők fordulnak elő: Szent István királyról *Csikszentkirály*, Szent Imre hercegről *Csikszentimre* kapta a nevét. Meglepő, hogy kezdetben Szent László királyról – akit pedig Erdély-szerte és a Székelyföldön is nagyon tiszteltek, és több templomot Szent László életét megőrkítő falfestményekkel díszítettek – nem szenteltek Csíkban templomot. Csak később, amikor a csatászegi templomot Szent Simonnak szentelték, az új szentsimoni templomot Szent László tiszteletéről nevezték el. Viszont tény az, hogy több csíki templomban szokás volt a melléköltárokat magyar szentekről elnevezni, sőt a főoltárok-

ra – ha az más szentről is volt elnevezve – díszként a három magyar szent szobraikat kétoldalt odahelyezték. Megemlítendő még, hogy a Szentmihályhoz tartozó *Ajnád* kis templomának védőszentje Szent István.

Az idegen szentek tiszteletére néha a külföldi misszionáriusok, a különböző szerzetes rendek szoktatták a népet. Megint voltak esetek, amikor a gyakori járványos betegségek és ellenséges pusztítások elmúltával, az életben maradtak hálából egy-egy szentnek tiszteletére kápolnát vagy útszéli keresztet emeltek.

Szent Miklósról két templomot és két községet neveztek el: *Gyergyószentmiklóst* és *Csikszentmiklóst* már az 1332–34-es pápai jegyzék „...de Sancto Nycolas”-nak nevezi, viszont Gyergyószentmiklós, azaz Gyergyó ekkor még mint „Georgio – Gyorgio” van bejegyezve, ami talán Szent Györgyöt jelenthetett s csak később lett (1567-ben) „Zent Mijklos”. Mivel a mai templom nyugati oldalán levő ajtókeretbe az 1498-as évszám van bevésve, lehet, hogy már ennek a templomnak építésekor vették védszentül Szent Miklóst.

A SZÉKELYSÉG TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI SZERVEZETÉNEK BEFOLYÁSA A TELEPÜLÉSEK KIALAKULÁSÁRA

Ha a székelység történelmét a legrégebb időktől napjainkig magunk elé idézzük, s ha visszagondolunk homályos letelepedésének első nehézségeire, vagy a XVII. század végig meg nem szűnő keleti, majd nyugati ellenséges csapatok zsákmányolásaira, az égésekre, a tatár rabságban elszenvedett nyomorúságokra, ha fellapozzuk az önvédelmi harcok, az éhínségek és járványos pestisek okmányszerű adatait, elcsodálkozhatunk azon, hogy ez a magára hagyott néptörzs annyi zaklatás, véráldozat és anyagi veszteség ellenére, ma is fenntartja magát, sőt szebb jövőnek néz elébe.

A székelység e hosszú évszázadok alatt a „legnagyobb változáson” letelepedésekor, a kereszténység felvételekor, tehát a félnomád életmódnak a fejlettebb földközösséggel való felcserélésekor esett át. Az első évszázadokban, amikor még törzsi szervezetében, vagyon- és földközösségben élt, nagy egységet és érdekközösséget alkotott. Vezetői felismerték azt, hogy a végletekig kell

harcolniok a vérségi, a törzsi szervezet fennmaradásáért s ezen belül a közös vagyont védő öröklési törvényért és azért a különleges társadalmi és jogi helyzetért, amely szerint minden székely ugyanazokat a jogokat élvezte.

Természetesen ezek az összetartó, ezek az egységet jelképező és megőrző erők az idők folyamán, a hűbériségnek nyugatról kelet felé terjedő szokásaival fokozatosan meggyengültek, sőt megszűntek. A székelység mindezek ellenére szívósan, sőt makacsul ragaszkodván kiváltságaihoz, valamint régi földközösségéhez, annyit elért, hogy 100-200 évvel későbbre toltta ki a hűbériség megerősödését, a földközösség bomlását, mint ahogyan az az ország más vidékein történt.

A székelységnek mint félnomád lovas népcsoportnak főfoglalkozása régen az állattenyésztés, a szarvasmarha-tenyésztés volt. Mégis emellett ismerte és korlátozott mértékben a földművelést is folytatta. Ezt bizonyítja az is, hogy hálája jelül önként vállalt adóját ökörrrel – tehát szarvasmarhával, nem juhval vagy gabonával – rötta le királyának. Ez volt a híres „ökörsütés” szokása.

A székelység kiváltságait nem adományozás útján kapta – mint az erdélyi századok –, hanem település kori ősfoglalás jogán és állandó katonai szolgálatai fejében. Letelepődése azért történhetett vérségi, azaz törzsi közösség szerint, s így szabad tulajdonosa volt az elfoglalt területnek, amelyen saját szokásai, törvényei és saját vezetői alatt, önállóan élt.

Kezdetben tehát a székelységnél nem „faluközösség” volt, hanem terület szerint nemzeti, törzsi „közösség” és ezen belül vagyoni- és földközösség.¹³ Ezért az első évszázadokban a „föld” elnevezéssel jelöltek egy-egy területet: „Székelyek földje”, „Székelyföld”, „Kászoni föld”, „Gyimes föld” stb. A földközösség eleinte a szántóföldekre is kiterjedt. Ekkor a székelység még eszményi közösségben élhetett, mert a közös tulajdonban lévő kis szántóföldeket időnként (esetleg évenként) annyi kis egyenlő részre osztották fel, ahány családfő volt, és sorsot húztak, azaz „nyilat”, hogy kinek melyik rész, osztás, „nyíl” jusson. Ezeket a – csak használatra kiadott – földrészeket ezért „nyílföldnek”-nek nevezték. A nép szaporodásával ezek a nyílföldek nagyon elaprózódtak s a földművelés fejlődésével – hogy több szántóföldhöz jussanak – „szabad írtás”-t engedélyeztek az erdőn, ami növelte a magántulajdont és siettette a feudálizálódást.

A sok kevert házassággal, a termelő eszközök fejlődésével és differenciálódásával a vérség szerinti tagozódás és vagyonközösség bonyolulttá lett, és így ezt a széki beosztás és a széki vagyonközösség váltotta fel. Ez utóbbi nagyságát a helyi földrajzi adottságok határozták meg, de – szerencsésen – a törzsi letelepedés szinte egybeesett a későbbi szék területével. Először 1349-ben olvashatunk a „szék”-ről. Ekkor az állattenyésztés mellett a földművelés már fő termelési ágga lett.

Jogi szempontból és szabadság dolgában minden székely egyenlő volt. Társadalmi különbséget köztük csak vagyoni helyzetük tett, amennyiben a tehetősebbek (és az arra alkalmasabbak) lovas katonai szolgálatot tudtak teljesíteni. Ezek voltak a *lovasok*, vagyis lófő székelyek. Akik viszont gyengébb anyagi helyzetben voltak, azok csak gyalog mentek a hadba, ezek voltak a *gyalogosok* vagy *közszekelyek*. De lassacskán egyes családok hivatalos hatalmuknál és vagyonuknál fogva kiemelkedtek s előnyeikkel visszaélve, mind nagyobb vagyonhoz és hatalomhoz igyekeztek jutni a szegényebb – és mondjuk – a gyámoltalanabbak rovására. Például volt idő, amikor egyes lófő családokban szinte örökletessé tették a hivatalviselést. Ezekből fejlődött ki a XV. század elejétől kezdve a székelység harmadik – vagyis az első – a *főemberek*, a *primorok* rendje. Ezek kiszakították a közös földekből a maguk részét, magántulajdonná tették és külön gazdálkodtak. A főemberek a hűbériség szokása szerint igyekeztek minél több föld nélküli szegény családot jobbágyi sorba taszítani s ezzel, a közszekelyek szabadságának megsértésével, itt is megalakult – bár törvénytelenül – a *jobbágyok*, mondjuk, negyedik, azaz utolsó rendje. A közszekelyek, akik ősi szabadságuk megrontóit látták ezekben a törtető főemberekben, úgy állottak bosszút rajtuk, hogy – kirívóbb esetekben – udvarházaikat tömegestül megrohanták, kifosztották, lerombolták, sőt néha még meg is ölték őket.

Bár még a XVI. században is törvényileg tiltották a Székelyföldön a közös legelőknak és erdős havasoknak a felosztását, idővel mégis bomlásnak indult a székelység régi homogén jellege, érdekszövetkezése, mert sem jogi, sem társadalmi, de legkevésbé gazdasági szempontból nem volt már meg a régi egyenlőség. Ez az időszak volt a székelység társadalmában itteni letelepedése után a *második nagy változás*. Ez a korszak, főként gazdaságilag aprózta és porlasztotta őket.

Így indult meg lassacskán a nagy széki közös földeknek a felosztása. Eleinte több szomszédos község hasította ki a maga részét, később egyes községek [Sz. J.: Nehezen dönthető el, hogy a tízes volt-e előbb, vagy a község. Vitatható állítás, miszerint a tízes később szakította ki saját földjét a községeből.], egyes egyházmegyék, sőt a legtöbb helyt még a tízeseknek is voltak külön, saját osztatlan birtokaik, erdőik, legelőik, kaszálóik. Mindennek ellenére a XX. század elejéig fennmaradt például Marosszéken a „Szék havasa”, Udvarhelyszéken a „Tizenkét falu havasa”, Bardóc-széken a „Hatod havasa” és végül Csíkban a „Hétközség havasa”. Említésre érdemes, hogy például Tusnádfürdő területe ekkor még három alcsíki község tulajdona volt, mint ahogy Borszék is Gyergyóditróé és Gyergyószárhegyé volt.

A székelység múltbeli elszegényedését tehát – nem tekintve a XIX. századbeli nagyfokú számbeli növekedését – nagyrészt a közös birtokok fokozatos felosztása, elaprózódása és a magántulajdon aránytalan elterjedése, valamint a kapitalizmus megerősödése okozta. Igaz, hogy ezen túl a közös, főként közbirtokossági vagyonok ésszerűtlen és nem mindég tisztakezü vezetése is hozzájárult a bajok, az elégedetlenségek növeléséhez. Közben, mert a szülőföld nem tudta a nép megnövekedett igényét biztosítani, a század végén egy nagy belföldi kirajzást, sőt külföldi kivándorlást is előidézett. A székelyföldi kis városok a lassú fejlődés, az iparosodás hiánya nem szívhatták föl a népfeloslegét, ezért sokan tömegesen telepedtek le a többi erdélyi városokban, sőt a Kárpátokon túli szomszédos városokban, főként pedig Bukarestben is.

JEGYZET A BEVEZETŐ RÉSZHEZ

1. Szádeczky Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927, 63. l.
2. Szádeczky i. m. 65. l.
3. Szádeczky i. m. 87. l.
4. Szádeczky i. m. 68. l.
5. Szádeczky i. m. 85. l.
6. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II. köt. 1869, 31-32. l. és Vitos Mózes: *Csíkmegyei Füzetek*. 1894-től, Csíkszereda, 843-844. l.

7. Al. Ferenczi: *Cetățî antice în jud. Ciuc. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*. vol. IV. Cluj, 1932–38. (Magyar nyelven nem jelent meg).

8. János Pál és Kovács Dénes: *Studii și materiale*. II. 1967. Muzeul jud. Tîrgu-Mureș, 43–53. lapig, egy térkép-vázlat és 27 táblán több száz lelet fényképről.

9. Ferenczi Sándor: *Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete*. Kolozsvár, 1938. és 57. l.

10. Ferenczi István: *A Csíki-medence települései az ókorban*. A Csíki Múzeum Közleményei, 1957, 57–66. l.

11. Vitos M. i. m. 21–22. l.

12. A latin nyelvű *pápai tizedjegyzéknek* van magyar nyelvű kiadványa, amely Budapesten 1887-ben jelent meg és van egy román nyelvű, amely csak a Romániához csatolt területekre vonatkozó adatokat tartalmazza.

13. Köpeczi Sebestyén József: *A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 1929, 371–401. l. – és a kolozsvári Erdélyi Tudományos Füzetek, 1929. 19. sz.

14. Vámszer Géza: *A csíkdelnei Szent János-templom*. Debreceni Szemle, 1934. 8. sz.

15. Vámszer Géza: *A székely vagyon- és földközösség*. Erdélyi Múzeum Egyesület 1938-as Emlékkönyvében.

CSÍK VÁRMEGYE KÖZSÉGEINEK, FALVAINAK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL FONTOSABB, RÉSZLETESEBB ADATAI

A már többször említett 1332–34-es pápai tizedjegyzékből a települések lakosságának létszámát megállapítani nem lehet, legfeljebb a plébános által fizetett tizedadó összegéből hozzávetőlegesen az tűnik ki, hogy melyik volt nagyobb vagy arányosan kisebb egyházközség. Valamivel többet mond nekünk az 1567-es 25 dénáros adóösszeírás jegyzéke, mert ez a faluban levő kapuk számát hozza, de ne feledjük, hogy ebben csak a családfő szerepel és nincsenek benne a jobbágyok. [Sz. J.: Az 1567-es, 25 dénáros adóösszeírás statisztikájának az alapos elemzésével eddig elé nem találoztunk. Csupán a kapuszámot jegyezték le, amely nem azonos a családok számával. Nem tudjuk bizonyosan, hogy csak a szabadrendűeket foglalja-e magában vagy másokat is. Helytálló következtetéseket levonni nehéz.] Tehát ez is csak a település nagyságát árulja el, ha összehasonlítjuk a falvakban levő kapuk számával. De hasznos ez az összeírás abból a szempontból, hogy megtudjuk az 1334 óta létesült új falvak számát és azoknak 1567-ben használatos elnevezését.

A XVIII. századbéli adatok inkább csak egyházi forrásokból tűnnek ki. [Sz. J.: A XVIII. század első feléből számos adóösszeírást ismerünk 1703, 1713, 1721–22, 1750 éveket. Még létezik a határőrezred kimutatása a családokról 1773-ból, valamint az 1786-os népszámlálás. Az utóbbi azonban nem tartalmazza katonai renden levőket.]

Csak a XIX. század elejétől vannak közigazgatási adataink a lakosság hozzávetőleges lélekszámáról, de ezeket is össze kell egyeztetni az egyházi feljegyzésekkel. Ez megyénkben nem okoz nagyobb zavart, mert itt a lakosság zöme római katolikus, örmény katolikus vagy görög katolikus.

Az 1567-es adóösszeírás adatai: Míg az 1332–34-es pápai tizedjegyzék még csak 17 községet említ az egész megyében, 1567-ben már 54 falu szerepel. A jegyzékben a régi ortográfiával leírt helységnevet megtaláljuk a község részletes leírásánál, itt mai alakjában írom le és utána a kapuk számát jelzem.

Csikban:

1. Taploca, 44 kapuval
2. Vándorfalva (Somlyó), 13

3. Zsögöd (Martonfalvával), 20
4. Csobotfalva és Csomortán, 28
5. Bedecs (Szentimrénél), 26
6. Szentimre, 30
7. Szentkirály, 23
8. Poklonfalva (Szentkirálynál), 11
9. Csatószeg, 25
10. Szentsimon, 27
11. Szentmárton, 47
12. Csekefalva, 32
13. Csíkkozmás, 17
14. Lázárfalva, 14
15. Tusnád, 41
16. Szentgyörgy (Körösményfalvával), 15
17. Ittkétfalva (Szentgyörgynél), 22
18. Kotormány (Szentgyörgynél), 5
19. Jenőfalva (Szentgyörgynél), 36
20. Monyasd (Bánkfalvánál), 3
21. Bánkfalva, 20
22. Menaság, 62
23. Szentlélek, 15
24. Mindszent, 30
25. Pálfalva, 12
26. Delne, 25
27. Szentmiklós, 22
28. Borzsova, 28
29. Szépvíz, 53
30. Szentmihály, 64
31. Göröcsfalva, 20
32. Karcfalva, 21
33. Szenttamás, 34
34. Madaras, 30
35. Dánfalva, 43
36. Jenőfalva, 30

37. Rákos (falva), 48

38. Vacsárcsi, 47

39. Madéfalva, 44

40. Csicsó, 17

41. Csíkszereda, 16

42. Szentdomokos, 34

Kászonban:

43. Felszeg, 42

44. Újfalva, 26

45. Impér, 23

46. Jakabfalva, 33 (Alszeg nem szerepel külön, vagy Impérbe, vagy Felszegbe sorolták a kapuk számát.)

Gyergyóban:

47. Tekerőpatak, 40

48. Szentmíklós, 78

49. Remete, 6

50. Ditró, 26

51. Szárhegy, 48

52. Újfalva, 32

53. Alfalu, 44

54. Csomafalva, 15 (Kilyénfalva ekkor még nem szerepel külön, de 1576-ban már igen.)

CSÍK VÁRMEGYE 1935-1940 KÖZÖTTI KÖZSÉGEINEK, FALVAINAK ELSOROLÁSA ÉS TÁJEGYSÉGEK SZERINTI CSOPORTOSÍTÁSA. A HELYSÉ- GEK KELETKEZÉSÉNEK IDEJE ÉS LAKÓINAK LÉLEKSZÁMA

A helységnév mellett zárójelbe helyezett szánt az 1850-es népszámláláskor a falurészek (tízesek) szerinti lélekszámot jelzi.

Az I. rovatban levő évszám jelzi, hogy mikor említi először írásbeli kútforrás.

A II. rovatban van a hozzávetőleges időszak, amikor a helység keletkezett, vagy már létezhetett, amit körülbelüli lélekszámú vagy meglévő kormeghatározó építészeti műemléke után állapítottam meg.

A III. rovatban az 1850-es népszámlálási adat van. A helység lélekszáma.

A IV. rovatban az 1930-as népszámlálási adat a helység lélekszámával.

A *Megjegyzés* rovatban van a megindokolása, megmagyarázása egy-egy különlegesnek tűnő adatnak. Például a lélekszám ugrásszerű emelkedése vagy visszaesése. Az alábbi összesítő táblázat áttekintést nyújt a Csík megyei falvak történelmi fejlődésének üteméről, fejlődőképességéről.

[**Sz. J.:** Vámszer Géza kísérletet tesz arra, hogy meghatározza Csík megye települései alapításának idejét, századát. Az itt ejtett pontatlanságokra hívjuk fel az olvasó figyelmét. Csíkszereda Martonfalvával véglegesen 1850–1876 között egyesült. A székely letelepedésről semmilyen írott forrás nem maradt fenn. Kászontalíz, Feltíz, Impér, Jakabfalva a feltételezések szerint a XII. sz. végén vagy a XIII. században létesült. Kászónújfalva létezett már a XV. század közepén, így hát nem alapíthatták a XVI. sz. elején. Alcsíkon Szentlélek Fitóddal, Szentgyörgy Bánkfalvával és Menasággal, Szentkirály Szentimrével, Szentmárton Csekefalvával, Csatószeg Szentsimonnal, Kozmás Tusnáddal a legnagyobb valószínűség szerint a XII. sz. végén vagy a következő század során vették kezdetüket. Lázárfalva bizonyosan létezett már az 1300-as évek közepén, míg Verebest a XVI. század közepe táján, második felében létesítették. A szerző Felcsík esetében is eléggé önkényesen kísérte meg a települések alapításának idejét datálni. A csíki falvakat a határvédelem szüksége és a létfenntartást adó terület kihasználásának függvényében hozták létre. A letelepedést parancssal hajtották végre. Nagy területeket nem hagytak kihasználatlanul és felvigyázás nélkül. Dánfalva, Karcfalva, Madaras, Madéfalva és Szépvíz létesítésének korát, hogy miért helyezi a XV. századra a szerző, azt nem indokolja meg. Csicsó, Delne, Csíkszentmiklós úgyszintén a XII. sz. végén vagy a XIII. századokban keletkezett települések. A Gyergyói-medencében, Alfalu, Szárhegy, Szentmiklós egyidejű lehet a régi csíki falvakkal. Remete keletkezését a XVI. századra datálhatjuk. Vasláb a XVII. század elején, Várhegy 1712-ben, Salamás a XVIII. sz. közepe táján jött létre. Békás, Borszék Zsedánpatak a XVIII. század közepe körül, míg Tölgyes a XVIII. sz. végén.

A község és falu neve	I.	II.	III. 1850- ben	IV. 1930- ban	Megjegyzés
KÖZÉPCSÍK					

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Csikszereda	1427? 1558	XIV–XV. sz.	961	3798	Megnagyobbodott Martonfalvával.
Csikzsögöd	1567	XV. sz. eleje	907	1216	Hovártározandósága és kiterjedése változott.
Csiktaploca	1567	XV. sz. eleje	1524	2099	Hovártározandósága és kiterjedése változott
Csiksomlyó	1333	XIII. sz. második fele	664	1002	Várdotfalvának is nevezték
Csobotfalva	1567	XV. sz.	293	416	
Csomortán	1567	XV. sz. vége	442	676	
ALCSÍK					
Csikszentlélek (370) Fitód (302)	1334	XIII. sz. vége	672	691	
Csikmindszent (775) Hosszúaszó (78)	1332	XIII. sz. vége	853	1134	
Csikszentgyörgy	1332	XIII. sz. vége	1818	2563	
Csikbánkfalva (1597) Kotormány (108)	1567	XV. sz. vége	1705	1489	[Sz. J.: Tévedés]
Csikszentmárton	1332	XIII. sz. vége	1013	1428	[Sz. J.: Tévedés]
Csikmenaság (1056) Pottyond (389) Menaságújfalú (381)	1567	XIII. sz. második fele	1826	1989	
Csikszentkirály	1332	XIII. sz. második fele	1696	1832	
Csikszentimre	1567	XV. sz. eleje	1960	1767	
Csikszentsimon	1332	XIII. sz. vége	1461	1903	Csatószeggel közös egyháza volt sokáig.
Csikcsatószeg	1567	XV. sz. eleje	1016	957	
Csikverebes	1726	XV. sz. közepe	396	335	

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Csiktusnád	1567	XIII. sz. vége	1696	2474	
Újtusnád (Tusnádújfalu)	1822	1822...	400		
Csikkozmás	1332	XIII. sz. vége	1738	1252	
Csíklázárfalva	1567	XIV. sz. vége	801	839	
KÁSZON Sokan kivándoroltak. Sokan Bukarestben telepedtek le, ezért csökkent a lélekszám.					
Kászontalitz	1324	XIII. sz. közepe	1092	911	
Kászonteltiz	1332	XIII. sz. közepe	1431	1100	
Kászonimpér	1332	XIII. sz. közepe	1072	973	
Kászonjakabfalva	1332	XIII. sz. közepe	1329	911	
Kászonújfalu	1567	XVI. sz. eleje	1981	1412	
FELCSÍK					
Csikcsicsó	1567	XV. sz.	1705	2236	
Csikdelne	1332	XIII. sz. második fele	662	529	
Csikpálfalva	1567	XVI. sz. eleje	487	549	
Csikborzsova	1567	XVI. sz. eleje	505	995	J
Csikszentmiklós	1332	XIII. sz. vége	959	1310	
Csikszépvíz	1567	XV. sz. vége	1899	3243	Az örmény kereskedelem fellendült.
GYIMES A fakitermelés fellendülése és a vasút bevezetése					
Gyimes+ Gyimesbükk		XVII. sz. vége	742	5563	
Gyimesközéplök		XVIII. sz. eleje	776	4870	
Gyimesfelsőlök		XVIII. sz. közepe	1364	2690	
FELCSÍK					
Csikmadéfalva	1567	XV. sz. vége	1282	2256	Vasúti gócpont lett.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Csikrákos	1332	XIII. sz. második fele	1229	1382	
Göröcsfalva		XIII. sz. második fele	436	536	
Vacsárcsi		XIII. sz. második fele	798	723	
Csikszentmihály, Ajnád, Lóvész	1332	XIII. sz. vége XV. sz. XVIII. sz.	1769	2528	
Csikmadaras	1567	XV. sz. második fele	1532	2266	Első települése a vasbányánál, a hegyekben
Csikdánfalva	1567	XV. sz. vége	1907	2727	
Csikkarcfalva	1567	XV. sz. közepe	732	1318	
Csikjenőfalva	1334	XIII. sz. vége	1452	2303	
Csikszenttamás	1332	XIII. sz. közepe	1632	3089	A szomszédos Szt. Domokos- sal sokáig közös egyház- község volt. Az erdőkiterme- léssel fejlődött
Csikszentdomokos	1567	Román kori emlékei miatt XIII. sz. másod- dik fele, XVII. sz. eleje	2070 784	5762 Kb. 250	Valószínűleg az 1332-ben említett szom- szédos Torkuból lett. Hozzá tartozott Csikbalánbá- nya.
GYERGYÓ					
Gyergyószentmiklós	1332?	XIII. sz. második fele	5362	10 948	A vasúttal és fakitermeléssel fejlődött

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Gyergyószárhegy	1332?	XIII. sz. második fele	2661	4822	
Gyergyóalfalu	1332?	XIII. sz. második fele	4285	6773	
Gyergyóújfalu	1567	XV. sz. közepe	2419	3808	A tulajdonn és vasúton szállított fakitermelés fejlesztette
Gyergyótekerőpatak	1567	XV. sz. közepe	1658	1997	
Gyergyóditró	1567	XV. sz. közepe	3998	6803	
Gyergyóremete	1567	XV. sz. közepe	3048	6800	
Gyergyócsomafalva	1567	XV. sz. közepe	2081	4371	
Gyergyókilyénfalva (Előbb Tekerőpataknak volt a tízese)	1567	XVI. sz. eleje	764	973	

A fent elsorolt gyergyói kilenc ősi székely község területein később még keletkeztek, főként román többségű havasi vagy erdei falvak, községek, amelyek közül az északi fekvésűek hol Gyergyóhoz, hol Maros-Torda megyéhez voltak csatolva. Ezek a következők:

A község és a falu neve	I.	II.	III. 1850-ben	IV. 1930-ban	Megjegyzés
Maroshévíz vagy Gyergyótoplica		XVI. század	Kb. 5000	Kb. 10000	
Vasláb		XVI. sz. vége	756	2015	
Gyergyótölgyes		XVIII. sz. eleje	1240	3867	
Gyergyóbékás Békásszoros		XVIII. sz. eleje	1026	4589 4059	
Várhegy		XVIII. sz. közepe	1344	Kb. 2200	
Borszék		XVIII. sz. közepe	320	Kb. 1500	
Zsedánpatak		XVIII. sz. vége	Kb. 1344	Kb. 1900	
Domuk vagy Domunk		XVIII. sz. vége	Kb. 1136	Kb. 1900	
Salamás		XVIII. sz. vége	Kb. 86	1300	
Hodos		XVIII. sz. vége	Kb. 600	1591	
Bélbor		XVIII. sz. vége	628	Kb. 1200	
Holló		XVIII. sz. vége	702	Kb. 1200	

Gödemesterháza		XVIII. sz. vége			Maroshévízhez tartozott
Marosfő		XIX. sz. eleje			

Az Alcsík-Kászoni kerületben *1850-ben* volt 25 966 székely, 52 örmény, 1608 román, 406 cigány, aztán német és zsidó 23, *összesen 28 055 lélek. 1930-ban összesen 27 097* volt a lélekszám.

A Felcsíki kerületben *1850-ben* volt 25 914 székely, 339 örmény, 1980 román, 237 cigány, aztán német, horvát, szász, cseh, lengyel 275, *összesen 28 745 lélek. 1930-ban összesen 46 632* volt a lélekszám.

A Gyergyói kerületben *1850-ben* volt 24 181 székely, 1476 örmény, 9246 román, 451 cigány, aztán német, horvát, cseh, lengyel és zsidó 278, *összesen 35 632 lélek. 1930-ban összesen 84 616* volt a lélekszám.

Egész Csík vármegyében 1850-ben volt 76061 székely, 1867 örmény, 12 828 román, 1084 cigány, 73 zsidó, aztán német, horvát, szász, cseh, lengyel 586, *összesen: 92 499 lélek. 1930-ban Csík vármegye lakossága összesen: 158 345 lélek* volt.

Az 1850-es adatokat Vitos Mózes: *Csíkmegyei Füzetek* című munkájából vettem át. Megjegyzendő, hogy az örmények és a cigányok már a múlt század közepén magyar anyanyelvűek voltak. A görög katolikus románok egy része, főként a csíkiak a vegyes házasságok révén elmagyarosodtak, míg a gyergyói románok a legtöbb faluban, mivel elkülönülve éltek a székelyektől, megőrizték viseletüket, népszokásaikat és román anyanyelvüket, sőt némely helyen a vegyes házasságok révén a kis számú székelyeket is elrománosították.

ÁLTALÁNOS TÁJÉKOZTATÓ A MAGYAR FÖLDRAJZI HELYNEVEK KUTATÁSÁNAK EDDIGI EREDMÉNYEIRŐL

Mielőtt a községenként gyűjtött adatokat csoportosítva és osztályozva közölném, tájékoztatásul ismertetem a személyneveknek, a földrajzi- és történelmi helyneveknek nálunk szokásos fejlődési formáit, mert hiszen ezek nagyrészt a tanulmány területére, tehát Csík-, Gyergyó- és Kászonszék községeire, falurészeire, utcaneveire is vonatkoztathatók.

A XIX. század elejétől kezdve több általános, az egész akkori Magyarország területén lévő helységneveket, helyneveket felölelő és eredetüket magyarázó szakkönyv jelent meg. Így Lipszky Joannes, Pesthy Frigyes, Ortway Tivadar, Csánky Dezső, Győrffy György, Kniezsa István, Pais Dezső, Gombócz Zoltán, Benkő Loránd, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos stb. De jelentek meg kisebb területekről, vagy egy-egy tárgykörrel önálló tanulmányok, vagy szakfolyóiratokban kisebb cikkek is. Így Révész Imre, Szabó T. Attila, Szamota-Zolnai, Melich János, Jakó Zsigmond, Mikecs László, Fekete Lajos, Koválszky Miklós, J. Soltész Katalin és mások tollából is.

E sok értékes, de még mindig nem teljes, azaz nem mindenre kiterjedő részlettanulmányt Kálmán Béla összefoglalta *A nevek világa* című (Gondolat Kiadó, Budapest, 1967) munkájában, amely – rendszerbe foglalva – nemcsak igen hasznos tájékoztatót nyújtott a szakembereknek, hanem élvezetes olvasmányt a személynevek és helynevek iránt érdeklődő nagyközönségnek is. Néhány megállapítását, amelyeket e Csík megyei tanulmányom jobb megvilágítása érdekében használhatunk, az alábbiakban közlöm: „Minden tulajdonnév köznévből származik s minden személynévnek volt eredetileg jelentése is.”

A honfoglaló magyarság „egyelemű” személynéveket használt. Ezek háromfélék voltak: 1. eredeti magyar nevek; 2. egyházi (bibliai) és 3. ismeretlen eredetű, átvett nevek. Vannak valódi személynéveink és vannak mondai alakoktól származó nevek. Ezek helyneveinkben évszázadokon át fennmaradtak. Később odafűzték e névhez a -laka, -háza, -földe, -szállása stb. birtoklásra utaló tagot. Pl. Mikeháza, Gyimesfölde. [Sz. J.: Gyimesfölde elnevezéssel még nem találkozunk.] Ezért maradt fenn kevés női név ebből a korból.

Általában a névadásban nem volt lényeges különbség az uralkodó osztály és a szolganép, a jobbágyság között. A nemesség inkább a harccal, a tisztséggel kapcsolatos nevet kapott, a szolganépség a földműveléssel, az állattenyésztéssel, a mesterséggel összefüggő neveket.

Magyarországon csak a XVIII. század végén, II. József tette kötelezővé a vezetéknev használatát. Mivel a magyarban minden jelző megelőzi a jelzett szót, az a természetes sorrend, hogy a vezetéknev megelőzi a keresztnévet: pl. Vörös István, Kis János. A germán és a latin nyelvű népeknél ez fordítva van: pl. Johann Weiss, vagy Nicolae Micu.

„A magyar vezetékneveket ugyanaz a szükséglet és szokás hozta létre, mint máshol Európában.” Nagyon sok vezetéknev származik az apa nevéből, amelyhez a -fi, -fy, -ffy és -fiak szócskát fűzték. Pl. Antalfi, Istánfy, Bírófiak. Néha az apa neve mellé az -é birokjelet tették, amely később -i-vé változott, pl. Balázsé = Balázs, Andrásé = Andrásy. Előfordul az is, hogy az apa keresztnéve minden jel nélkül vezetéknevként szerepel, pl. János Pál, néha – főként a székelyeknél – még a becenév is, pl. Jankó János, Jancsika István. A helységre utaló vezetéknevek többnyire -i képzővel végződnek, pl. Bátor, Csíkszentmárton. Gyakori az is, hogy nem a falu, hanem a vidék, a tartomány, a megye neve után nevezik el, pl. Erdélyi, Kolozsi, Csíki. Máskor a -háza, -hida, -falva, -laka, -földe végű helységnevekből lett személyneveknél az utolsó magánhangzó az -i előtt kiesik, pl. Pálfalvai helyett Pálfalvi.

Nálunk sok a nemzetiséget jelentő személynév, pl. Cseh, Rác, Zsidó; némelynél egy -h betűt ragasztanak a végére, pl. Tóth, Horváth, Németh.

A foglalkozást, tisztséget, méltóságot jelentő nevek gyakoribbak a jobbágyoknál, akiket azért neveztek el így, mert ott szolgáltak, pl. Bíró, Pap, Herceg, Császár. Sok név származott az illető mesterségéből vagy a kézműves eszközből, munkája eredményéből, pl. Nyiró, Vágó, Kenyeres, Küllős, Szekeres.

Testi és lelki tulajdonság, a haj vagy a bőr színe, vagyoni helyzet is alkalmat adott a névadásra, pl. Sánta, Szőke, Gazdag, Garasos.

Gyakoriak a növény- és állatnevek is, pl. Bors, Mogyorós, Sáska, Rigó.

Vannak nevek, amelyeknél nehéz eldönteni annak eredetét, pl. Bojtor, Szele, mert az idők folyamán megcsonkultak, megváltoztak.

Vannak kettős vezetéknevek, pl. Kis Fodor Pál, Csokonai Vitéz Mihály. Némelykor az egyiknek csak a kezdőbetűjét írják ki, pl. K. (Kézdi) Kovács László, Gy. (Gyulafehérvári) Szabó Béla. Már ritkább az a rövidítés, amikor a második helyen van, pl. Szabó T. (Törpényi) Attila.

A XVI–XVII. században a humanisták önkényesen latinosították a nevüket. Az erdélyi szászoknál is az a különös szokás dívott, hogy nevüket aszerint, hogy milyen nyelven írták – ha lefordítható volt a nevük – azt olyan nyelven írták alá, pl. Huet (Hut) = Kalap = Süveg, a Schmidt nevű pedig Kovácsnak, latinul = Fábri = Fábry, a Müllerből lett a Molnár s latinul a Molitoris.

Az elmagyarosodott városi polgárság egy része a nemeseket utánozni akarván, vagy a Szent- előtaggal (pl. Szentimrei), vagy a -házy, -kuthy, -falvy, -teleky utótagra végződő vezetéknéveket (pl. Marosházy) választotta.

*

Földrajzi nevek alatt a lakott vagy lakatlan területeken, a föld felszínén található helyrajzi vagy vízrajzi alakulatoknak elnevezését értjük. Tehát országok, tartományok, megyék, városok, falvak, tanyák, folyók, állóvizek, hegyek, völgyek, dűlők, hidak, épületek, utcák stb. elnevezését. Ezek nevüket vagy egy személytől, vagy egy közösségtől kapták s ha ezt jellemzőnek találták, a szomszéd közösségek is így nevezték el.

A településtörténet elsősorban a földrajzi nevekből tudja megállapítani, hogy mikor, milyen nyelvű és nemzetiségű nép lakott e területen. Megállapítható az elsődleges vagy a másodlagos letelepülés. De a népen kívül következtetni lehet a hajdani növény- és állatvilágra is. Pl. a bihari *Belényes* városka a kihalt bölényről, *Hodos* helység a vízi rágcسالórol, a hódról kapta nevét.

Bár igen fontos és élvezetes munka földrajzi neveink kutatása, vigyáznunk kell velük, mert hiszen a magyar szókincsnek egyhatoda ismeretlen eredetű, vagy sok szó többféle magyarázó lehetőséget kínál. A földrajzi neveknél még több veszély lehetséges. Elvileg némely szót a hun nyelvből származtatnánk, de a hun nyelvről még azt sem tudjuk, hogy melyik nyelvcsaládba tartozott.

A honfoglaláskor a magyarok a Kárpát-medencében a szlávokon kívül még sok más népet is találtak. Ők maguk is törökös kultúrájúak voltak. Ezenkívül még más néptörödékek is állandóan sodródtak, főként keletről. Itt találkozott egymással a latin és a bizánci műveltség is. Később főként német főurak, papok és telepések jöttek be. Az 1526-os mohácsi vész után pedig 150 évig a török hódoltság, utána pedig a Habsburg-uralom alatt újabb német hatások érték a magyar nyelvet.

A magyar földrajzi nevek száma több százezerre rúg, amelyeket gyakorlati szempontból külön kell választanunk. Vannak ország- és tartománynevek, népnevek, víznevek, hegynevek, helységnevek, amelyek különböző nyelvű szavakból keletkeztek. De vannak vásárhelyek, -i képzős helynevek, tulajdonnévből keletkezett helységnevek és sok ismeretlen vagy bizonytalan eredetű helységnév. Ezeknek minden fajtájával találkozunk kutató területünkön, Csík vármegyében is.

Külön érdekességet jelentenek e tanulmány keretén belül a Csík megyei utcanevek. Ezeket, mivel hajdan nem hivatalos szervek adták, lejegyzésre sem tartották érdemesnek, a régi írásokban, oklevelekben ritkán találjuk meg. Az utcaneveket a nép adta és ő használta. Mivel azonban a nép gondolkodásmódjára jellemzőek, érdemes ezeket is lejegyezni, összegyűjteni, annál is inkább, mert ezeknek egy része nem hosszú életű, állandó változásnak van kitéve, főként az újabb évtizedekben, amikor a hivatalos szervek mesterséges (államfők, írók, művészek neveit) neveket adnak a nagyobb községekben az utcáknak s így a régi, a „természetes elnevezések” szép lassan feledésbe mennek.

Az utcaneveknek főbb típusai a következők: az utca nagyságára, alakjára és korára vonatkozók (Nagy-, Görbe-, Kígyó-, vagy Új utca. Domborzatára, fekvésére (Lejtős-, Szélső utca), talajára (Agyagos-, Köves-, Sáros utca), nevezetes épületeire (Kórház-, Kápolna utca). Ott lévő fák (Akácfa utca, Hársfa sor), várfalakra (Bástya-, Váralja utca), a szomszédos faluba, dűlőre vezető útra, iparra, kereskedelemre (Piac tér, Szappanos utca, Timárok utcája) vonatkozó elnevezések. Nemzetiségekről (Rác-, Cigány-, Zsidó utca), családnevekről, a helységben is ismert nevezetesebb emberekről (Antalok utcája, Puskás Tivadar utca Ditróban), eseményekről (Törökszalasztó utca, Tatárdomb) elnevezett utcák, terek, dombok.

A dűlőnevekről e tanulmányban alig esik szó, ezért ezeknek életéről, változatos típusairól nem emlékezem itt meg.

A földrajzi nevek, minden konzervatív vonásuk ellenére is állandó változásnak, alakulásnak vannak kitéve, mivel az a nyelvi közösség is, amelynek ajkán élnek, maga is változik. Nemzedékek váltják egymást, új bevándorlók jönnek, vagy természeti katasztrófák következtében új nevet kapnak az utcák. De idők folyamán maga a nyelv is változott, a szavak értelme más lett s így sok összetett köznevünknel elhomályosult a szó eredeti jelentése s évszázadok múlva megfejtethetetlen szóvá változott. Pl. a csiki Madéfalva, valamikor Amadéfalva volt, vagy Csíkkozmás a Szent Kozma latin Cosmas személynévből alakult, s nem a kozmás ételből.

A helytörténettel kapcsolatosan még két fontos tanulmányra hívom föl az érdeklődést. Az egyiket Kiss Lajos írta: *A földrajzi nevek etimológiai szótárának tervezete* címen (M. Nyl. ör, 1970. 3. sz.) Budapesten jelent meg, a másik pedig Bukarestben a *Művelődés* c. folyóiratban (1970. 2. sz.) Szabó T. Attila

tollából: *Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?* címen nyolc oldalon, térkép-vázlatok segítségével magyarázza a helynévgyűjtés módszereit és figyelmeztet a nehézségekre is.

Kiss Lajos tulajdonképp csak javaslatot tesz egy eddig nagyon nélkülözött földrajzi szótár összeállítására. Évtizedekkel ezelőtt – írja – a földrajzi nevek eredetmagyarázata a véletlen összecsengésen, önkényes képzettársításon alapult. A magyar nyelvészek közül Melich János, Pais Dezső, Kniezsa István és mások a névmagyarázó elveknek kimunkálásán tevékenykedtek. E kutatások eredményei azonban csak „szétszórtan” találhatók meg különféle folyóiratokban, gyűjteményes munkákban, ezért szükség lenne egy, a földrajzi nevek etimológiai szótárára.

Eddig két nagyobb méretű kísérlet történt ilyen fajta összefoglalásra. Az egyik Pesthy Frigyesé (Budapest) 1888-ban, a másik Virágh Rózsáé (Szeged) 1931-ben. A két munka megjelenésének időpontja között eltelt 43 év alatt, közben is jelentek meg a földrajzi nevek vizsgálata szempontjából alapvető fontosságú művek, pl. az *Okl. Sz.* Csánky: *Et. Sz. I.*, Melich: *Honfogl. Mg. Stb.* lapjain. Kár, hogy Virágh Rózsa csak a lakott helyeket jelölő helységneveket tárgyalja, de kimaradtak a hegy-, víz-, táj- stb. nevek, Bárczi Géza *Szófejtő Szótára* csak a magyar köznevek etimológiáját hozza, de érdeme az, hogy azt közérthetően és jól rendszerezve, példamutató módon adja.

Ezért javasolja Kiss Lajos egy *Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára* című munka összeállítását, amely híven tükrözné a magyar helynévkutatás újabb eredményeit is, tekintettel a földrajzi nevek valamennyi válfajára (településnevek, víznevek, hegynevek, tájnevek stb.).

A VOLT CSÍK MEGYE VÁROSAINAK, KÖZSÉGEINEK ÉS FALVAINAK RÉSZLETEZETT TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ADATAI

1. Csíkszereda (Miercurea-Ciuc)

1850-ben 961, 1930-ban 3798 lakos.

1. Csíkszéknek (Gyergyó nélkül) egyetlen városa a jelenben és a múltban is *Csíkszereda* volt. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem szerepel, csak a szomszédos *Csíksomlyó*, ami érthető, mert az első évszázadokban egyházi központ volt, később pedig közigazgatási és politikai székhelye lett Csíkszéknek 1878-ig. Ekkor ugyanis a megyerendszer bevezetésével Csíkszereda lett a megye székhelye.

Csíkszereda eleinte 144, majd 200 holdnyi kis területen igyekezett Csíkszéknek vásáros központi szerepét betölteni. Ezt a kis területet kb. a XV. század elején felső utasításra szakították ki – igen fősvényen – a szomszédos Zsögöd és Taploca községek határából. 1427-ben Zsigmond király a Kézdivásárhelynek kiadott kiváltságlevelében azt írja, hogy minden székely székben gondoskodott vásáros helyről. Tehát Csíkszékben is. Mivel más erre alkalmas helység – legfeljebb Somlyó – nem volt, Csíkszeredára kell gondolnunk. Annál is inkább, mert Izabella királynőnek 1568-ban [Sz. J.: Izabella szabadságlevele 1558-ból és nem 1568-ból datálódik.] kiadott oklevele Csíkszeredát már mezővárosként, „Oppidium Mercurium”-nak említi, az 1567-es adóösszeírásban pedig „Oppidium Zereda” név alatt, 16 kapuval fordul elő. Nevét onnan kapta, hogy – a mai napig – a szerdai napon tartotta és tartja hetivásárait. Apaffy fejedelem 1674-ben megerősíti a szeredaiaknak a zsögödi és taplocai határra való legelési és azok erdeire való beerdölési jogát, amellyel, emberemlékezet óta, mindig bírtak.

A város települése, alakja egészen elüt a többi székely városokétól, amelyeknek mind van négyyszögletes piactere. Csíkszereda ma is csak két egymásra merőlegesen fekvő főutcából áll, amelyek így egy nagy T betű alakját mutatják. A legelső települési helye csak a kelet–nyugati irányú főutcából állott, amely a város mai központjától (ahol a két főutca metszi egymást) a r. kat. templomig terjedt. Ennek a főutcának a két vége keskeny (11–16 m), de a közepén 35 m-re szélesedik ki. Ezt a részt még a század elején is az öregek „Város közé”-nek nevezték. Tehát ez volt a hajdani vásáros helynek a közepe, a piactere, ahol a

kereskedők és iparosok sátraikat felüthették. Az sem lehetetlen, hogy e kiszélesedett rész közepén valamikor egy kis kápolna, vagy legalább egy harangláb állott, mert más vidéken is előfordulnak hasonló települési alakok, még nagyobb városokban is, ahol a hely szűk lévén, nem alakíthattak rendes négyszögletes piacteret. Az ilyen települési alakot, orsóformája után „orsós település”-nek nevezi a szakirodalom.

Abból a szempontból előnyös helyen jelölték ki e vásáros központot, hogy Alcsík és Felcsík érintkezésénél fekszik, sőt még keletre is, nyugatra is (Udvarhely felé) felvehette a kereskedelmi kapcsolatokat, de mivel nagyon vizenyős helyre került, az első telepéseknek igen sok munkát adott a víz levezetése és a sok földnek az odavitele, hogy legalább egy keskeny földnyelvet kapjanak a letelepülésre.

Később hozzátartották, a T alakú útkereszteződéstől északra, a mai líceumig terjedő utcát és területét, amely Taplocának Csütörtökfalva nevű tízese volt. Ezzel földművelő elem is került a városhoz. [Sz. J.: A város lakossága mindig földművelő is volt. 1891-től nem Csütörtökfalvával kerültek földművelők a városba.] Az említett útkereszteződéstől délre – a csíkszeredai Mikó-várig terjedő főutca, amely Martonfalva (Marthon ffallwa) név alatt valamikor Zsögödhez tartozott, csak a XIX. század második felében került Csíkszeredához. Az 1567-es adóösszeírásban Zsögöd Martonfalvával együtt 20 kapuval szerepel.

A mai vár egy négyszögletes, négy sarokbástyával ellátott várkastély, amelyet Steinville István osztrák tábornok épített 1714-ben. De e helyen ezelőtt is voltak várak. 1063-ban egy Mikó nevű székely vezér engedélyt kapott vár építésére, de nincs megjelölve annak pontos helye, 1595-ben a szabadságától megfosztott székely nép ezt az első Mikó-várat bosszúból lerombolta, lóí 1-ben Mikó Ferenc újra felépíti s ezt már *Mikó-újjvárnak* [Sz. J.: Az 1063-as adat koholmány, az 1595-ös rombolásnak nincsen reális alapja. A Mikó-újjvárat tulajdonképpen 1623-ban kezdték építeni.] nevezték. Volt egy „aranyos bástyába is, 1661-ben a törökök dúlták föl. De, hogy ezek a dúlások nem azt jelentették, hogy földig rombolták volna le, igazolja az egyik bástyában még ma is látható kis kápolna két csúcsíves ablaka és a gótikus boltozatnak gyámkő maradványai.

A csíkszeredai r. kat. egyház 1751-ig Somlyóhoz tartozott. 1758-ban felépül a plébániatemploma, egyszerű, szerény barokk stílusban. E templom és a Mikó-

vár a városnak két műemléke. Van néhány emeletes kőháza, amelyek régiek ugyan, de túlságosan egyszerűek ahhoz, hogy műemléknek nevezhetnők.

Csíkszereda még a XIX. század közepén is egy nagyon szegényes külsejű és kicsi létszámú (961) városka volt. Orbán Balázs még 1869-ben is igen gúnyosan ír róla. Fejlődése akkor kezdődött, amikor 1879-ben megyeszékhellyé lett, 1896-ban vasút-összeköttetést kapott [Sz. J.: A vasúti forgalmat 1897-ben indították meg, nem 1896-ban.] és 1910-ben a katolikus főgimnáziumot Somlyóról a mai új és hatalmas épületbe költöztették át. [Sz.J.: A főgimnázium 1911-ben költözött Somlyóról Csíkszeredába.] Ekkor lesz rendezett tanácsú várossá. A sok hivatal, a laktanya a várban, a vasút alkalmazottai stb. sok iparost, kereskedőt tudott foglalkoztatni, azoknak pedig új lakásra is szükségük volt, ami az építkezési kedvet is növelte.

A városnak *második* fejlődési korszaka a két világháború közé esik, amikor a városi tanács kiegyenesítette a ki-beugró házak utcai vonalát, majd a vasútállomás és a megyeháza közötti sáros piacteret feltöltette és fák ültetésével szép sétánnyá, parkká varázsolta.

A *harmadik* fejlődési korszak a második világháború után következett be, különösen az utóbbi években, amikor Hargita megye székhelye lett. Ebben az időszakban épült föl szép és nagyméretű Művelődési Háza, sok állami hivatali épülete és tömbházak a megnövekedett lakosság lakásigényeinek kielégítésére.

2. Mivel Csíkszereda az utóbbi 50–70 évben a szomszédos Taploca, Zsögöd és Somlyó községek lakosainak tekintélyes részét foglalkoztatta, ezek a községek belekapcsolódtak a város vérkeringésébe, újabb lakóházaikat a városhoz mind közelebb igyekeztek építeni, miáltal néhány évtized alatt egybeépültek Csíkszeredával. Ennek természetes következménye lett az, hogy *1930-ban Zsögödöt* [Sz. J.: Zsögöd 1939-ben, Somlyó és Taploca pedig 1950-ben egyesült Szeredával, került a városhoz.] a második világháború után pedig *Taplocát* és *Somlyót* is közigazgatásilag a városhoz csatolták. Ezzel természetesen a nagy Csíkszereda lakóinak száma 10 000-re növekedett. Így azt mondhatjuk, hogy a szerény kis vásárhely, amelynek Zsögöd és Taploca valamikor oly „fösvényen” adott egy vizenyős földszárvot, néhány év alatt magába olvasztotta e községeket, sőt még Somlyót is, amely valamikor Csíkszéknek kulturális és politikai központja volt.

Csikszereda város sohasem volt tízesekre osztva, mint a székely falvak, inkább csak városi szokás szerint a városrészek és az utcák kaptak neveket. Ennek oka nemcsak az, hogy nem faluból lett lassan várossá, mint például Gyergyószentmiklós, hanem mert fokozatosan nagyobbodott a területe, amint azt fennebb leírtam. Tehát volt az ősi Csikszereda a *Város közével*, amelyet Főútnak is neveztek, ehhez tartozott a *Ligat* s annak külső része a *Lipován*, később hozzácsatolták *Csütörtökfalvát*, amelynek alsó része volt a *Nyúl völgye*, majd *Martonfalvát*, a *Mikó-vár és környékét*. Az említett két főutcán kívül nagyon kevés mellékutcája volt a régi Csikszeredának, ezeknek régi „természetes” elnevezése alig maradt meg az emberek emlékezetében, mert a különböző államhatalmak az elmúlt száz év alatt saját politikusaiknak, íróiknak, költőiknek nevére neveztek el azokat. A római katolikus templom mellett volt egy *Káposztás-kert* – ma már beépített terület a templom mögött a *Nád mejjéke* és *Földégés* nevű hely. A templommal szemben két utca indult, az egyik a *Temető utca* a régi temető és a volt *Barom-piac* mellett. Itt van egy *Sárpalló* nevű hely, a másik utca a *Borvíz utca*, amely a *Szeredai-fürdő*hoz és a *Malom*hoz vezet. Ennek az utcának az elején, pont a templommal szemben – ma már beépített terület – volt a város legrégebbi temetője, később *Csordagyűjtő-hely* lett. Azt az utcát és teret, ahol ma is tartják a hetipiacokat *Fazekas-piacnak* nevezték. Ez kb. a mai benzinkút mellett van. A mai park helyén még száz évvel ezelőtt csak egy nádas *Vizellő-rét* volt egy kicsi vízimalommal, ahol a nádban vadrucák tanyáztak. A mai postával szemben egy rövid kis utcát az ott lakókról *Gerébek utcájának*, a posta mögött pedig a *Kalamárok utcája* volt. A mai poliklinika mellett felfelé vezető út a *Gálovics útja* nevet viselte. Ettől északra feküdt *Csütörtökfalva*. Utcája csak a nyugati oldalán volt, amely a zsidó imaház mellett a katolikus templomhoz vezet. Az utca elején egy részt *Disznó-piacnak* neveztek. Magát az utcát régen az ott lakó Márton Istvánról nevezték el, aki országgyűlési képviselő volt. Nevezték még *Rétremenő utcának* is. Miután pedig felépült a zsidó imaház, egyszerűen *Zsidó utca* volt a neve.

A Gálovics úttól délre *Martonfalván* csak egy kis vízre járó sikátor volt, amely az említett vízimalomhoz vezetett.

A Mikó-vár előtti térséget *Vár térnek*, a mögötte folyó Somlyó-patak melletti részt egyszerűen *Patak mejjékének* nevezték. Itt volt a várhoz, a laktanyához tartozó *Katona-temető*, a *Katona-fürdő* és a fából épült *Közkórház*. A vár

bejáratával szemben egy lejtős oldalon volt a lövölde, amelyet a német kifejezés után *Sicc-kertnek* neveztek.

A vártól Zsögöd felé vezető nagy utat a városiak *Zsögödi útnak*, a zsögödiek pedig *Vár utcának* neveztek. Itt az elején több korcsma és vendéglő volt, pl. „Barcsai vendéglő”, vagy „Vendéglő az utolsó krajcárhoz”. Ezek közelében volt a „Löporos-ház” és a „Zsidó temető”, valamint egy akasztófa.

Az Udvarhelyre vezető *Főutcát* az első világháború előtt Kossuth Lajosról, a templomon túli folytatást *Hargita utcának*, a vár felé vezető martonfalvi utcát *Petőfi utcának* hívták. Ebből ágazott el a *Szentléleki út*, amelyet régen *Mezei gödrös útnak* neveztek. A mai kórház melletti utat azelőtt *Erzsébet útnak*, később *Kórház utcának* hívták. A régi városháza melletti sikátort, amely a mai borvízforráshoz vezet *Pap árkának* neveztek.

3. Az Olt a lakott területtől nyugatabbra folyik el. Patak egy van, a *Somlyó pataka*, amelyet a mai sétatéren szabályoztak, kiegyenesítettek és részben befedtek, majd a vasúti töltés alatt haladva, Zsögödnél ömlik az Oltba. A római katolikus templom háta mögött van még egy kicsi patak, amelyet egyszerűen *Pataknak* vagy *Érnek* neveznek. Ez tulajdonképp a nagy vizenyős rétnek a vizét vezeti le és az óvoda háta mögött folyik a Somlyó patakába.

4. Ma a városrészek fokozatosan összenőnek. A modern építkezés – a földbe ásott cementgyűrűk segítségével – lehetőséget talál még a vizenyős területek beépítésére is. Azért a nagyon vizenyős rétek még hézagot jelentenek a város egy tömbbe épülési elképzelésének.

5. A város múltjával foglalkozó, már idézett könyvek és oklevelek nem kizárólag a városunkról szólnak. De T. Nagy Imre: *Cirkálások* című könyve igen sok múlt század végi adatot és eseményt közöl a város életéből. A Mikó-várra vonatkozólag pedig Borbély Andor tanulmánya nyújt tájékoztatót.

6. Elpusztult régi falurészről nem tudni, nincs is hol feltételezni.

7. Évszázadokra visszamenőleg biztos adatunk nincs, hogy hol voltak a városból kivezető utak. Lehet, hogy a ma Udvarhelyre vezető országút a vizenyős és tözeges terep miatt a város keletkezésének első időszakában nem létezett, s ha igen, az nagyon rossz lehetett. Mivel a felcsíki községek a Csicsói-vár rontja felett és az ún. *Béta útján* közlekedtek Udvarhely felé, a csíkszeredaiak is csak nagy kerülővel mehettek arra.

1820-ig Alcsík lakói Zsögödön át, a Mikó-kúria és a zsögödi templom közötti úton, a ma is használatos mezei úton a *Suta-fenyő* alatt mentek Somlyóra, a Borloka (Boloka) pataka mellett és a somlyói borvízforrás mellett léptek be Somlyóra. Csak 1780–1820 között húzták meg a *Szék útjának* nevezett kb. 2 km-es elég egyenes utat a Somlyó és Nagymart nevű dűlő között, a mai líceum mellett.

Bonyolultabb az Udvarhely felé vezető – ma 52 km hosszú – műút hajdani irányának leírása, bár csak egy-egy szakaszon tért el a maitól. Csík megye határáról a *Lázon* vezetett át, amely a Tolvajos-tetőtől majdnem a *Karós csapásáig*, a mai úttesttől északra feküdt. Ettől a ponttól egészen a mai *Fészó-patak* feletti utásházig, a régi út változatlanul együtt haladt a maival. T. Nagy Imre azt írja, hogy ezen a tájon az útnak háromféle módosulása ötlük szembe:

a) Az említett utásház helyének környékétől a régi út merész eséssel (lükkenéssel) haladt tovább, a mai *Válu* forrásának eréig, tehát odáig, ahonnan a taplociaiak egyik erdei útja a *Sövény útja* kiindul. Innen az út a *Váluból* lefolyó vizet kelet felé követve haladt tovább a *Köd pataka* völgyén le egészen addig, ahol a „Dombon Lina” kocsmája van, azaz attól délre, a *Vasfúvó nyergén* lévő *Nyírháttal* szemben. Itt, az 1872-ben újraépített, mai országútba ért. Állítólag ez volt a legrégebbi útvonal ezen a helyen. A hagyomány szerint 1848-ban ezen közlekedtek Udvarhely felé.

b) A nagy emelkedést 1848 után kiküszöbölték, az új útszakasz a *Köd pataka* tájékától indult ki s a régi úttól északra vezetett a *Váju* [Sz. J.: Csíkban Válu. Közsóként is válu.] enyhe emelkedése lejtőjének közepe táján haladva a *Fészó-patak* fölötti utásháztól kb. 200 m-el keletre lépett a mai út tájékába, ott ahol a *Válu* mai szerpentine Udvarhely felé folytatódik.

c) A harmadik változás a régi és az új útszakasz között a következő volt. A mai *Köd pataka* hídjánál, a *Vasfúvó* aljától indult, a második út vonalától pár száz méterrel északra és a *Köd pataka* hiújától haladó második utat metszi olyanformán, hogy a második úttól délre esik, enyhén haladva a *Válu-forrás* felé, ahol a *Válu* melletti szerpentine képezve belép a ma is járt országút azon részébe, amelyik az említett – Fészó feletti – utásház előtt halad el.

A fentieket T. Nagy Imre egy derűs utazásának leírásával kapcsolatosan sorolja el. 1868 szeptemberében mint jogra menő „novícius” egy csatószegei gazda gyékényes szekeren ez úton utazott Kolozsvár felé. A *Válutól* kezdve – nem

lévén még akkor szerpentin – egyenesen, a hegyen felfelé mentek s ezért ők, az utasok maguk tolták fel a szekeret a *Válutól* a hegynek, az utászház irányában. A szerpentinutat csak 1872-ben építtette Lázár Domokos.

Szájhagyomány szerint létezett egy római út a Hargita csíki oldalán, de ez annyiban is kétséges, mert eddigi történelmi ismereteink szerint a rómaiak csak Udvarhely megyében, a Hargitáig nyomultak előre, hiszen Csík a szabad dákok kezén maradt. Ez a rómainak tulajdonított út ókori maradvány lehetett, amely a Tolvajos-tetőtől Csicsó–Madéfalva irányában haladt Felcsík felé. Az útnak a nyoma állítólag észrevehető a fák lombtalansága idején és a csicsói határ részén egy kőhid maradványai is fellelhetők. Viszont hihetőbb az, hogy az út Madéfalva felé vezetett, Csicsó község kikerülésével, mert a mai hargitai út és Csicsó között olyan ingovány volt, hogy 250 évvel ezelőtt a csicsóiak utat kellett hogy építsenek, hogy a Tolvajos-tető felé vezető úttal kapcsolatot teremthesse nek. Ezt nevezik ma is a *Béta útjának*.

8. Csíkszeredának csak két műértékkel bíró régi épülete van. Az egyik a már említett *Mikó-vár*, a másik az 1758-ban barokk stílusban épült *római katolikus plébániatemplom*. 1751-ig Somlyóhoz tartozott Csíkszereda. Temploma nem lévén, a hívek aszerint, hogy a város mely részén laktak, vagy a vár kápolnájába, Zsögödre, Taplocára vagy Somlyóra jártak istentiszteletre. Volt a városnak még egy harmadik műemléknek számítható kis épülete, a XIX. század elején, neoklasszikus stílusban épült *Lőporos-ház*, de ezt a második világháború után lebontották.

2. Csíkszögöd (Jigodin)

1850-ben 907, 1930-ban 1216 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nincs megemlítve, de mint Szentlélek leányegyháza – gótikus temploma után is ítélve – már a XV. században létezett. Az 1567-es adóösszeírásban „Seogod cunt Marthon fflwa” összesen 20 kapuval szerepel, sőt egy 1539-es oklevélben, mint „Sijked” van leírva. Az 1685-ös lustrában is „Seogod” néven, az 1702-i összeírásban „Sögött”-nek van bejegyezve. Csíkszereda leírásánál említettem, hogy Marthonfalva tízese a XIX. század közepén még nem tartozott a városhoz, hanem Zsögödhöz. A név eredete homályos. [Sz. J.: Zsögöd nevének az eredete: a régi magyar seg –

domb, magaslat – kicsinyítőképzős származéka, számba jöhet esetleg szentélynévi eredete is: Sükös.]

2. Ma négy tízesre oszlik: a) *Vár utca tízes*, a szeredai vártól a Keresztútig. b) *Alszeg*, a Keresztúttól délre, a falu végéig, c) *Felszeg* a Keresztúttól a templomig. d) *Erdő utca tízes*, Keresztúttól keletre, az Olton túli település, a mező széléig, a Kisvár-tető két oldalán.

A négy tízesen belüli falurészek, utcák nevei a következők: az első tízesben a *Puskaporos* vagy *Lőporos*, a Csíkszeredánál említett Lőporos-ház környéke. A második tízesben *Cigónia*, bár emberemlékezet óta itt nem laktak cigányok, a *Pál Balázs utca* (ma is a Pál család tagjai lakják). Egyik része a *Puffantó* (katonai lövölde?), a másik részének neve a *Hegy*. A harmadik tízesben van a *Kunák utcája* (Kuna cs. n.), *Süllők utcája* (ma is a Salló családok lakják), a *Gödör* jelenlegi neve *Kút pataka utca*, mert kút is, patak is van benne, a *Kicsi mező utca* párhuzamos a *Vár utcával*, s Csíkszereda felé vezet. A negyedik tízesben *Kisvár alja*, az Olton túli rész, a *Kisvár-tető dombja* alatt.

3. Az Olton kívül csak a Zsögöd pataka jelentősebb, amely Fitód felől folyik; a többi patak kicsi és névtelen.

4. Az Olt bal oldalán fekvő falurészek, az a), b), c) tízesek, eléggé összenöttek, az Olt jobb oldalán levő *Erdőutca tízesnek Kisvár ajja* települése szétszórt házakból áll.

5. Különleges oklevelek, könyvek, melyek Zsögöd múltjával foglalkoznának nincsenek, csupán azok, amelyeket Csíkszeredával kapcsolatosan megemlítettem.

6. Elpusztult falurészről nem tudnak, csak az ókorba visszanyúló várromokról, az Olt jobb partján. Két kisebb várrom, amelyek közvetlenül az Olt feletti sziklás tetőre épültek. Alakjuk a terephez alkalmazkodó szabálytalan vonalú. A nép *Kisvár-tetőnek* és *Várhegynek* nevezi őket. Ezek között 2-3 km-re nyugatra, mögöttük, fenn a Hargita hegyei között van a nagy kiterjedésű és szabályos alakú (ellipszis-szerű) *Három-tetői vár*. [Sz. J.: Harom-tetői vár pontosabban Harom-vár, nem pedig Három-tetői vár. Az elnevezés a délszláv hram-erődített egyház templom(vár) jelentésű – szóból ered.] Ez a Három-vár az ókorban a Zsögödi-szorost védte és része volt egy – az egész Csíki-medencét védő – várrendszernek, amelynek várai egymással látó- és hallótávolságra voltak. Szájhagyomány szerint a székelyek is használták első letelepedésükkor és őrhelyeiket

itt állították fel. Kisebbség érdekesebb leleteket lehet ezeknél találni, de ahhoz, hogy egész történetüket megismerhessük, rendszeres régészeti ásatásokat kellene végezni.

Zsögöd-fürdő déli szélén, a *Szentvér* nevű borvízforrástól délre egy *Vérkápolna* romjai láthatók a gyeper alatt. *Orbán B.* szerint az 1694-es, utolsó csiki tatárbetörés alkalmával, a tatárokon aratott véres győzelem emlékére építették.

7. A község melletti főútvonalakról annyit lehet megemlíteni, hogy az alsócsíkiak régen Zsögödon át, az említett Keresztúton, a zsögödi templom mellett, a *Suta-fenyő* alatt mentek Somlyóra. Ez mint mezői út ma is megvan. Csíkszereda felé pedig a mai országútnál párhuzamosan az *Akasztó-dombon* keresztül vezetett az út.

8. Zsögödnek két értékes műemlék épülete van. Az egyik a *temploma*, a másik a *Mikó-udvarház*. A templom XV. századi gótikus építmény, amelyből megmaradt a szentély-boltozat és kívül a támpillérek. A gótikus templom kicsi volt, de a hajóját nyugat felé meghosszabbították. Tornya valószínűleg – a rajta levő felirat szerint is – 1799-ben épült; rokokós vakolatdíszek is jelzik az átalakítás időpontját. Hullámos terepen épülve, szabálytalan kör alakú kőfalkerítése érdekessé teszi. Bent a templomban egy 1673-ban készült szép reneszánsz szárnyas oltára van a főoltár helyén. Ezenkívül van a templomban egy fából faragott szép szobor, amely Máriát ábrázolja a kiseddel.

A templom bejáratával szemben van a *Mikó-kúria* kapubejárata, ami azt bizonyítja, hogy a templomot is a Mikó család építette, amely család nevéhez fűződik a csíkszeredai *Mikó-vár* [Sz. J.: A zsögödi Mikó családnak nincs köze a Mikó-várhoz, amelyet Hidvégi Mikó Ferenc építtetett.], vagyis várak építése is. A kúria épületének vastag falai évszázados múltat bizonyítanak, bár a XIX. század elején neoreneszánsz stílusban átalakították. Főként oszlopos portikusza igen szép külsőt ad az épületnek.

Zsögöd régebben egyháziilag Szentlélekhez tartozott, ma Csíkszereda leányegyháza. Egy időben önálló plébániát szeretett volna létesíteni, de azt nem engedélyezték.

3. Csíktaploca (Toplita-Ciuc)

1850-ben 1524, 1930-ban 2099 lakosa volt.

1. Ámbár az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben – mivel Somlyónak leány-egyháza volt – mint önálló egyházközség nem fordul elő, de miután az 1567-es adóösszeírásban már 44 kapuval *Toplocha* néven szerepel, feltételezhetjük, hogy a csíki letelepedés legelső idejében mint kicsi létszámú település már létezett. Ezt a feltevést alátámasztja az az adatunk is, hogy – Zsögöddel határos lévén – a XV. század elején mindkettő határából hasítottak ki *Csíkszereda* város, azaz vásároshely részére egy kis területet, *Csütörtökfalvát*. [Sz. J.: Csütörtökfalvát, mint írtuk, 1891-ben csatolták a városhoz. Csütörtökfalva, véleményem szerint, Taploca területén is új képződmény. XVII–XVIII. századi írásokban nem fordul elő.] E feltevésünket az is igazolja, hogy nevét (*Toplica*) az itt talált szlávoktól vette át. Ez a szó ugyanis általában meleg vizű forrást jelent, mint ahogy Maroshévíz neve is régen *Toplica* volt. Csíktaplocán a falu közepén valóban működik egy meleg forrás, amely télen sem fagy be. Igaz, hogy Orbán B. (II. k. 57–88. l.) más magyarázatát adja e szónak: „Csíkban taplocának hívják az erdő közötti irtott tisztásokat” – „vizenyős-tavas helyeket”.

A község főként a XIX. században kezdett fejlődni, növekedni, amit Somlyónak, majd Csíkszeredának mint központnak a közelsége siettetett. Ennek eredménye az is, hogy 1908-ban elvált Somlyótól és önálló plébániává lett.

2. A törzsfalu csak két tizesre oszlik: a) *Alszegre* és b) *Felszegre*, amelyeket egy *Időszaki-patak*, amely a *Somlyó patak*ából szakad ki, választ el egymástól. E patak északi felén fekszik *Felszeg*, a délin – a Csíkszeredához közelebb eső felén – *Alszeg*.

Felszeg tizesben van: a *Felső utca*, amely a régi temetőtől a falu peremén halad a vasútig, átszelve a *Csordagyűjtő* nevű teret, a *Patak utca*, amely bizonyos részen párhuzamosan halad az előbb említett *Időszaki-patak*kal, majd beletorkollik a *Forrás* nevezetű nagy térségbe. Itt van az említett meleg vizű forrás, amelynek vizét e tér közepén egy kb. 3x5 m nagyságú medencében gyűjtik össze s itt mosnak az asszonyok. Így mondják: „Megyünk a mosóba”.

Alszeg tizesben van: a *Lázár Miklós utcája* (a Lázár-féle udvarház mellett), a *Hollók utcája* (cs. n.) és a *Holló Pista utcája*, amely egy rövid zsákutca, Somlyó felé – a *Kicsi Palló* nevű dűlőbe – is vezet egy sáros utca, a *Vasok utcája* (Vas cs. n.), amely csak újabban kezd kiépülni.

Az említett két törzstizesen kívül Taplocához tartozik még négy távolabb eső és újabban létesült település. Éspedig: a *Ligat-telep* (tévesen Likat-nak is ejtik),

az Udvarhely felé vezető országút mellett. Ez légvonalban 3-4 km-re van Taplocától és 1896-ban egy faluégés miatt telepedtek ide az „égettek”, a Silló, Lajos, Gál és Gyina családok. Ma kb. 30 családból áll a telep, de nem fejlődőképessé. Van egy deszkából összetakolt haranglábu is. Az országút északi oldalán van a *Csiba* nevű, főként gyimesi csángókból álló telep, amely csak a század elején, a gyimesi csángók Csíkba való visszatelepülésekor létesült. (L. tölem: Keleti Újság 1939. nov. 20. sz., és a Láthatár, Budapest, 1940. márciusi számban). Ugyancsak az udvarhelyi országút mellett, Csíkszeredától 5 km-re van az *Erdőalja telep*, kevés lakóházzal. Ez áll a volt Gazdasági Iskola és a Dombon Lina nevű – amely valamikor a rákosi Tamás Lajosé volt – kocsmá környékének házaiból és felmegy az András család által alapított Vályú nevezetű telepig. Az Erdőalján túl, nyugatra, ahol az országút a Hargitára szerpentin-kanyart vesz, van az előbb említett *Vályu, Vállú*, vagy *Vájú* – néhány házból álló kis telep.

Mind a négy elsorolt településnek összesen alig 500 lakosa van, de távol lévén a községüktől egy osztatlan osztályból álló iskolája van, mert főként a csángó Csiba-telepen sok a gyermek.

3. Taplocá község két tizesből álló törzsfaluján a következő patakok folynak keresztül: a már említett *Időszaki-patak*, a *Patakutcai-patak* és Alszeg déli szélét érinti a *Somlyó pataka*, amely a mai líceum mellett, de *Szék útja* északi oldalán fut le Csíkszereda felé déli irányban. Az *Időszaki-patakot* valamikor tűzrendészeti okokból vezették le a Somlyó patakából az új temetőn keresztül, amely csak 1911-ben létesült. Az *Időszaki-patak*nak, a másik szerepe az volt, hogy több vízimalmot táplált. A *Patak utca* közepén, az ún. *Forrásból* indul a *Réten* keresztül egy kisebb patak, amely aztán befolyik a régi patakkal együtt a Somlyó patakába, amely már Csíkszeredát érinti.

4. A törzsfalu két tize és utcái összenőttek. Főként mióta Csíkszereda lett Somlyó helyett a megye székhelye, sok taplocái lakos, aki a városban kapott munkaalkalmat, igyekezett új házeit a város felé vezető főút mellett felépíteni. De emellett sok csíkszeredai is épített itt villaszerű családi házat.

Viszont az elsorolt négy távoli település, amelyek a törzsfalutól 3-4-5 km-re vannak, egymástól is pár száz méterre fekszik.

5. A község múltjával, azaz általában Csík múltjával foglalkozó könyveket, okleveleket az 1. sz. pontban elsoroltam. Ezeken kívül Gál Sándor nyugalmazott igazgató tanító kéziratban levő falumonográfiája igen sok Taplocára vo-

natkozó adatot, rajzot és térképet tartalmaz. Gál Sándor a Csíki Lapok és a Csíki Néplap hasábjain „Ferenc bá” álnév alatt sok taplocai adatot közölt az 1920–1940-es években.

6. A község határában elpusztult falurészeiről nem tudnak

7. A község melletti főútvonalak helye tudomásuk szerint nem változott, de amikor régebben a *Szék útja* még nem volt meg, akkor a taplocaiak a falu közepétől Somlyó felé a legrövidebb úton közlekedtek, akár egyházi, akár „széki” teendőik elvégzése végett. Hiszen Taploca 1908-ig Somlyónak leányegyháza volt. Ez az út mint mezei út ma is használatban van, a Vasok utcáján indul, egy száraz fennsíkon vezet Somlyóra s így feltételezhető, hogy a legelső telepések itt, tehát a mai templomtól kissé keletebbre és feljebb laktak. Talán itt kell keresnünk az Orbán B. által említett *Sándor-dombot*, amely szerinte (II. K. 88. l.) 1533-ban „megvolt azon (most felszántott) dombocska Taploca és (Csomortán?) inkább Csobotfalva között, hol az összesereglett nép ősi szokás szerint paizsra emelte választott főnökét. E nap emlékére hordatta egybe a ma is Sándor-domb nevet viselő emlékhalmot”. A mai szájhagyomány nem tud a Sándor-dombról, inkább *Szent Péter dombjának* említik, talán, mert a somlyói Szent Péter-templomhoz vezet az útja.

8. A mai nagy kötemplom Mindenszentek tiszteletére 1841–43-ban épült neoreneszánsz (empire) stílusban. Nyugati homlokzata igen díszes. Ezelőtt a szomszédban – a mai papilak helyén egy – Szent Lőrincnek a tiszteletére épült, hihetőleg gótikus – kápolna állott, de, hogy ez milyen volt, arról semmit sem tudunk. Felszereléséből semmi emléket sem mentettek át az új templomba. Van ugyan a templom déli oldalbejáratánál, belül egy nagyon réginek tartott kőoszlop, amelyről azt tartják, hogy fogadalmi emlék. E kápolna körül cinterem és temetkező hely volt.

A mai templom közelében, a falu végén, a Delnére vezető út és a régi temető mellett egy különleges alakú kis kőből épített „imahely” van. Elöl egy farácsos ajtója, az oldalakon egy-egy barokk vakablak-dísz van. Az egész építmény csak 6 m magas. Valószínűleg osztrák emlék, mert híd mellett van és osztrák szokás szerint Nepumoki Szent János szobrát állították oda.

A műemlékek között említésre érdemes a híres csíktaplocai Lázár családnak az *udvarháza*, amely volt már községháza, most Művelődési Ház van benne. Az udvarház a XIX. század elején épült neoreneszánsz (empire) stílusban. Leg-

szebb része a bájos oszlopos déli portikusza. Valószínűleg ezen a telken voltak a régebbi udvarházak is, mert Csík történetében már régóta szerepelnek a Lázárok. Bár állítólag azelőtt a Sándor család birtokolta. Van a községben egy másik *Lázár-kúriának* nevezett egyszerűbb épület is, amelyben ma gépállomás van.

Érdekes történelmi esemény zajlott le Taplocán 1764-ben, amikor Buccow generális az akkori kápolna előtti térségen állította fel ágyúit s állítólag innen lövette Madéfalvát. [Sz. J.: 1764-ben a madéfalvi veszedelem idején Buccow generális nem volt Csíkban. Az ágyúkkal, akkor csupán fél kilométer távolságra lehetett löni.]

Helyi adatközlők: Gál Sándor nyugalmazott tanfelügyelő és a taplocai születésű dr. Búzás Márton orvos.

4-5. Csíksomlyó (Șumuleu), Csobotfalva (Cioboteni), Várdotfalva

Csíksomlyó 1850-ben 664; 1930-ban 1002 lakossal, Csobotfalva 1850-ben 293; 1930-ban 416 lakossal.

A fenti községeket együtt kell tárgyalnom, mert történelmük összefolyik. Mind a Nagy- és Kis-Somlyó kettős csúcú hegy alatt területnek el. Ezeket a falvakat együttesen nevezték Somlyónak, de csak egyházilag, mert a valóságban Somlyó nevezetű helység nincsen, viszont mindegyik a somlyói *Szent Péter és Pál-plébániához* tartozott és tartozik. Mai napig sincs sem Csomortánnak, sem Csobotfalvának saját, külön temploma, még kápolnája sem. Valamikor öt község tartozott hozzá. Az említett hármon kívül, még Csíkszereda és Csíktaploca is, amíg a XVIII. században különváltak. Orbán B. akként tájékoztat, hogy Somlyó neve nincs helyhez kötve, csak egyházi gyűjtőfogalom, egyházi elnevezés. A múltban eléggé következetlenül írják hol az egyik, hol a másik elnevezéssel. Pl. az 1333-as pápai tizedjegyzékben kétszer is szerepel: egyik alkalommal: „Notandum, quad eodem die et anno sacerdotis de Chyk, in primis Paulus sacerdos de Sumlov”, a másik helyen: „Notandum, quod de archidiaconatu de Tylegd (Telegd!) Paulus sacerdos de Chik”, (meghatározatlan csíki település, tehát Somlyóra gondolhatunk, mivel mindkettőnél „Paulus Sacerdos” áll). Viszont az 1334-es jegyzékben: „Nicolaus de Sumlov” van beírva.

Ha az 1567-es adóösszeírást vesszük alapul, *Csobotfalva* (Chijobot) *Csomortánnal* (Chijomortan) együtt 28 kapuval van beírva, *Várdotfalva*

(Wardo ffalwa) 13 kapuval, míg *Taploca* (Taplocha) 44 kapuval. Ha ehhez még *Szeredát* (Oppidum Zereda) is hozzászámítjuk az ő 16 kapujával, összesen 101 kapuval szerepel a somlyói *Szent Péter* egyházközség, anélkül, hogy itt Somlyó neve, mint község be lenne írva, holott 1333–34-ben csak Somlyót említik meg, a többit nem.

Egy 1685-ös okirat *Várdofalvát* „Vartath falvá”-nak írja, az 1598-as udvarhelyi Protokollum pedig „Várdofalvá”-t ír, tehát ismét a „t” betű kihagyásával, miként az 1567-es összeírásban (Wardo ffalva). Ugyanebben az 1598-as iratban még ez a bejegyzés is figyelmet érdemel: „az aktor lakik Csikszékben Chobotfalván, más névvel Somljónak hívják”.

Az ősi település tehát a magas dombon épült Árpád-ház korabeli román stílusú *Szent Péter*-plébániatemplom alatti környéken, azaz a mai Csobotfalván volt és nem Várdofalván, ahová később, a XV. század elején a híres Ferenc-rendi zárda és kegytemplom, valamint a XIX. század elején a „szék háza” épült. Somlyó tehát – amelyet a régi okiratok latinul „Villa Somlyó”-nak írtak, talán a legrégebbi csíki települések egyike és földrajzi fekvésénél fogva, valószínűleg a legelső időktől fogva a csíki székelyek egyházi központja (esperessége) lehetett. E központi és vezető szerepét a századok folyamán meg is őrizte, mert más központról nem tudunk. Ezért szerepel már az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben „Sumlov” néven, majd az 1567-es adóösszeírástól kezdődően a hozzá tartozó öt falu neve alatt.

A bevezető részben szóltam a csíki települések és templomaik szoros kapcsolatáról. Arról, hogy – néhány kivételtől eltekintve – a legelső települések a medencét körülvevő teraszokon, dombokon létesültek és román kori templomaik is itt épültek. De innen lassacskán, lépcsőzetesen mind lejjebb húzódtak simább területek felé. E lépcsőzetes lehúzódás iskolapéldájaként megemlítem a szenttamási esetet, az ő gótikus „Csonka-templomá”-val, ahonnan a XVIII. században a falu, majd temploma leköltözött az Olt közelébe.

Somlyón más a helyzet, a *Szent Péter-templom* és a falu (Csobotfalva) itt már a román stílus korában megfelelő, száraz magaslatot, illetőleg a lakosság-
nak megélhetését is biztosító helyet talált és így nem volt miért lejjebb húzódnia. Ezért ugyanazon a helyen, ahol a román kori templom épült, felépítették a nagyobb gótikus templomot, sőt később a szükségletnek és a kor ízlésének

megfelelő barokk templomot is. Ezért meg is találjuk egyazon épületen, a mai Szent Péter-templomon mind a három stílusnak műemlék maradványait.

Bár Somlyónak mint egyházi központnak más volt a rendeltetése, mégis ha a szorosan mellette levő Nagy-Somlyó-hegyet szemügyre vesszük, megérezzük, hogy ennek a kúp alakú, nagy hegynek a letelepedés idején fontos hadászati szerepe is lehetett, mert e hegyről – sőt minden oldaláról – a Csíki-medencét áttekinthetjük és a medence szinte minden pontjáról megláthatjuk a Nagy-Somlyó-hegyet. Nem véletlen az sem, hogy egy ókori vár romja is fellelhető az északi csúcán és hogy azt a székelyek – valamilyen formában – használták is, amit az oklevelekben előforduló somlyói „Sóvár”, „somlyói várkapitány” stb. elnevezések is igazolnak. [**Sz. J.:** A Somlyó név összefoglaló név: Csobotfálvát és Várdotfálvát együtt jelentette. Bár az is igaz, hogy a XVIII. században elég hosszú időn át, Várdotfálvát értették alatta. A somlyói Só-várról és várkapitányról eddig csak a hagyomány beszél.] Talán ezzel a régi múlttal függ össze az a szájhagyomány is, hogy a Kis-Somlyó tetején levő kicsi, négyszögletes kápolnácskát Szent István-inak, azaz Árpád-ház korabelinek mondják. [**Sz. J.:** A Kis-Somlyón levő kápolnát nemigen lehet Árpád-korúnak mondani, legfennebb XV–XVI. századinak. Csíksomlyó mint székely település a XII. század végén, vagy a XIII. században keletkezett. A régészeti ásatások legalább ilyen réginek mutatják.]

2. Csíksomlyó tízes beosztása igen változó volt. Régebben csak három, ma öt falurészből áll: a) *Alszeg*, b) *Somlyó*, azaz *Várdotfalva*, c) *Felszeg*, d) *Csobotfalva* és e) a Csobotfálvához tartozott *Agyagfalva*. Az utcák elnevezései: *Szék út*, amely szinte 2 km hosszú, mert a csíkszeredai líceumtól Csíkszék volt székházáig terjed, a *Márkosok utcája* (Márkos cs. n.) ma, 1960-ban Bartók Béla utca. A *Márkosok utcájának* egy részét, amelynek régebben nem volt neve, az ott létesített fésülő üzembről *Fésülő utcának* nevezték, de 1958 óta ez is a Bartók Béla utcához tartozik. Ebből ágazott el a *Domokos utcája*, ahol csak egy – ma már két – Domokos család lakik. A *Kovácsok utcája* a *Szék útjából* vezető síkatorutca, ahol három Kovács család lakik, de ma *Bánya utcának* nevezik, mert a homokbányák felé vezet. Van egy másik *Kovácsok utcája* is, de inkább *Zsákcútának* mondják, zárt helyzeténél fogva. Ma a *Szék útjához* tartozik, bár derékszögben megtörik. A *Borvíz utca*, amely a híres borvízforráshoz vezet, kétszer is megtörik derékszögben. A *Felszeg utca* a gyermekotthonnál kezdődik

s balra Csobotfalván halad végig. Ma (1960) *Arany János utcának* nevezik. A *Péterek utcája* az ott lakó Péter családkról kapta nevét, ma *Köves utca* a neve, mert a Somlyó-hegy felé vezet és annyira köves, hogy szekérrel alig járható. A *Pap utcája* nevét azért kapta, mert a paplakkal szemben van. Régi elnevezés, bár mondták *Geczők utcájának* is, az ott lakó Gecző családkról. Mai neve *Suvadás utca*. Itt, Csobotfalván van a *Burjánok utcája* (cs. n.), amelynek mai neve *Nyírfa utca*. A *Váták dombja* (Váta cs. n.), amely – ma az Arany János utcához tartozik. A *Bartisok utcája* (Bartis cs. n.) ma az Arany János utcához tartozik. A *Jakab János dombja*, ma az Arany János utcához tartozik.

Csobotfalva felső részén a házak mintegy 500 m-re megszakadnak s az utána következő falurészt *Agyagfalvának* nevezik, agyagos talaja miatt, de *Sáros utcának* is mondják. Ma ez is az Arany János utcához tartozik.

3. A *Somlyó pataka* két részre osztja a községet, ezenkívül nincs más pataka a községnek.

4. Az említett Agyagfalván kívül, amely 500 m-re van Csobotfalva házaitól, a többi falurészek össze vannak növe egymással.

5. A község történetével foglalkozó könyvek, okiratok részben a Somlyóval, részben a Csíkszeredával kapcsolatos fejezet 1. sz. pontjában meg vannak említve.

6. Elpusztult falurészekről nem tudnak, de mind a Nagy-Somlyó-, mind a Kis-Somlyó-hegy csúcsain és a dombtetőkön kisebb települések, kolostorféle épületmaradványok és a már említett ókori várrom környéke, egy esetleges szakszerű ásatás révén még sok régi titkot fedhetnek fel.

7. Hogy milyen útvonalak vezettek régen Somlyóra, azt részben a Csíkszeredáról szóló fejezetben megemlítettem. Az egyik az alcsíkiak útja, amely Csíkszereda megkerülésével Zsögödön át a Suta-fenyő alatt vezetett a somlyói Borvízforráshoz, a másik régi út az, amely a csíkszeredai Gálovics útján keresztül (a mai Poliklinika mellett) vezetett a tetőre, ahol háromfelé ágazott. A bal oldali Somlyóra, a középső Fitódra, a jobb oldali pedig Zsögödre vitt. Ezek az utak mint mezei utak ma is használatban vannak. A mai Somlyóra vezető Szék útját csak a XIX. században építették.

8. Csíksomlyónak az oklevelekben is említett régi múltját két műemléke is igazolja, de van több fiatalabb műemléke is.

Az ősi *Szent Péter-templom*nak két félköríves kő ajtókerete a mai barokkizált templom nyugati oldalán van beágyazva (jobb- és baloldalt). A barokkizált torony belsejében láthatók a régi csúcsíves ablakok, de befalazva. A templom támpillérei is gótikusok. 1680-ban a templomot kibővítették, jelenlegi alakját csak a XIX. században nyerte. A templomot körülvevő kőkerítés nyugati részébe egy késő gót ajtókeret van beépítve.

A másik, de csak középkori, gótikus műemlék a *Ferenc-rendi zárda*, amelyben sok gótikus ajtó- és ablakkeret található. E zárda alapítása Hunyadi János áldozatkészségének köszönhető.

Vannak még kápolnák a *Kis-Somlyó-hegy* oldalán és tetején, az úgynevezett Kálvária út mentén. A Szent Antal-, a Salvator-kápolna és fent, a már említett, kicsi négyszögletes alapú legrégebb kápolna.

Közismert a zárda melletti híres kegytemplom, amely a XIX. század elején (1802-ben) épült egy gótikus templom helyén. Ebből az időből való a már többször említett „Székháza” is, amely neoreneszánsz stílusú.

6. Csomortán (Șoimeni)

Csomortánnak 1850-ben 442, 1930-ban 676 lakosa volt.

1. Lehet, hogy az Árpád-ház korában már megvolt, mint Csobotfalva egyik falurésze, de írásbeli adatunk csak az 1567-es adóösszeírásból van, ahol Csobotfalva (Chijbot) Csomortánnal (Chijomortan) együtt 28 kapuval szerepel, ami már tekintélyes létszámot feltételez. Mivel mindkét település a somlyói (csobotfalvi) *Szent Péter és Szent Pál egyházmegyé*hez tartozott, s csupán 3 km-re van a templomtól, még kápolnát sem építettek. A falu közepén van ugyan egy jelentéktelen külsejű kis útszéli imaháza, de ez nem istentisztelet tartására való.

2. A község régen csak *Alszeg* és *Felszeg* tizesekből állott, de idővel megnövekedett a lakosság, és így a község is kiterjedt. Ma három tizesből áll: *Alszeg*, *Középszeg* és *Felszeg*. Az utcákat általában a bennük lakó családok többségéről nevezték el. Így van *Antalok-*, *Ballók-*, *Gálok-*, *Szőcsök-* és *Vargák utca*. De ezeken kívül van egy *Zsombor (?) utca* és egy *Kicsid (kicsi) utca* is. A főutat, amely majdnem az egész községen átvezet, *Falu közének* nevezik, amint Csíkszeredán [Sz. J.: Csíkszeredában] *Város köze* a főút neve.

3. A falun keresztül folyik az *Aracs pataka* és a *Remete pataka*, amelyek a hasonló nevű völgyekből erednek. Ezekben a völgyekben vannak a települések. E két név eredetéről biztosat nem tudunk. A Remete-völgyben valószínűleg egy remete húzódott meg valamikor.

4. A falurészek, a szegek egymással össze vannak növe.

5. A település múltjára vonatkozólag van egy szájhagyomány, amely szerint az 1241-es tatárjáráskor (?) már népes település volt ezen a helyen. Ekkor történt, hogy egy Csomortáni Ignác nevű ember – főként asszonyokból szervezett csapat élén – a csellengő tatárokat több ízben szétverte és megvédte a falut a pusztítástól. Ennek emlékére van felállítva a falu délnyugati részén egy „borított keresztfa”.

6. A község határában elpusztult régi településről nem tudnak. De van a falutól északnyugatra, kb. 800 méterre az ún. *Várdombon* vagyis a Remete-patak feletti *Cserehomokon* egy kis méretű ókori várrom, amelyről már szó volt a bevezető részben.

7. Más főútról, mint a Somlyó felé vezető egyetlen főútról, nem tudnak. De Csomortánból kelet felé két erdei út is vezet. Az egyik Csíkmenaságra, a másik pedig a *Szellő-hegy* csúcsán keresztül Kóstelekre visz.

8. Sem műemléke, sem különösebb érdekessége nincs a községnek.

Adatközlő: Bakó Kálmán igazgató tanító.

7. Csíkszentlélek (Leliceni)

1850-ben 672, 1930-ban 691 lakosa volt. 1850-ben Szentléleken 370, Fitód tizesben 302 lakos.

1. A pápai tizedjegyzék 1332-ös rovatában, a csíki „districtus”-ban Johannes Sacerdos de Sancto Spiritu”, 1334-esben pedig „Benedictus de Sancto Spiritu” néven szerepel. Tehát feltételezhető, hogy a XIII. század második felében már létezett. Sajnos, román kori emléke nem maradt ránk, csak gótikus. Lehet, hogy első temploma nem a mainak a helyén volt, mert egy szép dombon fekszik.

Az 1567-es adóösszeírásban „Zent lelek” néven 15 kapuval fordul elő.

2. Endes Miklós csak három tízest említett meg: *Boroszló, Alszeg, Fitód*. Én 1935-ben négy tízesről gyűjtöttem az adatokat: a) *Szentlélek* vagy *Templomtizes*, amelyet régebben *Bánátusnak* (?) is neveztek, pedig csak a Bánátus-patak melletti régi települést nevezték így. A szó a lakosság szerint a „bánatos”-ból

eredt, mert a telep az utolsó (1694-es) tatár betöréskor teljesen elpusztult, leégett. A régi épületek pincegödrei ma is jól kivehetők, *b)* A Szentlélek-tízese alatt van *Alszeg* vagy *Basák tízese* (a ma is élő Basa családról). Utcái: *Basák utcája* és *Gálok utcája*. Különálló rész a *Mikes-kert*, a leégett Mikes-kúria romjaival, a Mikes-kúttal és a halastó gödrével. A kúria romjainak helyén és környékén 1950 óta a falusiak építkeznek, *c)* *Szentlélek-Boroszló*, mert ugyanannak a településnek egy része a szomszédos Mindszenthez tartozik. Együttes neve, mivel a két rész össze van épülve *Nagyboroszló*. A Mindszenthez tartozó részt *Ladók tízese*nek is nevezik a benne lakó Ladó családról. Nem messze tőle van *Kisboroszló*, amely Mindszent külön tízese, de ezt *Ambrusok tízese*nek is nevezik a ma is ott élő Ambrus családról. Az Ambrus család állítólag 1710–20-ban költözött le ide az elpusztult szomszédos Monyasdról. Az Ambrusok használták is a monyasdi előnevet, *d)* Szentléleknek negyedik tízese *Fitód*, amely a szentléleki templomtól csak egy kilométerre fekszik a másik völgyben, s egy *Bocskor* nevű hegy választja el a *Templom-tízestől*, illetve a templomtól. Fitód völgye t. k. a Mindszenthez tartozó *Hosszúaszó-völgy* nyugati folytatása. A Fitód név eredetét naiv népi etimológiával onnan származtatták, hogy az első odatelepült család fiai épületes belsősegeiket messze egymástól, elnyújtva toldogatták a szűk völgyben s így lett a „fiak tódnak” kifejezéséből a Fitód elnevezés.

Említésre érdemes, hogy az utóbbi időben Fitódnak több a lakosa, mint a három szentléleki tízesnek együttvéve, mert például Fitódnak 1930-ban 45 tanköteles gyermeke volt, míg a másik három tízesnek együtt csak 35. Ezt a változást talán az idézte elő, hogy Fitód közelebb esik Csíkszeredához, ahová tejet és egyéb termékeiket gyalog vitték a városba. 1918 után tehát a fitódiak a Csíkszeredára vezető útjuk mellett igyekeztek építkezni, amely falurészt így a régivel szemben *Újfitódnak* nevezték el. Ennek házai már elérik a csíkszereda-szentléleki útkereszteződést, ahol egy kőkereszt áll.

Bármily keskeny a völgye Fitódnak, itt is vannak rövid keresztutcák, amelyek nevüket az ott lakó családokról kapták, így van Veresek, Gerébek utcája stb.

Egy közmondásszerű versecske is elsorolja a fitódi régi családneveket:

„*Csibi, Csóti, Karacsi,*
Fridi, Burján, Kőszegi.”

Mivel a szentléleki közös templom alig 1-2 km-re van a fitódiak lakhelyeitől, Fitódon még kápolna sincs – mint a völgy végén, a Mindszenthez tartozó Hosszúaszón – ezért a következő gúnyolódó vers járja: „Nincsen Isten Fitódba, csak egy fagyos pityóka.” Vagy: „Fitódra nem jár az Isten.”

3. Patak sok van, de kicsi névtelen patakocskák. Már szó volt a *Bánátus patakáról* és a *Fitódpatakáról*, amely tulajdonképpen folytatása a lentről folyó *Hosszúaszó patakának*, lefelé pedig Zsögödnél felveszi a *Zsögöd pataka* nevet. A völgyben több borvízforrás van.

4. A község tízeseinek elsorolásakor már szó volt arról, hogy a templom alatti tízések, ha közel is vannak egymáshoz, nincsenek összenöve egymással, sőt Fitód tízese 1-2 km-re van ezektől. Szentlélek – és a szomszédos Mindszent – tipikus régi székely falutelepülések, ahol a tízések a mai napig külön állnak, de közös templomuk van.

5-6. Elpusztult falurész – állítólag – a templomtól nyugatra és északra, Fitód felé pár száz méterre lett volna, mert a volt házak pincegödrei a gyeper alatt ma is láthatók.

7. Régi főútról nem tudnak. Valószínű, hogy miként a Mindszenti-völgyben levő tízéseket összekötötte egy régi út, úgy a szentléleki *Alszeg-* és *Boroszló-tízest* is összekötötte ez az út a völgyben, amely folytatódott a mindszenti tízések felé. Csak a XIX. század végén építették fent a mai műutat, amely az alul fekvő települések kihagyásával egyenesen Mindszenten át Szentgyörgyre vezet.

8. Bár az egyház és a község az 1332-es pápai jegyzékben szerepel, román kori emléke nem maradt fenn. Temploma szép magaslaton fekszik, lehet, hogy első temploma is itt volt. Mai temploma gótikus, várfallal van kerítve, diadalíve, boltozata, gyámkövei, ablakai, déli ajtókerete és szentségtartó fülkéje XV. századi.

A templomban volt egy értékes szárnyas oltár 1510-ből, amelyet 1914 előtt a budapesti Nemzeti Múzeumba vittek. A predella felirata szerint a szentléleki, Czakó fiak ajándékozták az egyháznak.

A templomon kívül, az országút mentén, egy dombon van egy ún. *Vereskép* nevű emlékoszlop, amely valószínűleg egy, a tatárok elleni győzelem emlékére épült a XV. században. Veres falfestés nyomai láthatók, de, hogy mit ábrázolt, nem ismerhető fel.

8. Csikmindszent (Misentea)

1850-ben összesen 853 lakosa volt (ebből Hosszúaszóra jutott 78), 1930-ban 1134 a teljes létszáma.

1. Az 1332–34-es pápai dézsmák regestrumában, annak csiki „districtus”-ában latin nyelven ez áll: „Item Nycolaus Sacerdos de Omnibus Sanctis...”, a másikon: „Benedictus de Omnibus Sanctis.” Ha tehát ekkor már tizedes adót fizetett a pap, elég nagy egyházközség lehetett, s így feltételezhetjük, hogy a XIII. század második felében már létezett.

Az 1567-es adóösszeírásban „Mijndzent” név alatt 30 kapuval szerepel, ami már elég nagy községnek számított.

2. Csikmindszent – Szentlélekkel együtt – iskolapéldája a különálló, kis tízesekből álló, székely községeknek. A tízesek egymástól alig 100-300 m-re vannak ma is egymástól, mert a keskeny termőföldsáv miatt évszázadok alatt sem nagyobbodhattak meg, sem össze nem nőttek, tehát bizonyos szempontból megőrizték régi, szétszórt települési alakjukat.

A tízesek száma 7, egy részük időközben nevet változtatott. Orbán Balázs is hét egymástól elkülönített „csoport”-ról ír, pedig Hosszúaszót nem veszi közéjük. „Legfelül van – írja Orbán B. – 1. a *Sillók tíze*, aztán 2. a *Málnásiak tíze*, 3. a *Templom tíze*, 4. a *Józsa tíze*, 5. a *Felső- vagy Nagy-Boroszló* (mely *Nagyok tíze*nek is nevezetik a Nagy család után), 6. *Közép-Boroszló* (a Jenő-nem alosztályában ott találjuk a Boroszló-ágot), vagy *Ambrusok tíze*, és 7. az *Alsó-Boroszló* vagy *Ladók tíze*.” Ezzel kapcsolatosan még azt írja Orbán: „A Sillók tíze és Alsó-Boroszló 1 és fél óra távolra esnek egymástól s az mint toldalék feloszlik Mindszent és Szentlélek közt, egyházközségileg fele Mindszenthez, fele Szentlélekhez tartozván. Ezért a szétszórtságért szokták tréfásan azt mondani »imitt-amott Mindszent«.”

Sajnos, nehéz eligazodni az elnevezések változatossága miatt. 1935-ben az alábbi neveket és adatokat közölték: a) *Sillók tízese*: a Silló családról, akik ma is többségben laknak benne. Kis megszakítással lejjebb egy új telep létesült, ahol a Simon családok laknak. Ezt a tízest a *Templom-tízestől* a *Csedő-kert* választja el. Ennek felső felét csúffolkodva *Gyehennának* nevezik, mások *Egyiptomnak*, sőt *Jeruzsálemnek* is. b) *Templom-tízes* vagy *Demesek* vagy *Málnások tízese*, amely a templom körül van. c) *Józsa-tízes*, bár a Józsa család 1617-ben kihalt, [Sz. J.: A Józsa család Mindszenten 1617-ben bizonyosan nem halt ki.] a régi

nevét máig megőrizte. Nevezték még *Názáretnek* is. d) *Nagy-tízes* vagy *Bíró-tízes*, az itt lakó családokról. „Egyesek szerint a nagysága miatt lett *Nagy-tízes* a neve”, e) *Kisboroszló* vagy *Ambrus-tízes* (lásd Szentléleknél az Ambrus család-ra vonatkozó megjegyzést!). Nevezték *Izraeliták tízesének* is. f) *Nagyboroszló* vagy *Ladók tízese* (a Ladó cs. n. után), de nevezték *Bedők tízesének*, sőt az ott lakó cigányokról *Cigónia-tízes* is volt a neve.

Az elsorolt hat tízes mind a Mindszent-patak völgyében, vagyis mellette fekszik, ide húzódtak, mert állataik itatására vízre volt szükségük. A régi út itt vezetett a völgyben és összekötötte a tízeseket egymással, amelyek pár száz méterre is vannak egymástól. De mióta a XIX. század végén Becze Antal alispán kezdeményezésére megépítették a mai műutat feljebb a hegy lejtőin, azóta e tízesek lakói a műúttal kapcsolódó útjuk mentén építkeznek. Ezt főként a Nagy-, a Józsa- és a Nagyboroszló-tízeseknél tapasztalhatjuk.

Meg kell emlékeznünk a g) tízesről is. Ez *Hosszúaszó tízese*, amely kb. 3 km-re van az előbb elsorolt tízesektől és egy kb. 100 m magas hegyet kell megmászunk, hogy a Mindszent völgyéből a vele párhuzamosan haladó *Hosszúaszó völgyébe* s ott a kicsi településhez eljussunk. *Aszó* a székelyeknél völgyet is jelent. Régebben a Pál és a Csobot családok emelkedtek ki a lakók közül. Ezek építették egy igen szép dombra a tízesnek kicsi kápolnáját. A mai kápolna csak 1904-ben épült, de volt itt régi kápolna is, amelyet Orbán Balázs megemlégett, jelezvén, hogy egy 1608-ból való kisebb harangja volt. A kápolna körül van a temető s azon alul három csoportban helyezkednek el családoként a lakosok, a Csóti, a Csobot és a Vágási családok.

Egy 1828-as egyházi feljegyzés szerint az egyik plébános az ősi székely tízes elnevezések helyett – egyházi túlbuzgóságban – bibliai nevekkal jelölte meg az egyes tízeseket, de ezek nem vertek gyökeret a nép között, inkább csak gúnyosan használták néha ezeket az elnevezéseket. Ez a szokás a XIX. század elején más vidékeken is divatozott, pl. a Bánya vidéki Nagyág községet európai és ázsiai országokra, városokra osztotta Lamasch plébános.

3. Patakokról már a tízesek elsorolásakor volt szó. A *Mindszent patakán* kívül, a vele párhuzamos *Hosszúaszó patakának* érdemes a megemlézése, amely csak Fitódig viseli a nevet, mert onnan kezdve *Fitód pataka*, azon alul már *Zsögöd pataka* néven ömlik az Oltba. Ezeken kívül vannak talajvízből fakadó,

névtelen források, erceskék a tízes területén. Említésre érdemes az *Erzsébet* nevű *borvízforrás* a Hosszúaszó völgyében.

4. A tízeseknek egymástóli távolságáról a 2. sz. pontban már szó volt.

5. A település történetére vonatkozó okiratokat az 1. sz. pontban megemlítettem. Külön írás a községgel nem foglalkozott.

Bár nincs hitele, az alábbi szájhagyományt jellemzésül leírom. Nagy Pálné öregasszony a következőket mesélte nekem 1936-ban:

„Legelőször jöttek be János Péter és hét fia. Mikor helyet kerestek, nem tudtak megegyezni, mire az apjuk azt mondta: fiaim, ne keresgéljetek annyit, mert ez mind szent hely. Így lett a község neve Mindszent. A Nagyok tízesének legősibb telephelye az ún. »belső szeren« volt, ahol a sok zsákutca van. Egy leány a János családból nagyobb birtokot örökölt. Ennek férje egy Bíró nevezetű volt és Csíkszenttamásról került ide. Mások szerint, azért lett Nagy-tízes, mert Mindszentnek a legnagyobb tízese volt. A tízes birtokai többségében leányágra kerültek, s a sok háború alatt elveszett férfiak helyébe idegenek jöttek és benősültek. Sok ilyen férfiről azt sem tudták, hogy honnan került ide.”

6. A község közelében elpusztult településről nem tudnak, legfeljebb a már említett *Monyasd és Tompád* – amelyek a Menaság felé vezető hegyen voltak –, de ezeknek lakói szájhagyomány szerint inkább Szentgyörgyre, Menaságújfalura, esetleg Hosszúaszóra telepedtek le.

7. A község melletti főút változásáról a 2. sz. pontban már szó volt.

8. Bár az egyház a XIII. században már létezett, román kori emlék nem maradt ránk. A mai templom csúcsíves stílusban épült, csak a külső részeken kapott néhány barokk jellegű díszet. Szentélyének záródása, bordás boltozata, diadalíve, két ablaka csúcsíves, de legszebb a nagy méretű szentségtartó fülkéje, amely népies gót stílusú. Déli portikusának felső homlokzatában egy fülkeszerű mélyedésben egy kőből faragott féldombormű van. Ezt a Józsa-tízesbeli hajdani kápolnából mentették ide át.

Mint érdekességet említem meg a Hosszúaszó völgyében levő hajdani gótikus *Xántus-kápolna* romjait. E helyen aratott győzelmet Xantus Keresztes alcsíki királybíró a Csíkba betört tatárok felett (1694-ben). Ennek emlékére állították fel e kápolnát és – Orbán Balázs szerint – itt temették el őt is. Emléktábla szövege jelzi e hely nevezetességét.

Adatközlő: Duka János igazgató tanító.

9. Csíkszentgyörgy (Ciucsângeorgiu)

1850-ben 1818, 1930-ban 2563 lakosa volt.

1. Az 1332-ös pápai tizedjegyzékben a Telegdi archidiaconatus csíki districtusában ez áll: „Item Georgius de Sancto Georgiu solvit III. banales.” [Sz. J.: „Sancto Georgio” a pápai tizedjegyzékben.]

Az 1567-es adóösszeírásban pedig „Zent gijeorgij” néven, de külön falunak van beírva mai tízese *Körösményfalva* azaz „keorysmenijfalwa” 15 kapuval és külön *Jenőfalva* „Jeneo ffallwa” 36 kapuval, tehát összesen 51 kapuval.

2. Orbán Balázs szerint akkoriban csak két tízesből állott: *Körösményfalva* [Sz. J.: *Körösményfalva Csíkszentgyörgy tízese.*], (ahol a templom van), és *Jenőfalva* (a falu közepén) és ezenkívül „Zata, Lacz és Gál” (cs. n.) nevű falurézszekekből.

Endes Miklós szerint már három tízese volt, éspedig: *Körösményfalva, Jenőfalva és Háromtízese* (Gálok, Laczok, Cikók). Ez utóbbiba olvadt bele az 1705-ben Akton és Gráven labanc vezérek katonái által elpusztított *Monyasd* tízes. „Zata település szerinte már rég eltűnt, most szántóterület, csak a neve maradt fenn”. A hagyomány szerint a „Basa család tízese, azaz falurésze volt”.

1938-ban három, illetőleg öt tízesről tudtak: a) *Körösményfalva*, b) *Jenőfalva*, c) *Háromtízese*, amelyben volt a Gálok, a Laczok és a Cikók utcája, d) a *Kányák tízese* és e) *Források tízese* – ezek mind régi elnevezések. Van még az *Antalok utcája*, *Bor utca* (borvízforrásról), *Templom utca*. Van még két gyimesi csángó telep 1900 óta; a csángók 32 házban laknak. Az új telepek neve: *Egerszék* és *Gyürke* (?).

3. A községen – Menaságról Bánkfalva felé – keresztülfolyik a *Fisák pataka* (nevét egyesek szerint a német Fisch-ág = Halas-ágról kapta volna, mások szerint a magyar „fias-ág”-ból betűkihagyással, Fiság – Fisák) [Sz. J.: A Fiság – Fisák alak is.] A Fisákba folyik a *Templom utcával* párhuzamosan folyó kisebb *Szentegyház pataka*, amely nevét a közeli templomról kapta.

4. A falurézszekek össze vannak növe egymással, egy 5 km hosszú és kb. egy km széles völgyben fekszenek. Sőt a délre fekvő Bánkfalvával és az észak felé fekvő Menaságújfaluuval is teljesen összenőtt.

5. A községgel külön nem foglalkozott könyv vagy tanulmány, csak a már említett oklevelek és történelmi könyvek. Egy kedves szájhagyományt őriznek

a lakók a mai napig. Mivel sok szép gyümölcs terem e zárt völgyben, Szentgyörgyöt „Szépharmatú Szentgyörgy”-nek is nevezték.

6. A tatár betörések elpusztították a községtől nyugatra eső hegyekben létezett *Tompád* és *Monyasd* [Sz.J.: Tompádról nem ismeretes, hogy Szentgyörgyhöz tartozó, lakott település lett volna. Monyasd sem a tatár betörések miatt szűnt meg, hanem a kuruc–labanc háború idején 1707-ben vagy 1708-ban pusztították el.] nevű fálvakat, vagyis falurészeket, amelyeknek lakói részben Szentgyörgyre húzódtak le, ilyen a Mártonfiak családja is.

A község legészakibb nyúlványától keletre, a kicsi *Kápolna-patak* mellett ma is látható egy kápolna romja. Ennek közelében lett volna egy régi település.

7. Máshol nem vezethetett régi főút, mert a lakott völgy igen keskeny, legfeljebb a völgy feletti hegyvonulatokon lehetett nagyon régen egy másik főút.

8. Bár az 1332-ös pápai jegyzékben szerepel a község, román kori emlék az első templomáról nem maradt fenn. Hogy ez a templom a mainak a helyén volt-e, vitatható. Elég száraz völgynek tűnik, de a szájhagyományok szerint, fent a szomszédos dombokon és hegyeken voltak az első települések és kápolnák.

Mai, csúcsíves temploma egy szép, de lapos emelkedésen van. Bástyás kőkerítéssel van körülveve. Impozáns külsejű, különösen a tornya szép, felfelé keskenyedő. Sajnos, a legfelső szakaszát és a toronysisakját barokk stílusban átalakították. A templom szentélye gótikus bordamennyezetű. Az egész templom nagyságra és kivitelre hasonlít a csíkrákosira.

A hajó eredetileg lapos mennyezetű lehetett, mert a mai barokk boltozata felett – a padlástérben – a hosszanti falak felső részén régi falfestmények maradványai láthatók a XVI. század elejéről. Ebből a korból valók késő gót stílusú ajtókeretei is, de a templomkertben őrzik egy régi csúcsíves ajtókeret darabjait. Az apszisnak három szép csúcsíves ablaka még megvan. A barokk korban sok részletet átalakítottak.

A falu felett a *Kálvária-dombon* egy 1836-ból való kápolna van. A Menaság felé vezető út mellett van még egy kis kápolna és egy volt görög katolikus templomocska 1840-ből.

Volt a havason, az *Óriáson* vagyis a *Nyír-tetőn* egy 1713-ban épült kápolna. [Sz. J.: Az Óriáson 1713-ban épült Nagyboldogasszony-kápolna ma is megvan.]

10. Csikbánkfalva (Bancu)

1850-ben 1705 lakos volt, 1930-ban 1489.

1850-ben Kotorntálynak 108, Bánkfalvának 1597 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai jegyzékben még nem szerepel, mert hiszen mai napig sincs önálló temploma, csak Szentgyörggyel közös egyházat alkot. Mivel az 1567-es adóösszeírásban külön faluként van bejegyezve *Bánkfalva* (Bankffalwa) 20, *Ittkétfalva* (Ittkeetffalwa) 22 és *Kotormány* (Kotorman) 5 kapuval, feltételezhető, hogy ezek mint apró települések, esetleg Szentgyörgy tízeseiként már jóval előbb megvoltak.

Orbán Balázs is ezt írja ezekről: „Valószínű, hogy még az alosztályok némeilyike is egybeolvadás által nagyobbodott, mint Ittkétfalva, mely két faluból és a kétneves »Martonos« (ti. Patakfalva), mely ismét két kis faluból alakulhatott. Bánkfalva ezeket, Szentgyörgy meg Bánkfalvát absorbeálta.” Bár kissé zavaros a mondat szerkezete, a lényeg az, hogy Bánkfalva és Szentgyörgy már akkor teljesen össze lehetett épülve. A két község határánál egy nagy közös piactér van, ahol ott van a közös plébániatemplom és a papilak.

Benkő József szerint Bánkfalva neve a Benedek-ből származott, mely az ősmagyaroknál a Bánkkal azonos, „holott – írja Orbán B. – az ismert Bánk bán és régi okmányok szerint is használatos volt a Bánk név is”.

Kotormányt – írja Orbán B. – „böv (bö) búzájú Kotormány”-nak nevezték, termékeny határáért. Ez a különálló tízes egy-két km-re van Bánkfalvától, a dombok között elrejtve, s lenről csak kis templomának tornya látszik ki a dombokból. Orbán B. szerint nevét azért kaphatta, mert „egy kikutort gödörben fekszik”.

2. Orbán Balázs már öt tízesről tudott és az alábbi sorrendben írta le őket: *Ittkétfalva*, *Kotormány*, *Simonszeg*, *Martonos* vagy *Patakfalva és Altíz*.

Én 1936-ban a következő adatokat nyertem az öt tízesre vonatkozólag: a) *Ittkétfalva* (egy-két falva vagyis itt – két falva?), b) *Simó szege*, c) *Martonos*, d) *Altíz* és e) *Kotormány*.

Ittkétfalván két utca van: *Aszal utca* és *Csekék utcája*.

A csikszentkirály–csikszentmártoni út betérőjénél, ahol Kotormány, illetőleg Bánkfalva felé megy az út, egy helyet *Ako-kapunak* hívnak. (Lásd Nyirő József: Úz Bence jövendölését!)

3. A községen, valamint Szentgyörgyön is a *Fisák pataka* folyik keresztül.

4. A község tízesei egymással össze vannak növe, kivéve a már említett különálló Kotormányt.

5. Különleges helyi vonatkozású adatok, okmányok vagy tanulmányok a községről nincsenek.

6. Elpusztult régi településről nem tudnak, sőt inkább új településekről. Ezekről a 8. pontban lesz szó.

7. A község melletti főútvonal megváltozásáról nem tudnak.

8. A XX. század elejétől kezdődőleg Bánkfalva és Szentgyörgy határában néhány új telephely létesült. A túlnépesedett Gyimes völgyéből fokozatosan húzódtak ide, az állattenyésztésre alkalmas dombvidékre, s így létesült a bánkfalvi részen *Csinód* vagy *Úz melletti* és *Ecsőd* (?) 46 házzal bíró település. A szentgyörgyi részen pedig *Egerszék* és *Gyürke* (?) kb. 32 lakóházzal.

E csángó telepeken kívül a *Csobányos* nevű erdőrészen is van kb. 12 házból álló telep, de ez a közelben létesült fakitermelő és fűrészüzem munkásaiból létesült.

Mivel közös temploma van Szentgyörggyel, külön műemléke nincsen.

Adatközlő: Márton Mihály igazgató tanító.

11–12. Csíkszentmárton (Sânmartin), Csíkcekefalva (Ciucani)

Csíkszentmártonnak 1850-ben 1013 lakosa, 1930-ban 1428 lakosa volt.

Csíkcekefalvának 1850-ben 1183 lakosa, 1930-ban 1127 lakosa volt.

1. Mivel e két községnek közös temploma van és a két község a templom előtti piacnál teljesen össze van egymással növe, miként ezt Szentgyörgy és Bánkfalva esetében is láttuk, együtt tárgyalom.

Az 1332–34-es pápai jegyzékben *Szentmárton* „Paulus sacerdos de Sancto Martino” beírással fordul elő, de *Csekefalva* itt még nem szerepel, aminek oka talán csak az, hogy közös templomuk, egyházuk lévén, Csekefalva csak mint Szentmárton tízese létezett. [Sz. J.: Csekefalva lehet, hogy 1333-ban különálló község, nem pedig tízes volt.]

Ezt a feltevést az is alátámasztja, hogy az 1567-es adóösszeírásban „Zent Marthon” 47 kapuval, „Chyeke ffallwa” 32 kapuval, tehát csak 15 kapuval kevessebbel van bejegyezve. Talán ez az oka annak is, hogy Csekefalva megőrizte régi – mondjuk, pogány kori – elnevezését, míg Szentmárton a templom védőszentje után kapta keresztényi nevét.

Sajnos a román kori emlék a régi templomból nem maradt ránk. Mindkét község régi településhelye a szájhagyomány szerint keletebbre, a hegyek között volt. A lépcsőzetes lehúzóadás a völgyek felé [Sz. J.: A völgyben a lennebb húzóadás tényét, létét alaposabb vizsgálatnak kellene alávetni nemcsak Szentmárton, hanem Bánkfalva, Szentgyörgy esetében is. Csak úgy lehet biztosan megközelíteni az igazságot.] ennél a templomnál később következhetett be, mert tisztára barokk ízlésű templomában csúcsíves korból való emléke is csak kettő van. Az egyik a szentségtartó fülkéje, de az is kiszorult a templom épületéből és a kőkerítés déli, belső felébe van beágyazva. Egy Mária-faszobor is 1525-ből, ezeken kívül csupán egy XVI. századi kora reneszánsz keresztelőkútja bizonyítja egy vagy két régebbi, barokk előtti templom létezését, de ezeknek a helyét nem tudjuk.

2. A mai *Csikszentmárton* és *Csikcsekefalva* települési alakja egy nagy U betűhöz hasonlít, amelynek egyik szára Szentmárton, a másik szára Csekefalva és a közös templomnál, a központban teljesen össze vannak egymással nőve. Mindegyik községnek 3-3 tízese van, amelyek 3-3 eléggé egyenlő részre osztják az említett két községet, illetőleg falut. Ez a felosztás – szájhagyomány szerint – igen régi. A tízeseknek még elnevezése is mindkét községben ugyanaz: a) *Alszeg* (Asszeg), b) *Középszeg-tízes*, (Középtíz, Középtízes), c) *Felszeg* (Fesszeg). Mindkét községnél *Alszeg*nek a piachoz közelebb eső részét nevezik és így a terep emelkedésével következik *Középszeg*, majd *Felszeg*. A lakóházak számozása is itt lent, *Alszeegnél* kezdődik, de jobb oldalon, amint azt bizonyos rendelkezések előírják.

Szentmártonban a tízesek falurészeinek és utcáinak elnevezései: a) *Alszegegen: Kicsi utca, Nagy utca* (a hossza miatt nagy), *Csipkeszer* (nevét állítólag azért kapta, mert a házak utcai homlokzatai csipkeszerűen, kissé ferdén helyezkednek el), b) *Középtízesben: a Jánosfiak utcája* (azaz a János család fiai lakják), c) *Felszegnek* nincsen külön mellékutcája. Ezzel szemben van egy új falurésze keletre, 500 m távolságra, az Úz-völgy felé vezető út mellett, amelynek *Szentmártonújfalu* nevet adtak, de nevezik *Felcsíknak* is, mert egy Felcsíki Márton nevű öregember lakik ott. Néhány éve ide 12 gyimesi csángó család települt.

Csekefalván a tízesek falurészeinek és utcáinak nevei: a) *Alszegegen Füstösök* (cs. n.) *utcája, Rézsegek* (cs. n.) *utcája* és a *Hármas keresztfa utcája* (az utca

bejáratánál ugyanis áll három magas keresztfa), az 1719-es pestisjárvány után állították fel, de elkorhadván, 1847-ben megújították. Ezeket az utca lakói gondozzák és látják el mindig friss virággal), b) *Középtízben*: a *Nagyútrész*, a *Vótárok* (ez egy kiszáradt, tehát egy *volt* patakárok), utcája mellett van egy *Kétágú utca*, c) *Felszegben*: a felső végén *Bodók* (cs. n.) *kertje*, itt volt egy vízimalom a csekefalvi nagy patak mellett, amely körül egy elég nagy telep létezett, de ma (1935-ben) szétszórtan csak néhány elhanyagolt ház van. A régi telkek helyei és a gyümölcsösök mutatják a régi település nyomait. *Felszegben* van még a *Kőkeresztfa* (?) *utca*, a *Borvíz utca*, mert a borvízforráshoz vezet, a *Fesső piac*, mely a Salamon Lajos előtti térségen terül el. A *Kőkeresztfa* *utcaban* volt egy zárt tízes, amely háromágú volt, ebből ma csak egy ág van meg egészen, kettő csak félig. A mellette levő patak régebben kijebb folyt.

3. *Csíkszentmártonon* átfolyó patakok neve: *Szentmárton pataka*, *Fisák pataka*, a *Csekefalván* átfolyó patak a *Csekefalva pataka*. Vannak még kisebb névtelen patakok.

4. A községek tízesei egymással össze vannak növe, de a két község maga csak a Főút mellett, a templom melletti piactérnél van összenöve, annyira, hogy csak a két községet jól ismerők tudják a határvonalat megállapítani. Ez tehát az említett U betű alsó részének közepe táján van.

5. A volt egyházi *Domus Historia* megemlékezett a két község régmúltjáról, de ezek az adatok nem dokumentálhatók. [Sz. J.: Ma a régi időkről szóló *Domus Historia* teljesen ismeretlen.]

6. Szájhagyomány szerint Szentmárton a legelején keletebbre, a *Rugát* (?) és *Telekasza* (Telepaszó?) hegyi patakok összefolyásánál, a *Szentmárton-patak* völgyének a fejében volt, ahol a *Csernapatak* belefolyik. Itt ma is van egy puszta hely, amelyet *Pálfalvának* is neveznek. Lakói, állítólag innen húzódtak le a mai Szentmárton helyére, a templom mellé, mert itt – Orbán Balázs szerint – földművelésre alkalmasabb területet találtak.

Szájhagyomány szerint Csekefalva is keletebbre és feljebb volt, a *Hágótetőnél*, illetőleg a *Tőpataka* nevű helyen, ahol ma erdő van. A község nevét egy Cseke nevű embertől kapta volna, akiről ma is egy helyet *Cseke vápájának* neveznek. Itt régi szántások nyomai, a mezsgyék, azaz „muzsdajok” nyomai ma is kivehetők. Elpusztult falurészekről, ezeken kívül, nem tudnak.

7. Régi főútvonalakról, amelyek a maitól eltérő helyen lettek volna, nem tudnak.

8. Szentmártonnak régi időkben a „nagy poharú” melléknevet adták, mert a november 9-i Szent Márton-napi sokadalom és búcsú napján nagyokat ittak az új borból.

Dánél József csűrének egyik gerendáján az alábbi felirat olvasható: „Építete Dánél Gábor 1865-be, 1864-be szerencsétlen tűzvész által elpusztulánk 83-an június 15-én.”

A templomi műemlékekről az 1. sz. pontban már szó volt. Az új barokk egyházzról csak annyit tudunk, hogy az 1802-től 1814-ig épült.

Endes M. (i. m. 75. lap) egy Römer-hagyatékra hivatkozva megemlíti, hogy volt a templomban egy „1667-ből való lapos hajó-menyezete” – és egy „1565-ből való menyezetes szentszéke”.

De van Szentmártonnak az északi szélén, a Csikszereda felé vezető országút mellett egy kicsi kápolnája, amely „Krisztus legszentebb teste” tiszteletére volt szentelve. Ma egyszerűen Úr Teste-kápolna a neve. 1858-ban renoválták. A renováláskor a régi tört ívelésű kő ajtókeretet a bejárat külső részén a fűbe dobták, amely mai napig ott van. Felirata nehezen kiolvasható, csak egy 1742-ös évszám látható jól rajta.

Adatközlő: Száva Antal, helybeli gimnáziumigazgató és Auer Éva tanárnő.

13. Csíkmenaság (Armășeni)

1850-ben 1826 lakosa, 1930-ban 1989 lakosa volt.

1850-ben részletezve: Menaság 1056, Pottyand 389, Menaságújfaluban 381 lakos volt.

1. Az 1332–34-es pápai jegyzékben szerepel, pedig templomának apszisa a román kori méreteknél felel meg és a sekrestyéjének oromfalába beépített kis kerek kökorongja, amelyben kereszt alakú világítórés van kifaragva, szintén román kori stílusban készült. Ez a körözsa kicsi méreténél fogva csak egy kisebb templomnak, kápolnának lehetett nyugati vagy keleti ablakrózsája.

Hihető a feltevés, hogy a román kori templomocska is e szép, száraz, magas helyen volt, ahol mai késő gót temploma áll. A pápai jegyzékben vagy azért nem szerepel, mert szegény egyházközség volt, vagy mert a szomszédos Szentgyörgynek lehetett leányegyháza és ezért volt kicsi az első menasági temp-

lom. Az is alátámasztja e feltevést, hogy az 1567-es adóösszeírásban „Menassagh” néven 61 [Sz. J.: 67 kapuval] kapuval van bejegyezve, ami kivételesen nagy lélekszámú falura vall. De ezenkívül külön szerepel *Monyasd* (Monijasd) (rnyas = magállat) is 3 kapuval, amelynek lakói, miután a tatárok elpusztították a települést, lehúzódtak Menaság völgyébe és Menaságtól délre megalapították *Menaságújfalut*. [Sz. J.: Vámszer Géza mintha összezavarná Monyasdot és Menaságújfalut. Menaságújfalu már rég hogy létezett, amikor a XVIII. század elején Monyasd elpusztult, megszűnt.]

Menaság, Ménaság nevét sokan a „mén, ménes” szóból eredeztetik. Éspedig „ménes-ág”-ból. Állítólag a hajdani határőrségnek itt voltak a ménesei e szűk völgyben. A „fias-ág”-ban pedig a csikók. Ebből lett a *Fisák pataka* elnevezés.

A község öt tízesre oszlik: a) *Felszeg*, b) *Középszeg*, c) *Alszeg*, d) *Pottyand*, e) *Menaságújfalu*. A két utolsó újabb keletkezésű és tulajdonképp Menaság lakosságának kirajzásaiból létesültek. Ez azért is indokolt, mert a keskeny völgyben kevés a termőföld s más szomszédos község – legfeljebb Szentgyörgy – nem nagyon bocsáthatott ki rajokat e keskeny völgy benépesítésére. Legfeljebb Monyasdhoz hasonlóan lehettek a legelső időkből kisebb települések, őrhelyek a völgy feletti hegyekben, dombokon.

Alszezen van a *Birták utcája* (az utolsó Birta Pista volt, aki nemrég halt meg), *Középszegen*, a templom mellett van a *Tajak utca*, amely nevét onnan kapta volna, hogy itt mind „tajak”, azaz magukat elhagyó, gyámoltalan emberek laknak. *Pottyand-tízesben* az egyik falurészt *Lázárfalvának* hívnak most is, mert a *Bükkös* alatt, a *Borvíz* alatt egymás mellett három Lázár család lakott. Pottyandon van még egy *Bükkfalva* és egy *Bor loka* nevű hely, továbbá a *Dánélék utcája*, a *Pál utca* és a *Bot* (cs. n.) *utca*.

3. A községen keresztül folyik a *Taploca vize*, amelybe Menaságújfalunál belefolyik a *Fisák* vagyis a *Fiság pataka*. Ennek a furcsa névnek sokféle magyarázatát adják, de egyik sem meggyőző.

4. A községnek három „szeg” végződésű tízese: *Felszeg*, *Középszeg* és *Alszeg* a templom körül mint legrégebbi települések tömören össze vannak növe egymással, de *Pottyand*, felfelé a szűk völgyben kb. 700 m-re van, Menaságújfalu pedig kb. 1000 m-re délre Szentgyörgy felé nyúlik le.

5. Az egyházi *Domus Historiában* egy 1868-as feljegyzés szerint: „Pottyandról a nép ajkán, most is élő tradíció alapján: Pottyandon felül a me-

zökben vagyon egy »Kozáros« nevezetű hely. amely nevét az ide telepedett kozár néptörzstől vette. Az ott épült házra mondták a többiek: ne te! Tova egy házat pottyantottak le, s innen a »Pottyant, Pottyand« elnevezés.”

6. Már volt szó a Menaság és Hosszúaszó közötti hegyen létezett *Monyasd* és *Tompád* településekről, [Sz. J.: Monyasd, ahogyan előbb írtuk, Szentgyörgy tizeze volt. Tompád nevű hely ugyan van, de hogy lakott település lett volna, arról nincs tudomásunk. Monyasd nem magaslaton, hanem a Monyasd-patak völgyfőjében helyezkedett el.], amelyeket a tatárok elpusztították és életben maradt lakosai lehúzódtak a szomszédos községekbe: Menaságra, Szentgyörgyre, Hosszúaszóra stb. Orbán Balázs három elpusztult településről ír: Pottyand-patak völgyében *Rakottyás*, a Szilas-patak tövénél *Tompád* feküdt és a Hosszúaszótól keletre levő magaslaton *Monyasd* volt, ahol a három határt őrző helységnek közös egyháza is volt. Viszont Benkő József szerint Monyasd még 1703-ban 15 fegyverest állított ki [Sz. J.: 1703-ban nemigen állíthatott ki 15 fegyverest. És nem a XVIII. század végén költöztek le a lakói Bánkfalvára. A település még a XVIII. sz. elején megszűnt.] s szerinte lakói a XVIII. század végén önként költöztek le e kopár helyről Bánkfalvára. Monyasd helyén 1868-ban még látni lehetett a régi házak pincéit, tótjait és egyéb nyomait.

Állítólag Menaságújfalutól keletre, a dombok között felismerhető egy régi kápolna romja, amelynek környékén, szintén emberi település nyomai láthatóak. Állítólag ebből a kápolnából került a faluba egy régi kicsi harangocska.

7. Régi, azaz más főút vonal a szűk völgy miatt nem képzelhető el, de vezet egy erdei út a hegyen – a volt Monyasd helyén keresztül – Hosszúaszóra, amely Mindszentnek egy különálló tizeze. Egy másik erdei út Pottyandról Somlyó-Csobotfalvára, egy harmadik pedig Csomortánba vezet.

8. Templomáról az 1. sz. pontban már szó volt. Hihető, hogy a mainak a helyén állott a *román kori* templom s annak alapfalaira épült a *gótikus* templom, amelynek hajóját a *barokk korban* átalakították. Védelemre épült várfallal van körülvéve, ami régies hangulatot ébreszt a szemlélőben. A szentély mennyezete hálóboltozatos, amelynek mezőiben szentek arcképei vannak festve. Csúcsíves a diadalív és a torony alatti nyugati ajtókeret, míg a déli tört ívelésű. Egy 1655-ös restaurálás sokat változtatott a régebbi gótikus templomon. A templom mai műértékeiről K. Sebestyén József említett tanulmányában nagyon részletes és szakszerű leírást ad.

Említésre érdemes még a volt csíkmenasági *szárnyas oltár*, amely kb. 1520-ban készült, de már reneszánsz stílusban. Az oltár még 1914 előtt a budapesti Nemzeti Múzeumba került.

Menaságújfaluban van egy 1802-ben épült szerény kis kápolna. [Sz. J.: Menaságújfaluban Illyés András még 1703–1704 körül építtetett kápolnát, a csíkiak által ott lemészárolt labancok emlékére.]

14. Csíkszentkirály (Sâncrăieni)

1850-ben 1696 lakosa, 1930-ban 1832 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben szerepel, mint: „Paulus sacerdos de Sancto Rege”. Bár vannak román kori kőfaragvány maradványok a templomban, kétes, hogy első temploma itt lett volna. Részben, mert a csúcsíves templom szentélye hosszúkás, polygon záródású, tehát nem emlékeztet a román kori szentélyekre, másrészt oly közel van mai temploma az Olthoz, illetőleg árterületéhez, hogy joggal tételezhetjük föl, hogy magasabb helyen lehetett.

Az 1567-es regestrumban „Zent Kijraly” néven 23 kapuval van bejegyezve. A *Szentkirály* elnevezést Szent István magyar királyról kapta, aki egyúttal a templom védszentje is. De van még egy eléggé különálló tízese is, amely az 1567-es jegyzékben, mint „Pokland ffalwa” (*Poklandfalva*) 11 kapuval van bejegyezve.

2. Ma öt tízese van a községnek, de Orbán Balázs még csak hármat sorolt el: *Poklonfalvát*, *Kincses-szeget*, *Tivát*. Ez a három tízes még ősi – talán pogány kori – elnevezéseket őriz. Az öt tízes ma a következő: a) *Kincseszeg* (Kencseszeg), amely nevét nem az ott található (?) kincsekről kapta, hanem egy családnévről, amelyet „Kencsé”-nek, mások „Kéncsé”-nek ejtenek. A mai műút mellett fekszik az Olt bal oldalán, a vasútvonaltól nyugatra. [Sz. J.: Kincseszeg Csíkszentkirályon a vasúttól keletre fekszik és nem nyugatra.] b) *Poklonfalva* (?) szintén az Olt bal oldalán, de északabbra. Ennek részei: *Felszeg*, *Olt utca*, *Domb-tízes*. Ezen a dombon láthatók még az Andrássy grófok ősi kúriájának romjai, c) *Tiva* (?), amely az Olt jobb partján, a templomtól keletre fekszik. Részei: *a Nagyospatak*, *a Csekék utcája*, *az Új utca*, *Páncélok* (cs. n.) *utcája* és *a Temető*. E tízeshez új települések is tartoznak: *Új borvíz*, *Hargita üzem* és *a Téglagyár*, d) *Templom-tízes*, a templom környékén fekvő házakból. Részei: *Gálok utcája*, *Köves utca*, *Duna* (?), *Templom alja*, *Borsáros*, *Balássok utcája*.

Új telephelyei: *Új-töltés*. Az ötödik tízes, *e)* csupa új településből áll: *Bak alja*, és a gyimesi csángók szétszórt házaiból.

3. A községen keresztül folyó patakok: az Olt és az Oltba jobb partilag beszakadó *Nagyos-patak*, a *Pisztrángos* és a Kakukk-hegyből eredő *Kis-patak*.

4. A tízesek az Olt jobb partján össze vannak növe, de kb. 200 méterre vannak az Olttól, illetőleg az Olt bal partján fekvő két tízestől *Kincseszegtől* és *Poklonfalvától*, amelyek viszont egymástól szintén 100–200 méterre vannak egymástól. A jobb és a bal parti települések egymástóli távolságát az Olt ma is meglevő árterülete, a vizenyős rétek és maga a *Borsáros* teszi indokolttá.

5. Különösebb adatok a községre vonatkozólag nincsenek, csak a már említett, Csík megyére vonatkozó könyvek. Mivel Vitos Mózes Csíkszentkirályon élt, az általa szerkesztett *Csíkmegyei Füzetek*-sorozatban valamivel többet hivatkozik a faluban tapasztalt dolgokra.

6. Szájhagyomány szerint – és eléggé hihető, hogy – a Poklonfalva feletti fennsíkon, ahol az említett Andrassy-kúria állott, lehetett valamikor a régi települési hely és csak miután az Olt mellett valamennyire felszáradt a föld, húzódtak le a mai országút mellé, mai telephelyükre. [Sz. J.: Vámszer Géza itt nem bizonyítható feltevessel él.]

7. A községen keresztül két országút is vezet, az egyik Poklonfalva–Kencseszegen keresztül délre Csíkszentgyörgy, illetőleg Csíkszentmárton felé, a másik átmegy az Olt hídján, a templom előtt halad el és Csíkszentimrén át délre visz. Az 1930-as években mindkét műutat magasabb helyeken vezették el, részben a vasúti sorompó kikerülése végett, részben az Olt esetleges kiáradása miatt. Bár az ókorba nyúlik vissza, meg kell emlékeznünk a csíkszentkirályi kőbánya fejtésekor, egy nagy agyagedényben talált ún. csíkszentkirályi dák kincsekről, amelyeket a Csíkszeredai Múzeum őriz s amelyről egy tanulmányt jelentettek meg. [Sz. J.: A bukaresti Nemzeti Múzeumban őrzik.]

Ezenkívül a *Kencseszeg* mellett elhaladó műút mellett, a keleti lejtőkön sok évszázados sírmaradványok is felszínre kerültek.

Ami *Szentkirály* Árpád-ház korabeli régmúltját illeti, feltehetjük a kérdést, hogy miért épp ez a település, ez a templom választotta (vagy kapta) Szent István magyar királyt védszentjéül? Ezzel kapcsolatos az a kérdés is, hogy miért kapta a 2-3 km-rel délre fekvő *Szentimre* község, illetőleg templom védőszentjéül Szent István fiának, Imre hercegnek a nevét? Nem hinném, hogy ez a vélet-

lennek tulajdonítható. Az is feltűnő, hogy Szentkirálynak a temetője, a községtől délre, Szentimre felé, az országút mellett, a falutelepülésektől elég messze van, s itt a temető-kápolna nyugati bejárója egy tört ívelésű gótikus kő ajtókeret, amelynek szemöldökkövébe az 1517-es évszám van belevésve.

Míndezeneknek figyelembevételével úgy érzem, hogy – bár Szentimre nem szerepel a pápai jegyzékben, de mert van egy XV. századi, nagyméretű szárnyas oltárnak nyolc képmaradványa és a településen kívül, keletre a Hargita lejtőin egy dombon a XV. századból való *Margit-kápolnája* – Szentimre a leányegyháza lehetett Szentkirálynak, amely az első századokban szintén valahol a Hargita lejtőin létesülhetett s ott lehetett román kori temploma is.

A szentkirályi plébániatemplomnak román kori kőmaradványait tehát innen hozhatták le, amikor a mai gótikus templom épült a mai helyén. Román kori a torony alatti nyugati kapuja és keresztelőkútja. A papilak udvarán szintén őriznek szétszedve egy félköríves román kori kőkaput, de sajnos egyes darabok hiányoznak belőle. Valószínűleg a déli bejáratnál volt beépítve, de egy barokk kori átalakításakor kidobták. Szerencse, hogy a csúcsíves épületnek ekkor meghagyták hosszú, polygon záródású apszisát, a szentély mennyezeti bordáit, a támpilléreket fedő lapokat. Ebből a templomból van a Csíki Múzeumban egy fából faragott Madonna-szobor a XV. századból.

A templom egy alacsony, barokk korabeli kőkerítéssel van övezve. A templomkertben néhány sírhant. Két sírkőlap az ottani Bors családnak tagjairól emlékezik meg. Itt van eltemetve Vitos Mózes is, aki a már többször említett *Csíkmegyei Füzeteket* írta.

Orbán Balázs, Losteinerre hivatkozva megemlíti, hogy a szentkirályi határban, Zsögöd-fürdő felé egy Szent Bertalannak szentelt kápolna állott.

15.Csíkszentimre (Sântimbru)

1850-ben 1960 lakosa, 1930-ban csak 1767 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben ugyan még nem szerepel, de mivel mai templomában XV. századból való nagy méretű szárnyas oltár maradványok találhatók és van egy szintén XV. századból való Margit-kápolnája a falutelepülésen kívül a Hargita lejtőjén, feltételezhető, hogy jóval előbb már létezett. Lehet, hogy kicsi és szegény egyház lévén, azért nincsen felvéve a pápai tizedjegyzékbe. Még az is lehetséges, hogy elejétől fogva *Szentkirálynak* leányegy-

háza volt. Ezt azért is hihetőnek tarthatjuk, mert épp a Szent Istvánról elnevezett *Szentkirály* tőzsomszédtségében fekszik, Imre herceg pedig Szent Istvánnak fia volt.

Alátámasztja ezt az 1567-es adóösszeírás adata is, amely szerint *Bedecs* (Bedechy) külön faluként 26 kapuval, míg *Szentimre* (Zent Emreh) 30 kapuval külön községnek van feltüntetve. Idővel Bedecs, amely megőrizte ősi elnevezését, beleolvadt a szomszédos Szentimrébe.

2. Orbán Balázs szerint a község az Olt bal parti *Bedecs pataka* és a jobb parti *Rege- és Bánya pataka* Oltba ömlésénél fekszik. Orbán Balázs idejében az Olt jobb partján levő részt *Oltelvének* nevezték s ez állott még *Pálszeg*, *Sándorszeg* és *Felszeg* tízeseiből, míg az Olt bal partján fekszik *Bedecs*, *Tenkeszeg* és *Alszeg* tízes.

Endes Miklós hét tízest jegyzett le: *Sándorszeg*, *Pálszeg*, *Tenkeszeg* (cs. n.) *Oltelve*, *Alszeg*, *Felszeg* és *Bedecs* (cs. n.) tízest. Mivel az *Oltelve* elnevezés tulajdonképp összefoglaló neve az Olton túli tízéseknek (*Alszeg*, *Pálszeg*, *Sándorszeg* és *Felszeg*), sem ezt, sem a *Tenkeszeg* elnevezést ma már nem használják.

Én 1938-ban csak öt tízest jegyeztem fel a bemondások alapján: a) *Alszeg* (délre egy „Telek” nevű, kút melletti térség), itt van a *Pálok utcája*, b) *Pálszeg* (a Hargita felé), csak két kicsi utcája van, c) *Sándorszeg* (délre a *Malom utca*), d) *Felszeg* (Szentkirály felé) *Balló Jenő utcája*, *Borvíz utca*, *Kencse* (cs. n.) *utcája*, e) *Bedecs*, a templom körül (ezért *Városnak* is mondják), itt vannak a *Belső utca*, *Tankók utcája*, *Rózsa (?) piac* (telek), *Vasút utca*, *Czikó* (cs. n.) *utca*, *Templom ajja*, falurészek és utcák.

3. A községen keresztül folyik az Olton kívül a *Kápolna-patak*, a *Bánya-patak*, a *Koncz-patak* és a *Vernet-patak*.

4. A tízesek egymástól általában 500–1000 méterre is vannak.

5. Különösebb írásbeli tanulmány, cikk nincsen a községről.

6. Szájhagyomány szerint a falu hajdan az Olton túl, az erdő alatt, a *Tomaj* nevű dombon volt. Ez a Hargita lankáján, a Margit-kápolnán túl van, a községtől délnyugatra.

7. Nem tudnak arról, hogy a főút valamikor máshol vezetett volna.

8. Plébániatemploma gótikus volt. Apszisában még látszanak a boltsüvegek és a bordák helyei, de a barokk korban átalakították a templomot, sőt tornyát

is. Mai oltárának háta mögött őrzik a XV. századból fennmaradt nagyméretű szárnyas oltárnak nyolc képét.

A község határában, egy dombon áll még a *Margit-kápolna*, amelynek két magas és keskeny csúcsíves ablaka, leszelt ívű ajtókerete és egy XV. századbeli falfestmény töredéke az északi falon igazolja a korát. Volt ennek a kápolnának egy szerény kis reneszánsz szekrényű szárnyas oltára is, de a második világháború után tönkrement, a szomszédban lakó cigányok eltűztették.

Értékes műemléke még a községnek a *Henter-kúria*, amelynek különösen a lépcsős portikusza szép. Négyszögletes köoszlopai reneszánsz díszítésűek.

16. Csíkszentsimon (Sânsimion)

1850-ben 1461 lakosa, 1930-ban 1903 lakosa volt.

1. Az 1332-34-es pápai jegyzékben szerepel, egyszer mint „Johannes Sacerdos”, máskor mint „Stephanus sacerdos de Sancto Symone”.

Ennek ellenére semmi román kori emlék e korból nem maradt fenn, sem itt, sem a szomszédos *Csatószezen*, amellyel közös egyháza, talán temploma is volt. [Sz. J.: Közismert tény, hogy Csatószeg és Szentsimon évszázadok alatt közös egyházközséget „megyét” alkotott. A templom, véleményem szerint, Csatószezen létezett már 1333-ban is.]

Román kori temploma a mai község területén nem nagyon lehetett, mert vizenyős a hely, legfeljebb a mai csatószezi templom helye lehetett erre alkalmas, mert magas, száraz dombon van. A Csatószeg felé vezető műúttól keletre egy régi, elhagyatott temető van, amelynek közelében van a két községnek új, közös temetője. Nem lehetetlen, hogy e magas, száraz helyen állott a régi román kori templom.

Az 1567-es adóösszeírásban „Zent Sijmon” néven 27 kapuval van bejegyezve.

Orbán Balázs is azt írja, hogy „vizenyős területen fekszik s ezért a példabeszéd szerint” gúnyosan „sárban heverő Szentsimon”-nak nevezték. Ezért is hihető, hogy Szentsimon régente az említett műút mellett, Csatószeghez közelebb feküdhett.

2. Orbán Balázs négy tizesről tudott: *Felszeg*, *Kútszeg*, *Kápolnaszeg* és *Bolhaszeg*.

Nekem 1935-ben csak három tizezt soroltak el s bennük az utcákat: a) *Tulitok* (Tulit cs. n.) *utcája*, b) *Kútszeg* vagy *Felszeg*, benne a *Hollók* (cs. n.) *utcája* és a *Malom utca* (két köves malmáról). Egy térségben egy nagy, közös kút van, innen a *Kútszeg* elnevezés, c) *Kápolnaszeg* (*Kiskápolnaszeg* és *Nagykápolnaszeg* együtt).

A mostani tanítói lakás helyén régebben egy kápolna és temető volt. Ebben a tizesben van a *Vaskalapos utca*, amely nevét onnan kapta, hogy az első világháború után, az itt lakók előszeretettel gyűjtötték össze a katonák eldobott rohamsisakjait, mert ezekkel vizet vagy trágyát mertek.

A község legöregebb része *Nagykápolnaszeg*, vagyis a *Hegykert* nevű dülő alatti rész, amely a többi vizenyős területhez képest aránylag magasabb helyen volt. Ennek helyén létesült aztán a *Bolhaszeg* nevű falurész, amely nevét onnan vette, hogy lakói a házépítésnél használatos „bolhaszeg” nevezetű faszegeket faragták. Ezután épült ki *Felszeg* vagy *Kútszeg* s legutoljára *Kiskápolnaszeg*, ahol a régi temetkezési hely volt, mert ma is felszínre kerülnek emberi csontok.

3. Az Olt a község nyugati szélén folyik el. Jelentősebb patak a községen nem folyik keresztül.

4. A község tízesei közel vannak egymáshoz, de maga a település – talán a vizenyős talaj miatt – lazább, a telkek nagyobbak, a házak nem olyan sűrűn fekszenek egymáshoz. Különbö is megjegyzendő az, hogy az egész Alcsík-medence az Olt közelében nagyon vizenyős, más községek jobban kikerülték a házak építésekor a vizenyős részeket.

5. Mivel Endes Miklósnak birtoka és kúriája volt Szentsimonban, könyvében sok történelmi és más vonatkozású adat található.

6. Elpusztult falurészekről, illetőleg a község települési helyeinek változásairól már szó volt az 1. sz. és a 2. sz. pontokban. Természetesen biztosat csak esetleges ásatások eredményezhetnek.

7. Régi főútvonalról nem tudnak az ott lakók. Amennyire alacsony helyen vezet a mai főút a falun keresztül, annyira előnyös az útszakasz, mihelyt kiér a faluból és Csátószeg felé vezet.

8. Mai barokk ízű templomát 1840-ben építették s ekkor szentelték föl Szent László király tiszteletére, viszont a csátószegi átalakított gótikus templomot Simon és Júdás apostolok tiszteletére szentelték fel 1848-ban.

Szentsimon hívei 1767-ben kértek engedélyt egy új templom építésére, de az csak 1848-ban épült fel. Talán az idő alatt vesztek el a régi gótikus, vagy esetleg még román kori kőfaragványok és egyházi felszerelések. Régi egyházi feljegyzés szerint 1730-ban hat mázsás harangjukat a bákói magyaroknál látták, de az nincsen lejegyezve, hogy a harang hogyan került oda.

Van a községben két *Endes-féle kúria*, a nagyobbiknak szép oszlopos portikusza van.

17. Csíkcsatószeg (Cetățuia)

1850-ben 1016 lakosa, 1930-ban csak 957 lakosa volt.

1. Bár az 1332–34-es pápai jegyzékben nem szerepel, csak a szomszédos *Szentsimon*, amellyel évszázadokon át közös egyházat alkottak, valószínű, hogy *Csatószeg* mint Szentsimon egyik tizese a legelső időkben is létezett. Egyházi könyvek és a szájhagyomány is úgy tudja, hogy Szentsimonnak a Csató család által lakott falurészét nevezték így. Az 1823-as egyházi vizitáció „egyház-as falu”-nak írja és megjegyzi, hogy a falunak csak egy részét képezte a „Csatók szege”. Ezt a falurészt ma *Felszegnek* hívják. A legrégebb része ennek az egyház-as falunak a magaslaton álló templom környékén volt, amelyet ma *Templom-alja-tizesnek* hívnak.

Mai temploma XV. századi leszelt ívű gótikus stílusú emlékeket őriz. Sajnos nincs román kori emléke, pedig Szentsimonnal közös egyházközség volt.

Az 1567-es adóösszeírásban mint „Chijato zegh” vagy „Chyatozegh” 25 dé-nárt fizetett. Ekkor már megvolt a XV. században épült temploma, amelyet a XVIII. és XIX. században átalakítottak.

2. A község ma négy tízesre oszlik: a) *Templom-alja-tizes* vagy *Szentegyház-falva*, b) *Felsőtíz*, a *Gödöralja* nevű falurésszel, ill. utcával, c) *Nyomás* és d) *Csata* vagy *Csutak* (cs. n.) nevű tízes.

3. Az Olt csak érinti a község szélét, a községen csak a Menaság völgyéből jövő *Fisák pataka* folyik keresztül. Az Oltba folyásánál fekszik Csatószeg. Az Olt mellett, az aljban ma is sok a vizenyős rét.

4. A község tízesei zárt egységet alkotnak.

5. Az 1567-es adóösszeíráson kívül az 1823-as „Canonica vizitatio” továbbá Orbán Balázs és Vitos Mózes írnak néhány sort, de homályos múltjáról biztosat nem tudunk.

6. Elpusztult falurésről semmit sem tudunk.

A községen átvezető főút – szájhagyomány szerint – régen a Fisák pataka mellett vezetett, de mivel nagy volt a kanyar, az új út építésekor egyenesbe vették az utat. A régi út nyomai még ma is láthatók.

Bár templomát erősen barokkizálták, alapjában késő gót részek maradtak meg. Az apszisban három boltsüveg a bordák helyeivel, a déli és a sekrestye ajtókerete tört ívelésű. Szentségtartó fülkéje szép és nagy méretű, szintén tört ívelésű. Keresztelőkútja gótikus, de már reneszánsz díszítmény is van rajta. Női szenteket ábrázoló szárnyas oltára XVI. századi.

A templom kőkerítése előtt egy igen szép és magas „csavart díszítésű” kőszlopos kereszt van, amelybe az 1707-es évszám van belevésve. A templomkertben is vannak régi sírkövek. A templom melletti temetőnek szép ívelésű barokk kőkapuja van.

18. Csíkverebes (Vrabia)

1850-ben 396 lakosa, 1930-ban csak 335 lakosa volt.

1. Az Olt mellett a *Vermed-patak* beömlésén felül fekszik.

Sem az 1332–34-es pápai jegyzék, sem az 1567-es adóösszeírás nem említi, pedig a XV–XVI. század fordulóján épült késő gót temploma igazolja, hogy a falu már 1567 előtt megvolt. De kicsi település lévén, csak mint *Kozmás filiája* élte szerény életét. Az Olt bal partján fekszik, de kicsi templomát egy száraz magaslatra építették. [Sz. J.: Verebes a XVI. század második felében létesült falucska. Az 1567-es adólistáról hiányzik, de két jobbággal rajta van az 1576-os adólistán. Sz. Okl. IV. Új sorozat 43.]

2. Csak két tízesből áll: a) *Felszeg*, s benne a *Boldog utca*, amely nevét onnan vette volna, hogy itt jómódú – tehát boldog – emberek laktak, b) *Alszeg*, benne a *Malom utca*, mert a malomhoz vezet.

3. Az Olton kívül csak egy kicsi névtelen patak van, amely Kozmás felől jöve keresztülfolyik a falun és Tusnád felé folytatja útját.

4. A két tízes tömör egységet alkot.

5. Különösebb történeti adatok nincsenek a községről.

6-7. Régi elpusztult falurésről, régi útvonalról nem tudnak.

8. Kicsi temploma a XV–XVI. század fordulóján épült, tehát a legfiatalabb középkori templom Csíkban. Apszisa polygon záródású s boltozatának néhány

maradványa, a bordák helyeivel még látható. Két ajtókerete leszelt ívű, késő gót, belül vésett reneszánsz rozetta díszítésekkel.

Szenteltvíz tartója oszlopszerű és hasonló stílusú. Egyébként a templomot kívül-belül barokk elemekkel átalakították. Barokk a diadalíve is, az ablakok is – bár látszanak a csúcsíves ablakrészek nyomai. Kívül a templom és tornya is barokk köpenyt kapott.

19. Csíktusnád (Tuşnad Sat)

1850-ben 1696 lakosa, 1930-ban Újtuşnáddal együtt 2474 lakosa volt.

1. Az Olt folyó bal partján, kb. 2-3 km-re fekszik az Olttól.

A pápai jegyzékben nem szerepel, pedig román kori keresztelőkútja van, és régi egyháznak tartják. Ezt az is alátámasztja, hogy az 1567-es adóösszeírásban „Twsnad” néven 41 kapuval szerepel, bár Kozmásnak volt a filiája, Kozmás ekkor csak 17 kapuval van bejegyezve. Az 1595-ös évben a fehérvári országgyűlés 16 art. szerint: „Tusnád olyan taxális hely, mely... csak is portai adót fizet rovás szerint, de fejedelmi adót nem.” Tusnád és Verebes is Kozmásnak volt filiája s csak 1726-ban (más adat szerint 1719-ben) szakadt el. „Temploma csak 1802-ben épült, de a helyén már 1571-ben egy kápolna állott” – írja Orbán Balázs. Egyházi adatok szerint 1690-ben Tököli emberei e kápolnát kifosztották. XVII. századi oklevelek *Szeretszeget*, mint önálló községet emlegetik, amely ma Tusnádnak egyik tízése.

2. Orbán Balázs idejében három tízesből állott Tusnád, amelyet megkülönböztetésül a belőle települt szomszédos Újtuşnáddal, szoktak *Nagytuşnádnak* is nevezni. Ez a három tízes: *Szeretszeg*, *Sántaszeg*, *Alszeg*. Ma négy tízése van: a) *Szeretszeg*, b) *Bolya alja* (vagy Boj-alja?), ez a templom alatti rész, c) *Középtíz* vagy *Középszeg* és d) *Altíz* vagy *Alszeg*.

3. A községen keresztül folyik a *Tarvészt pataka*, amely Lázárfalva felől jön le. A név eredetét lásd Lázárfalvánál. Van még *Tusnád pataka* és *Veres pataka*.

4. A tízesek ma már összenőttek.

5. A község múltjáról kevés biztos adatot ismerünk. Egyházi iratai valószínűleg az 1690-es Tököli-féle pusztításkor mehettek tönkre. Anyakönyvek így csak 1728-tól vannak, tehát az 1726-os különválásától, mert addig Kozmásnak volt a filiája.

6. Elpusztult falurészeiről nincs tudomásunk.

7. A községnél négy főút találkozik: kettő északról (Verebes és Kozmás felől) és kettő délről (Lázárfalva és Tusnádfürdő, azaz Háromszék felől). Az Olt mocsaras területe miatt máshol nem nagyon vezethettek utat.

8. A Tusnád község területéhez tartozó *Tusnádfürdő* feletti *Vár-tetőn* egy nagy kiterjedésű, ovális alakú ókori vár alapfalai vehetők ki. Kővári László szerint a várnak kápolnája is volt, de az 1667-ben leégett.

Bár a pápai tizedjegyzékben nincsen feltüntetve, de mivel román kori *keresztelőkútja* van és 1567-ben 41 kapuval szerepel, feltételezhető, hogy már a XIV. században létezett, úgy is, mint Kozmás leányegyháza.

Arra is gondolhatunk, hogy e keresztelőkutat anyaegyházától, Kozmástól később kaphatta, de mivel Kozmásban is van egy román kori keresztelőkút, ez a feltevés szinte elesik.

A tusnádi egyházi levéltári adatok szerint 1571-ben már volt egy – feltehetően késő gót – kápolnája, amely minden megkívánható felszereléssel el volt látva, de ezt 1690-ben Tököli emberei feldúlták. Alapos munkát végeztek, mert ebből semmi sem maradt az utókorra. Mai temploma 1802-től 1810-ig épült. Hogy milyen templomot használtak a tusnádiak 1690 után és milyen címen tudták 1726-ban elnyerni a Kozmástól való elszakadást és önálló egyházközség létesítését, erre vonatkozólag nincs adatunk. Bár az egyházi feljegyzések megemlítik, hogy 1690 után építettek egy kápolnát. Lehet, hogy csak egy elpusztított kápolna megmaradt falai között, új felszereléssel rendeztek be egy kápolnát, amíg a mainak a felépítésére sor kerülhetett.

20. Csíkkozma (Cozmeni)

1850-ben 1738 lakosa, 1930-ban csak 1252 lakosa volt.

Az 1332–34-es pápai tizedjegyzék szerint „Szent Kozma és Demjén” szentekről „Emericus sacerdos de Sanctis Cozma et Damyana”-nak vagy röviden „S. Cosma”-nak nevezték. Innen eredt a latin „Cozmas”-ból a magyar *Kozmás* elnevezés. Így az 1567-es adóösszeírásban „Kozmás” néven 17 kapuval szerepel.

Bár két román kori köemléke maradt ránk, nem biztos, hogy román kori templom e helyen épült volna fel, mert e hely túl alacsonyan fekszik, ahhoz, hogy a csíki székelyek első letelepedésének idején ide építették volna első templomukat. A szájhagyomány is azt tartja, hogy valahol feljebb, talán a Nyer-

ges-tető közelében lehetett az ősi települési hely. [Sz. J.: Biztosan téves az a gondolat, hogy a kozmási templom és maga a település a Nyerges-tetőn, vagy annak közelében lett volna. Talán a Nyerges lábánál!?!]

A templomnak legrégebb emléke egy nyeles, falba épített szenteltvíztartója a cikcakkos díszítésével és a valamivel fiatalabb, alacsony, tömzsi alakú keresztelőkútja.

2. Endes Miklós hat falurészt sorolt fel: *Felszeg, Bodrog, Alsótizes, Középtizes, Felső tizes* és *Felfalu*.

Ma csak három tizesről beszélnek: a) *Altíz*, b) *Középtíz* és c) *Felsőtizes* vagy *Felszeg*. A Középtizesben van a *Zúgató, Felfalu* és *Falu mejjéke* falurész. Ez utóbbit 1906 óta *Gyár utcának* is mondják, a nagy fűrésztelep után. Feltízben sok vízrejáró keskeny utca volt, ma már csak egy van belőlük. Nevük a következő volt: *Borbát utcácskája, Kajtsák vízrejáró* és a *Nagy-patakhöz*. Ezekre abban az időben volt szükség, amikor még kevés kút volt a községben és az épületek fedele többségében szalmafedél volt, ami tűzveszélyes. Így tűz esetén a vízrejárókon gyorsan jutottak vízhez.

Mivel az Alsótizesben az úrbéresek, a jobbágyok laktak, ma is *Nemes utca*-nak mondják.

3. A községen keresztül folyó patakok: a *Nagy-patak*, amely a Pap-hegy nyúlványából ered, a *Nyerges-patak*, de ez csak a falu széléig ilyen nevű, mert a faluban már *Szentegyház patakának* hívják, mivel hosszan a paplak mellett folyik. Elhagyván a falut, egyesül a *Nagy-patakkal* és az *Oltig Görgős-patak* a neve.

4. A község tizesei össze vannak növe egymással. A Nyerges-tető felé vezető út mellett, a falutól 150–200 méterre, a *Kenderes-kert* és a *Tó-fenék* nevű részeken van egy házcsoport, amely az 1905–1940 között kitelepültekből keletkezett. Mivel hasonló kitelepedések Csík megyében gyakoriak és jellemzőek, a 8. sz. pontban részletezve ismertetem.

5. Az egyházi feljegyzések sok érdekes részletet hoznak a falu történetéből, különösen Lakatos István, volt kozmási plébános tollából.

6. Elpusztult falurészeiről nem tudnak, csak azt, hogy a templom körkerítésébe rakott kőtábla bizonyága szerint az 1719-es pestisjárványkor a község 826 lakója halt meg és 1124 maradt életben. A másik 1734-ből való kőtábla közli, hogy a hely miért neveztetett el *Salvator helynek*.

A Nyerges-tetőn lévő 1848–49-es emlékoszloptól keletre fekvő hegygerincen, amely délről észak felé nyúlik és *Hosszú-bércnek* nevezik, van egy *Falu sarka* nevű hely, amely a falutól 6 km-re van. Ezen a helyen ma is látszanak régi szántóföldek barázdái, tehát lakott terület volt. [Sz. J.: A községtől 6 km-re Hosszú-bércen található hely *Falu sarka*, ahol régi szántók nyomai látszanak. De ilyeneket látni Bánkfálva, Szentgyörgy, Menaság határában, és máshol is. Fogas kérdés kideríteni, mikor voltak ott szántóföldek, ahol most kaszálók vagy fenyvesek vannak. Az ókorban, a középkorban, vagy az újkor elején?] Ezek a lakosok az 1719-es pestisjárvány után visszatelepedtek Kozmásra. A Falu sarkát a Kászon felé vezető útból is meg lehet közelíteni, mert a Nyerges-tetőről egy erdei út vezet oda. Természetesen ez az út hosszabb, azaz Kozmástól 11 km.

Színhagyomány szerint a község között 200-300 m-re a Csatószege vezető út mellett balra lett volna egy *Gerges* (Görgös?) nevezetű település. Jelenleg ott a *Rakottás köze* nevű szántófield, dülő van.

7. A főút mindig a község között vezetett át. Ez az út átvágta a temetőt, a templom kertje is kisebb volt, csak 1720-ban a mai kőkerítéssel, kibővítették a templomkertet.

8. Mivel 1332–34-ben már létezett Kozmás és a román korban épített templomból két *kőfaragvány* is maradt, régi egyháznak kellett lennie. De, hogy ez az első temploma hol állott, azt nem tudni. Feltételezhetően feljebb, valahol a Nyerges-tető környékén, ahonnan a gótikus időkben lehúzódott a település és a templom is, azaz felépítettek egy csúcsíves templomot a mainak a helyére. E korból megmaradt az apszis, a szentély boltozata a szép gyámkövekkel, ajtókeretei és a torony alsó része. A hajót a barokk korban boltozták, a torony felső része és a kőkerítés bejárata barokk stílusú, állítólag 1720-ban készült.

1928-ban a templom újrafestésekor a diadalív belső mezejében magyaros, *népies reneszánszos virágdíszítményű festést* találtak, amelyből csak egy kb. négyzetméter nagyságút tártak fel és hagytak meg. Évszám is van rajta: 1573.

Van két 6-6 személyes *stallumpad* is a XVII. századból. Ezeket hársfából készítették barokk stílusban.

Lakatos István a XVII. század végén Kozmásra volt lelkész. Ő nemcsak a községben lefolyt eseményekről, például Tököli csapatainak pusztításairól írt az egyház jegyzőkönyvében érdekes adatokat, hanem latin nyelven megírta a székelység történetét is, térképmelléklettel.

Végül részletesen ismertetem a 4. sz. pontban említett nyerges-tetői kitelepedés (1900-as) történetét: egy Lestyán János nevű jómódú gazda, akinek a felesége fiatalon elhalt, másodszer nősült. Lestyán mások hibájából eladósodott és így elárverezték a községben levő belső telkét. De mivel a külső birtoka a *Kenderes-kert*nél megmaradt, 1905-ben csürt és istállót, majd lakóházat is épített ide. Pár év múlva négy fia közül kettő szintén megnősült és idetelepedett. Később a menasági Bernád János, majd Kovács Mihály Balázsé, Tankó Károly pásztoreMBER, Tankó János, Bálint Mátyás, Szőcs András telepedtek még a Kenderes-kert közelében.

A *Tófenéknél* pedig Vitos József, Vitos Árpád csíkszentgyörgyi pásztorok, majd Szász György Kurtapatakról telepedett ide.

Adatközlő: Szántó Lőrinc birtokos.

21. Csíklázárfalva (Lázárești)

1850-ben 801 lakosa, 1930-ban 839 lakosa volt.

1. Eleinte Felső-Fehér vármegyének volt a része. Az altorjai Apor család által birtokolt Bálványos-várhoz tartozott s így többnyire várjobbágyok lakták és pedig 1365-ig besenyők – úgy, mint Szárazpatakon –, de ez időközben elpusztult, és a helyükbe székelyeket telepítettek. Részben ennek lett a következménye, hogy 1667-ben a Székelyföldre csatolták. Az altorjai Apork és a Mikék ugyanis sokáig pereskedtek Lázárfalva birtoklásáért, míg az 1667-es országgyűlési végzés pontot tett a pereskedés végére.

Nevét onnan kapta, hogy a XV–XVI. században a gyergyószárhegyi Lázárok „praediuma” volt.

Az 1567-es adóösszeírásakor „Lázár falva” néven 14 kapuval szerepel.

Kozmás filiája egyházilag, amíg 1726-ban Verebessel együtt elszakadt az anyaegyházról. [Sz. J.: Újabban azt tartják hogy az 1365-ös oklevél olvasata korábban hibás volt. Lázárfalván nem besenyők (piceni=piseni) hanem ruszinyok (ruteni) laktak. Lázárfalva 1726-ban nem szakadt el a kozmási egyházközségtől. Tusnád és Verebes tette ezt, Lázárfalva Kozmásnak leányegyháza – filiája – maradt jó ideig.]

Bár elég száraz helyen fekszik, lehet, hogy az első települők valamivel feljebb helyezkedtek el.

2. A község két tízesre oszlik: a) *Alszeg* és b) *Felszeg* a *Nyír* nevű falurésszel. Az Alszeget – mivel később települtek a községbe – többségében román jobbágyok laktak, a Felszeget, vagyis a Nyír nevű és magasabban fekvő falurészen székelyek. Nyír a nevét a szomszédos nyíres erdőről kapta.

Van *Templom utca*, *Alsómalom utca*, *Főút*, *Rét gödre*, *Virágok utcája* (Virág cs. n. után), *Nyír*, *Felsőmalom utca*, *Kismező utca*. Ezek mind régi elnevezések s máig ezeket használják, új utcanevek nincsenek.

3. A falu teljes hosszában a *Tarvész pataka* folyik végig. Nevét onnan kapta, hogy abból az erdőből ered, ahol valamikor a levágott fahasábokat ölbe rakták, de egy váratlan tűzvésztől mind leégtek. Tehát a letarolt (tar) erdő tűzvész (vész) áldozata lett. [Sz. J.: A szerző, mint még sokan mások, nem érti a vész szó csíki, székely értelmét, jelentését. Ahol az erdőt levágták, vagy széltörés volt, esetleg ahol az leégett, ott a sok ág, famaradvány miatt veszedelmes hely, vagyis vész keletkezett.]

4. *Alszeg* és *Felszeg* össze van növe egymással, csak a *Nyír* van kb. 200-300 méterrel távolabb, feljebb.

5. Amint az 1. sz. pontban is jeleztem, több székely főnemesi család birtokolta a községet. 1500 körül Petki István volt a birtokos. [Sz. J.: 1500 körül Lázárfalva – ismereteink szerint – a Lázár familia tulajdonában, és nem a Petki Istvánéban volt.] kastélya körül laktak a zsellérei: Fekete, Bálint, Ábrahám, Kelemen és Bardóc nevűek. A Nyíren Antal és Keresztes nevűek.

Petki István után Apor Károly és a csíkszentkirályi Bors család is birtokolta.

Valamikor Tusnád, Kozmás, Lázárfalva és Verebes községeknek osztatlan közös birtokaik voltak, amelyet csak 1880-ban osztottak fel egymás között.

A falutól kb. 4 km-re egy erdei kaszálón egy *Kápolna-mező* nevű hely van, ami feltételezi, hogy valamikor itt egy kápolna, esetleg emberi település is volt. Szájhagyomány szerint mellette aranybánya lett volna, amelynek nyomai még ma is kivehetők. Idős emberek mesélték, hogy gyermekkorukban a bányába vezető alagútszerű föld alatti mélyedés ajtaját is látták. Ugyancsak ezen a területen, egy vízimalom gátja mellett régi cserépedény töredékeket lehet találni, ami régi emberi települést feltételez.

7. Orbán Balázs említi: „Az országút régen Lázárfalván át a Kápolna-mezőn (a nyomai láthatók) ment fel Bálványos vára közelébe s onnan Torjára. Csak a XVIII. század elején készült el a Nyerges felé vezető új út s azóta felhagytak a

régivel.” Orbán Balázsnek ez a megjegyzése azért is indokolt, mert amint említettem, Lázárfalva a Bálványos-vár jobbágyfalvainak egyike volt, tehát közlekedő utat is kellett építeniük a két pont közé. Mai közlés szerint ezt a régi utat mint erdei utat még ma is használják.

8. Az egyházi feljegyzések csak arról emlékeznek meg, hogy Kozmás leányegyháza volt 1726-ig, de semmit sem tudunk a régi templomépületekről. Ma egy XIX. századi új templomépülete van a római katolikus egyháznak.

Petki István utóda „Náni asszony” román jobbágyainak egy kicsi kőtemplomot épített. Ez görög katolikus volt. Idővel ezek a románok a vegyes házasságok révén elszékelyesedtek. A XIX. század végén aztán áttértek átmenetileg a református hitre, majd róm. katolikusokká lettek. Azóta a görög katolikus templom gazdátlaná vált, 1930-ban még állt, de belső berendezés nélkül.

A régi *Petki-kúria* helyén egy öreg, zsindeletetős székely ház van, de a kúria alapfalai a gyeper alatt még kivehetők. Van egy újabb Petki-kúria a XIX. század elejéről, ezt már *Miklóssy-Petki-kúriának* nevezték. Ma községháza van benne.

Adatközlő: Kelemen István igazgató tanító.

KÁSZON

Legrégibb elnevezése *Kászonzöldje* volt, később „Sedis Kazon”.

Ma tulajdonképpen már öt községből áll, amelyek egy hegyektől körülvett üstben fekszenek és Csík megyének legdélibb és legkeletibb részén vannak. A *Kászonz* vize völgyén délre menve már Háromszék területére érünk. Itt fekszik egy *Kiskászonz* nevű község. Ennek ellenére az öt csíki Kászonz-község mindég Csíkhöz tartozott, sohasem csatolták Háromszékhez, Kézdiszékhez. [Sz. J.: 1784–1790 között II. József császár alatt, Kászonz valószínű, hogy Háromszékhez tartozott. Az akkori írott kászonzszéki források teljes hiánya késztet erre a következtetésre.]

Kászonz neve török, illetőleg besenyő eredetű elnevezés. A múlt században még sokan dél-szláv eredetűnek tartották. [Sz. J.: Amint már jeleztük, Kászonz szláv eredetű és savanyú víz az értelme.]

Ferenczi Sándor szerint a székelyek már a XII. század második felében megszállták Kászonz vize völgyét, de nem Csík felől, ahogyan azt Orbán Balázs írta: „Csíknak első gyarmata, megszállt tartománya”. Ferenczi szerint a Nagybánya

melletti „gutinalji kék-kendek” – akik tulajdonképp „ő-ző” török-besenyő eredetű népcsoport – szintén *őstelepülő határőrök* voltak, a XII. század második felében végrehajtott, nagy határvédelmi átcsoportosításnál Kászon völgyébe lettek betelepítve. Ezzel az átcsoportosítással a magyar gyeplínia keletre tolódott.

Az első település – természetesen – csak a mai altízi templom körül volt, amelyhez *Altíz, Feltíz* és *Impér* tartozott. E három és ma már egymással összenőtt községet *együtt Nagykászon* gyűjtőnéven szokták emlegetni.

Már 1324-ben „Lok-Kászon” néven említi okirat [Sz. J.: Igen valószínű, hogy az 1324-es oklevél későbbi hamisítvány], de az 1332–34-es pápai jegyzékben is szerepel, de persze csak egy Kászonról tesz említést: „Nycolaus de Kazun” (Kasim) név alatt.

Valamivel ez időpont után keletkezhetett pár száz méterrel délebbre *Jakabfalva*, majd az 1477-es oklevélben Mátyás már *Kászonújfalut* (hw falw) is megemlíti, amely 1567-ben már 26 kapujával elég nagy település lehetett.

Volt idő, amikor Kászon öt községe mint Csíkszék fiúszéke bizonyos önkormányzatra is szert tett. Ennek az önállóságra való hajlamának talán nemcsak Csík központjától való földrajzi távolsága volt az indítéka, hanem a hagyományos „másfajúsága”, a besenyő eredete, az említett „kék-kend”-i származása is. E származásnak egyik bizonyítéka Ferenczi Sándor szerint az is, hogy Feltíznek „Ken tartomány” (Kend) nevű helyét a szájhagyomány mint ősi települési helyet még ma is emlegeti.

A kászoniak 1390-ben Zsigmond királytól szabadalomlevelet kaptak, amely Kászonnak önkormányzatot biztosított. Ezt 1467-ben Mátyás király is megerősítette. Ez jogot adott nekik arra, hogy maguk közül választhattak bírót, hadnagyot s külön székülést tarthattak. Csíkszék vezetői ezt a különállást nem sokáig tűrték, mihelyt olyan volt a belpolitikai helyzet, megszüntették a kászoniaknak jogait. Megemlítem, hogy Bereg megyében is van egy (XV. sz.) Mezőkászon (Chazon, Kazon) nevű község.

Mivel e munkámnak fő célja a községek, falurészek, tízesek és utcák minél részletesebb ismertetése, az alábbiakban külön tárgyalom az öt kászon községet.

22. Kászonalitz (Plăieșii de Jos)

1850-ben 1092 lakosa, 1930-ban csak 911 lakosa volt.

Mivel Nagykáson három községe közül ez az egyik, már 1324-ben, azaz 1332–34-ben – ha nem is ezen a néven – megemlítik. 1567-ben is csak, mint „Sedis Kazon” van bejegyezve, kapuszám nélkül, tehát csak mint egyházközségi gyűjtőnév.

Falurészei: *Bodók* (Bodó cs. n) *utcája*, *Csáburdé* (a furcsa név eredetét senki sem tudta megfejteti), *Vízmejjéke* és a *Gálok* (Gál cs. n) *utcája*.

A községen keresztülfolyó patakok a *Csáburdé-patak* és a *Kászón-patak*.

23. Kászónfeltíz (Plăieșii de Sus)

1850-ben 662 lakosa, 1930-ban csak 529 lakosa volt.

*Altíz*hez hasonlóan már 1324-ben említik, de csak a „Lok-Kászón” név alatt 1567-ben már „Felseo fahva” néven 42 kapuval van beírva. De ezután 1643-ban és 1685-ben „Kászón-Felsőfalva” néven fordul elő.

Endes Miklós négy régi és két új tízest sorol el benne: *Kővár*, *Veres-szer*, *Pápa országa*, *Veresmart*, *Mezőáltal* és *Gyöngyös*. Én 1938-ban a következő tízesekről kaptam adatokat: a) *Kővár*, b) *Veres-szer*, c) *Pápaszer*, d) *Mezőáltal*, e) *Gyöngyös*. A fenti falurészeket egyszerűen „utca”-nak is mondják. Ezekon kívül megemlítették még: *Nagy Antal utcáját* és a *Dormány utcát*. Ez utóbbi valószínűleg Bákó (Bacău) megyéhez tartozó Dormány (Dormănești) faluból ideszármazott lakosokról kapta a nevét.

Patakok: *Büdös-patak*, *Kászón pataka*.

Színhagyomány szerint *Feltíz*nek régi települési helye északkelet felé az ún. *Ken tartományban* volt, ahol a völgy kiszélesedik. Ez a hely valóban alkalmas lehetett annak idején falutelepülésre. Itt van, de ma már romokban a gótikus stílusban épített *Szent Katalin-kápolna*.

*Ken tartomány*ról már szó volt. Ferenczi Sándor szerint a török-besenyő eredetű „gutinalji kék-kendek” települtek legelőször ide. Innen eredt a neve.

24. Kászónimpér (Imper)

1850-ben 1072 lakosa, 1930-ban csak 973 lakosa volt.

1. *Impér* a harmadik községe Nagykászonnak, amely „Lok-Kászón” gyűjtőnév alatt már létezhetett, de csak az 1567-es adóösszeírásban fordul elő, mint

„Imper ffalwa” 23 kapuval. Az „Imper” név eredete homályos, sokan latin eredetűnek tartják. [Sz. J.: Az Impér falunév tisztázatlan eredetű helynév.]

2. Öt tizesre oszlik: a) *Fenyő alja* (mert a Fenyőhát-dűlő alatt fekszik), b) *Víz ága*, c) *Tekerő*, d) *Bakmáj* és e) *Doboly* (Doboli), amely fél kilométerrel délre, mint Impér különálló tizeze a jakabfalvi út mellett fekszik. Impérnek kisebb falurészei még a *Tekerő-patak* melletti térség, amelyet *Porondnak* neveznek, továbbá az égerfáiról elnevezett *Eger*, amely azonban csak néhány házból áll.

3. Patakai: a *Járos* vagy *Jára vize*, de nevezik *Kászonnak* is; a *Tekerő-patak* és a *Bakmáj pataka*.

4. A tizesek összenőttek, kivéve az említett Dobolyt. Sőt Impér össze van nőve Alszeffel és Felszeffel is.

Az 5. és a 6. ponttal kapcsolatosan nincs semmi megjegyezni való.

7. Az országút 1890 előtt Újfalun felől jövet, a temető mellett vezetett el.

8. Az említett három községnek, azaz Nagykászonnak, sőt később Jakabfalvának és Újfalunak is csak egy közös temploma volt. Ez az Alszeg és Impér közötti *Egyház-hágó* nevezetű elég magas dombon van. Mellette van a közös temető is.

Bár a templom gótikus stílusban épült a XV. században, ránk maradt egy szép román kori keresztelőkút. A templom központi fekvése és előnyös magas dombja is azt igazolja, hogy román kori temploma is ugyanezen a helyen állott. De ezenkívül K. Sebestyén József megállapítása, hogy a mai gótikus szentély szokatlan nagysága (hossza 9,15 m, szélessége 7,23 m) is azt bizonyítja, hogy a román kori szentély alapfalaira építették a csúcsíves templom sokszögű szentélyzáródását. Később az 1941–43-as restauráláskor meg is találta a félköríves szentély alapfalait.

A XV. századi templomból megmaradt a csúcsíves diadalív, a szentély bordázata, azok gyámkövei és zárókövei, ajtókeretek és egy igen egyszerű, de szokatlanul magas szentségtartó fülke, amelyek mind azt tanúsítják, hogy milyen műgonddal épült fel a templom.

Az 1941–43-as restauráláskor a felszegei *Szent Katalin-kápolná*ból áthozták és beépítették a kápolna két csúcsíves kis ablakát és a tört ívelésű ajtókeretet a restaurált nagytemplomba. Ekkor a szűknek bizonyult templomot kereszthajóval is kibővítették. Egyházi feljegyzések szerint a *Szent Katalin-kápolna* helyén egykor bálványhely (fanum) volt, amelyben a még pogány székelyek áldozato-

kat mutattak volna be. [Sz. J.: A székelyek Kászonba településükkor már keresztények voltak.]

Van a jakabfalvi út mellett egy alacsony dombon „Krisztus testé”-nek tiszteletére épült *Úr kápolnaja*, egyszerű barokk stílusban.

A dobolyi templomocska a görög katolikus románoké volt s épült 1894-ben. Bár elmagyarosodtak, a vallásukhoz ragaszkodnak.

Kászonimpérben van a Balási családnak egy 1838-ban neoklasszikus stílusban épített egyemeletes, szép oszlopos udvarháza. Ez a ház a gyergyószárhegyi Lázár-kastélyon kívül az egyetlen emeletes és nagyszabású kastélyszerű épület Csík vármegyében. A Balásiak évszázadokon át gyakran voltak királybírók s így rengeteg hivatalos irat, okmány gyűlt össze náluk. Ezeket a család utolsó tagjai az első világháború után magukkal vitték Értkörtvélyesre. Sajnos, a második világháború végén ezek a ládába gyűjtött, értékes iratok mind tönkrementek.

A Balási családnak Csíkszentgyörgyön is volt egy, még a XVII. században épült udvarháza, de az már a XIX. században romba dőlt.

Adatközlőim voltak: Miklós Márton igazgató tanító és György Lajos esperes plébános Kászonaltízen és Veress István gazdálkodó Kászonfeltízen.

25. Kászonjakabfalva (Jacobeni)

1850-ben 1329 lakosa, 1930-ban csak 911 lakosa volt.

1. Először az 1567-es adóösszeírás említi „Jakabh ffalva” néven 33 kapuval, ami nagy létszámot feltételez s így valószínűleg már 100-200 évvel ezelőtt létezett, csak nem mint önálló község és nem mint önálló plébánia. [Sz. J.: Kászonjakabfalva önálló gazdasági, politikai községként régóta létezett, a XVIII. században pedig önálló egyházközséggé vált.]

2. Tízesei: a) *Alszeg*, b) *Tolcson* (?), c) *Buta* a hasonnevű hegyről), d) *Borvízpatak* (a Salutaris-borvízforráshoz és fürdőhöz vezető út mellett), e) *Gubás* (?) *pataka*.

3. A *Kászon patakán* kívül, amely Háromszékre folyik – van a *Borvíz pataka*, a *Veres* (mert veres a földje)-*patak*, a *Gaz*(?)-*patak*, a *Buta-patak* és a *Gubás-patak*.

4. A tízesek és falurészek egybeépültek.

5. Különleges írás, szájhagyomány nincsen a községről.

6. Régi elpusztult településről nem tudnak.
7. Régi útról nem tudnak.
8. Temploma barokk stílusú, nincs különösebb maradványa a hajdani csúcs-íves templomból vagy kápolnából. Van egy szép reneszánszos ízü mellékoltára.

26. Kászónújfalu (Casinul Nou)

1. Először csak 1477-ben [Sz. J.: Előbb a szerző Kászónújfalu alapítását a XVI. század elejére teszi, itt pedig 1477-et, mint a falu első írásos említése idejét jelzi.], majd az 1567-es adóösszeírásban szerepel „hw falw” és „Wj ffallw” néven 26 kapuval. De neve után is ítélve, az öt kászoni község közül legkésőbb létesült, legalábbis mint önálló község. 1702-ben mint „Ujfalw” és „Felső-Ujfalw” van bejegyezve. Egyházilag 1701-ben szakadt el Nagykászontól, amikor is a hívek fatemplomot építettek. A mai kőtemplomot 1783-tól 1792-ig építették barokk stílusban.

2. Endes Miklós hat tizesről emlékezik meg: *Felszeg*, *Középszeg*, *Alszeg*, *Ajnád*, *Veresmart* (Veresvész) és *Hermánszeg* (cs. n.). Később 16 tizesre osztották fel a községet és számozták. Egy tizesben kb. 30 család van, akik megválasztják a tizesbírójukat. A község vezetősége a tizesbírók segítségével tudja gyorsan mozgósítani a lakosságot. A házak számozása 1-től 495-ig körbe megy a községen. 1950-ben érdeklődvén a tizesek, falurészek elnevezései iránt, csak az alábbi négy tízest tudták elsorolni: a) *Hermánszeg* (cs. n.), b) *Alszeg*, c) *Ajnád* (nádas, az alja nád) [Sz. J.: Az Ajnád helynév inkább személynév eredetű lehet.] és d) *Felszeg*, a többi feledésbe ment. Hermánszegen van *Hermánszeg utcája*, Alszezen az *Alszeg utca*, Ajnádon az *Ajnád utca*, Felszezen a *Felszeg utca*, a *Veresvész utca* (a szomszédos Veresvész patakáról).

3. Patakjai: a falun felül a Nyerges-hágó felől folyik a *Szekérút pataka* (mert hosszan a szekérút mellett folyik), de még a település előtt belefolyik a *Veszepataka* (Lehet, hogy Vészes).

4. A község tizesei, falurészei össze vannak egymással növe.
5. Különleges régi írás vagy szájhagyomány nincsen.
6. Elpusztult falurészekről nem tudnak.

7. A Nyerges-hágón keresztül Szépvíz felé egy régi út vezet, amely azonban alig tér el a mai hosszabb, kanyargósabb, de kényelmesebb országúttól, amely

csak a XIX. század vége felé épült. A régi út kozmási szakaszát még ma is használják.

8. Kőfallal kerített barokk templomának cinterem-bejárata vaskos falakból épített négyyszög alaprajzú bástya. Egyházi feljegyzések szerint a XVIII. század elején épült „fakápolná”-hoz 1768-ban egy „kőből való tornyot” építettek. Lehet, hogy ez a bástyaszerű cinterem-kapu volt ez a torony, bár jóval régebbinek tűnik.

Van még a községben egy barokk stílusú temető-kápolna, benne két szépen megfestett oltárkép.

Adatközlő: Timár Ferenc községvárosi titkár.

FELCSÍK

27. Csíkcsicsó (Ciceu)

1850-ben 1705 lakosa, 1930-ban 2236 lakosa volt.

Bár az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben nincs megemlítve és román kori műemléke sincsen, régi település lehetett, de nem nagy. Egyházilag Delnéhez tartozott, de a XV. században már elég nagy csúcsíves kápolnája volt, amelyből egyes részletek megmaradtak.

1567-ben „Chijcho” név alatt 17 kapuval van bejegyezve.

2. A község négy tízesre oszlik: a) *Felszeg*, b) *Alszeg*, c) *Középtízes*, d) *Újfalutízes*. Újabban számozzák a tízeseket, de az nem a régi beosztás szerint megy.

*Alszege*n van a *Bothok* (Both cs. n.) *utcája* és a *Sillók utcája*, *Középtízesben* a *Pálfiak utcája* és a *Kósák* (Kósa cs. n.) *utcája*.

3. A községen átfolyik a *Szépvíz pataka*, de nyáron kiapad, nincsen víz benne, mert a szépvíziek a kaszálóikat öntözik a vizével.

4. A község tízesei teljesen össze vannak növe egymással. A lakosság többsége úrbéresekből állott.

5. A községgel foglalkozó különleges tanulmány nem jelent meg. A Petki családdal foglalkozó oklevelek megemlékeznek a községről is.

6. Csicsó határán túl, Delne felé, a *Szent János-kápolna* körül, Torda völgyében volt egy falu, amelyet a tatárok elpusztítottak. Azóta e kápolnát Delnével közösen bírták a csicsóiak. (Lásd részletesebb leírását Delnénél) [Sz. J.: Furcsa, hogy Vámszer Géza a delnei Szent János-templomot e helyen kápol-

nának nevezi. Ezt Csicsó és Delne nem a tatárpusztítások után használta közösen, hanem már a kezdetektől így lehetett.]

7. Szájhagyomány szerint a főút régen nyugatabbra, a Hargita lejtőin vezetett észak–déli irányban. (Lásd Madéfalva leírásánál.)

8. Csicsó határában, nyugatra a Hargita lejtőjén egy *Vármező* nevezetű sziklás hegyszirten volt egy ókori vár, amelyet általában *Csicsói-várnak* neveznek. Kövári László és Benkő Károly idejében a déli oldalán még magasan állott, mintegy 20 öl hosszúságban egy magas falrész, csak az északi része veszett bele a gyepebe, a többit nyír- és nyárfa nőtte be. Az egész vár kiterjedése 600 négyzetögl lehetett. Amikor én az 1930-as évek elején megtekintettem a várromokat, köveit a község eladta egy kőkitermelési vállalatnak.

A csicsói egyház hosszú évszázadokon át Delnének volt a leányegyháza és hosszas kérelmezés után csak 1783-ban sikerült elszakadnia Delnétől és önállóságát megkapnia. Az új plébános vezetésével azonnal nekifogtak a régi csúcsíves kápolna bővítésének és természetesen a barokk stílusnak megfelelő átalakításának. Még egy átépítést a XIX. században is végrehajtottak. Ennek ellenére néhány része a gótikus korból ránk maradt. Így karcsú tornya, de főként toronysisakja, amely a jellegzetes csiki torony-típusnak szép példánya. Támpillérei és ajtókeretei XV. századiak. Különlegesen értékes a kőből faragott szentségtartó fülkéje, amelynek csúcsíve egyenes vonalú, háromszög alakú. A főoltár meurájának leckeoldalába van beépítve.

Régi kornak bizonyítéka a volt *Petki-kúria* egyszerű épülete. Bár nagy átalakításokon ment át, a szoba- és pincebeosztások falaiból könnyen megállapítható, hogy még a régi, úgynevezett XVII. századi kúria-típushoz tartozik, amely az egyszerű székely ereszes és füstházas falusi házból fejlődött nagyobb méretű kőházzá. Értékes a szobákban ma is meglévő két reneszánsz ajtókeret az 1689-es évszámmal. Az ajtókeret tölgyfából faragott és díszítménye vésett.

28.Csíkdolne (Delnița)

1850-ben 662 lakosa, 1930-ban csak 529 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben „Delna” és „Dolna” néven szerepel. A „Dolna” elírás lehetett, bár a Csíki Krónikában „Dölne földé” és a „Dölnei Öncze (Incze)” család neve szerepel. [Sz. J.: A falu neve a szláv dolina – völgy,

gödör, mélyedés – közszóból származik. A Csíki Krónika adatai nem bizonyítottak.]

Az 1567-es regestrumban már „Delne” név alatt 25 kapuval fordul elő. A mai plébániatemploma kicsi, kápolnaszerű. Lehet, hogy egy időben a Szent János-templom volt Delne anyaegyház közös plébániatemploma. A mainak a XV. századból megmaradt csúcsíves diadalíve, míg két ajtókerete leszelt ívű, tehát a XV. század második feléből való.

Román kori kőfaragványa ennek a templomnak itt nincsen, de a Delnéhez tartozó *Szent János-templomban* 1935-ben egy kicsi román kori oszlopláb került napvilágra a jobb oldali mellékoltár köveiből. Az ugyancsak Delnéhez tartozó *Pálfalván* is van egy henger alakú szenteltvíztartó kőoszlop. Ez az emlék vagy Delnéről vagy a szomszédos Csíksomlyóról kerülhetett ide, mert Pálfalva a XIV. században még nem létezett.

2. Három tizesből áll: a) *Alszeg*, b) *Középszeg*, c) *Felszeg*. Ezeknek utcái tízesek szerint:

Alszezen Inczék utcája, Kápolna utca, Kányák (Kánya cs. n.) utcája, de nevezik *Pap utcának* is. *Középszegen*: a *Zöldek (Zöld cs. n.) utcája, Kovácsok (cs. n.) utcája, Lászlófiak (László cs. n.) utcája, Bocskorok (B. cs. n.) utcája* vagy *Gatyaszár utca, Gergéjfiak (Gergely cs. n.) utcája. Felszezen: Ambrus István utcája, Dombi utcája (Tulajdonképp Bocskor, csak a mellékneve Dombi), Cigánykút (egy jó vizű kút melletti térség. Nem tudni, honnan kaphatta e nevet, mert a községben nincsenek cigányok), Jártók (Jártó cs. n.) utcája, Kerekes-kert (egy kerekes mester lakott ott), Görgicék (cs. n.) utcája, Kicsid (keskeny) utca*, de nevezik *Szaros utcának* is, mert a gyerekek itt végzik el a dolgukat, *Bartis Ignác (Dutyi gúnynévvel is) utcája, Csathók (cs. n.) utcája, Kánya Károly utcája*,

3. A község települési alakja szokatlanul hosszúkás (2300 m), mert két, szinte párhuzamosan folyó patak mellett települt. Majdnem minden ház, telek kapuja előtt, vagy az udvarán patakvíz folyik. Az egyik a *Csorgó* nevű, a másik – mert kissé nagyobb – *Nagy-patak*. Van ugyan egy harmadik patak is, de ez a hasonló nevű határrészről, az égerfáiról elnevezett *Eger*ről folyik le, de ez az *Eger pataka* csak érinti a község déli szélét.

4. A község tízesei összeépültek egymással.

5-6. Csíkdelne a tőle 4 km-re fekvő Csicsónak és a 2 km-re fekvő Pálfalvának volt az anyaegyháza. Delne és Csicsó között fekszik a már említett Szent János-templom, amelyet sokáig közösen bírtak, de régen ez a templom egy *Tordafalvának* volt a temploma, amely községet a tatárok kb. a XVI. században elpusztítottak, csak a templomfalak és annak csúcsíves tornya maradt fenn. Ezért kapta a templom az 1613. évben gyönyörű reneszánsz festett deszkamennyezetét. Az életben maradt lakosság pedig a szájhagyomány szerint, a tatárveszély elmúltával e vízszegény helyről áttelepedett Delnétől délkeletre, ahol (2 km-re) *Pálfalvát* létesítette. Ezért van az, hogy a Szent János-templom melletti földek mind a pálfalviak tulajdona.

7. A csikszereda-szépvízi országút régente is itt mehetett, legfeljebb kisebb változtatásokkal.

8. Mivel Delne az 1332–34-es pápai jegyzékben szerepelt, de nincsen román kori emléke, felvetődik a kérdés, hol állhatott e korból való első temploma? Szájhagyomány szerint a község a szépvízi országút mentén, a mai plébánia-templomocska és a Szent János-templom közötti *Bémenő-dűlő* mélyebb fekvésű helyén volt, és csak később költöztek föl a mai egészségesebb és alkalmasabb fekvésű helyre. [Sz. J.: Vámszer Géza eddig tisztázatlan, de érdeklődésre számot tartó kérdést vetett fel, éspedig azt, hogy mind a delnieiek, mind pedig a pálfalviak a Szent János-templomtól távolabbi helyre telepedtek le valamikor. Az viszont nem valószínű, hogy a valamikori egyházközség (Csicsó, Delne és Tordafalva, Pálfalva) román kori és román stílusú templomának a helyét máshol kellene keresnünk, mint a ma is fennálló Szent János-templom környékén.] Ez látszólag megcáfolja azt az elméletet, hogy az első székely települési helyek magasabban feküdtek s később húzódtak lejjebb, ahol második – gótikus – templomukat is felépítették. Ezért azt hiszem, hogy a Delnétől keletre fekvő dombos részekben volt az első telephelyük és így első – román kori – templomuk. Ezt csak részben támogatja az a tény, hogy 1955-ben a községtől déli és délkeleti részén felfelé, az *Orosztáj-dűlő Nagy-oldal farka* nevű helyén két bronzkori fűles baltát és nagy mennyiségű cserépedény töredéket találtak, ami egy ókori település létezését feltételezi.

Feltűnő, hogy *Pálfalvának* régi kápolnájában K. Sebestyén József talált egy román kori szenteltvíztartót. Ez tehát vagy a hajdani delnei román kori templomból, vagy a tordafalvi Szent János-templomból, esetleg a Pálfalva szomszéd-

ságában levő Somlyóról kerülhetett ide. A másik meglepő dolog, hogy a Szent János-templom 1934–35-ös helyreállításakor, az északi fal melletti mellékoltár kőből összerakott „menzá”-jának szétbontásakor a kövek között egy kicsi, román kori oszlopláb került napvilágra. Lehet, hogy ez is a hajdani delnei román stílusú templom lebontásakor került ide.

Tény az, hogy a mai delnei plébánia-templomocska XV. századi és szokatlannul kicsi ahhoz, hogy egy ilyen nagy múltú plébániának, amelyhez mint leányegyház Csicsó és Pálfalva is tartozott, ily kicsi, kápolnaszerű temploma lett volna. Igaz, hogy polygon záródású az apszisa, de a szentélyt nem boltozták, sőt a hajóját is csak a XVIII. században nyújtották kissé meg és ellátták egy kis toronnyal. Diadalíve ugyan csúcsíves, de ajtókeretei leszelt ívűek. Ablakainak csúcsívét később lekerekítették.

A Delnéhez tartozó *Szent János-templom* csúcsíves építmény. Négy toronyablaka és diadalíve ma is csúcsíves, ablakait a XIX. században lekerekítették. Déli kapubejárata és két másik ajtója késő gót stílusú. Csúcsíves a szentségtartó fülkéje, csak átkerült a leckeoldalra. Említésre érdemes még az 1613-ban készült, festett deszkamennyezete és az 1675-ből való késő reneszánsz stílusú szárnyas oltára.

(E templomra vonatkozó részletesebb adatokat lásd tőlem a Debreceni Szemlében [1934. 8. szám] megjelent templommonográfiában.)

Volt még a községben az *Incze* családnak egy egyszerűbb udvarháza, de azt is a 30-as években lebontották.

Adatközlőm: Kovács Gábor igazgató tanító.

29. Csíkpálfalva (Päuleni)

1850-ben 487 lakosa, 1930-ban 549 lakosa volt.

Delnének volt egy leányegyháza. Először az 1567-es adóösszeírás említi „Pálfalwa” néven 12 kapuval. Tehát e század elején már létezhetett.

A gyergyószárhegyi Lázár grófok és a (csicsói?) Petki család birtoka volt. [Sz. J.: Az 1562–1600 közötti periódust leszámítva a lakosság többsége Pálfalván szabad székely volt. nem jobbágy. Sz. Okl. IV. ú. s. 42, 82, 522.] Szájhagyomány szerint a Lázár birtokrészt a Bíró család s ezektől 1843-ban a Sánta család, amelynek egyik ága a Vaszi család, vette meg. Viszont a Petki birtokrészt a Ferenczek és a Salamonok vették meg. Mivel mindhárman (Bíró Pál, Ferencz

Pál és Salamon Pál) Pál keresztnévűek voltak, nevezték volna el a falut Pálfalvának s kis kápolnája is Szent Pál fordulására névre szenteltetett. E régi fakápolna helyére épült 1843-ban egy újabb kőkápolna, amelyet 1944-ben lebontván, egy nagyobb téglatemplomot építettek, de csak félig lett készen.

2. Két tizesből áll ez a kicsi falu: a) *Altíz* és b) *Feltíz*. Az elsőben van a *Küszó (?) utca*, a *Kicsid utca* és a *Fülöpök utcája*. Felszegen pedig: a *Csordahajtó út*, a *Malom utca*, az *Oláhok utcája* (elszékelyesedett görög katolikus románok), *Nyír-patak utca*, *Iskola-kert mejjéke*.

Ezekon kívül még falurész-elnevezések is vannak: *Vetéskapu mellett*, *Halasztó*, *Apor-kert*, *Sajgó-kert*, *Ország-kert*, *Piski-híd*, *Vízremenő*.

3. A falun keresztülfolyó patakok: *Nyír-patak*, *Remete-patak* és *Aracs-patak*.

4. A két tizes települései teljesen össze vannak növe egymással.

5. Pálfalváról különösebb települési vagy történeti adatok nincsenek, csak szájhagyományok. Lásd az 1. sz. pontot, valamint a delnei és a csicsói fejezetekben leírt adatokat.

6. A falu határában elpusztult településről nem tudnak.

7. Eldugott helyen fekszik s így főútvonala sincsen, csak Somlyóra, Delnére és Csomortánra vezető községi útjai, amelyek nem is vezethettek a múltban sem más helyen.

8. Második kápolnája 1843-ban épült, egyszerű, szinte stílustalan kis kőkápolna volt, amelynek a helyére 1944-ben egy nagyobb téglaeépületet húztak, de a háborús helyzet miatt nem tudták teljesen befejezni.

Régi kápolnájában egy ritka műemlék volt. Népies reneszánsz fafaragású kis oltár, két oldalt rögzített szárnnyakkal.

Delne leírásánál szó volt e kápolnában talált román kori oszlop alakú, kőből faragott szenteltvíztartójáról. Ez vagy anyaegyházától, Delnéről vagy a szomszédos somlyói volt román kori templomból kerülhetett ebbe a kápolnába.

Adatközlő: Gál Ferenc nyugalmazott tanár, Csíksomlyó.

30. Csíkborszova (Bársava)

1850-ben 505 lakosa, 1930-ban 995 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai jegyzékben még nem szerepel, de mivel az 1567-es regestrumban „Borsowa” néven 28 kapuval van bejegyezve, ekkor már nagy lélekszámú község lehetett.

Csikdelne és Csíkszentmiklós között fekszik, az egyik domb hajlatában, azaz egy üstszerű mélyedésben, síkságon. Ez Csíkban szokatlan dolog, mert a legtöbb csíki település a hegykoszorúk lábainál, a dombok tövében fekszik. Lehet, hogy száraz, a nagy vizektől távoli helye miatt választották, de az is lehet, hogy azért húzódtak ide, mert a dombok és azokon az erdők a települést jól eltakarták az ellenség szeme elől.

Sokan a nevét szláv eredetűnek tartják (Borzava), mert az ósláv nyelvben a „bor” szó fenyőt, a „zava” pedig falut jelent s így magyarul „Fenyőfalvát”-t. Mások az ősi magyar családnévtől, a „Borsától” származtatják (Balogh Lajos).

2. Ez alig egyezer lelket számláló község csak két tízesből, azaz „szeg”-ből áll: a) *Felszeg* és b) *Alszeg*.

Az „utca” elnevezést nem használják, csak a „tízes”-t és a „szer”-t, ami Borzsován kisebb falurészt, tkp. utcát jelent és megkülönböztetésül az ott – többségben – lakó családokról nevezik el. Ilyen értelemben a két nagy tízesen belül hat kisebb tízest, azaz szert különböztetnek meg: *Erősök tízese* (vagy) *szere*, *Baloghok tízese*, *Demeterek tízese*, *Gerébek tízese*, *Kovácsok tízese* és a *Sárigok tízese* vagy *szere*.

Sok utcában, azaz szerben van közös kút, amelyeket szintén az ott lakó családokról neveztek el, s ma is így használják, például *Erősök kútja*, *Baloghok* – vagy *Kanukák (?) kútja* és van egy *Csorgó* nevezetű kút is.

A malmokat is, amelyek a Szépvíz pataka mellett vannak és a módosabb gazdák tulajdona volt, a családok után neveztek el, például *Sárigok malma*, *Tamások m.*, *Kovácsok m.*, *Erőssek m.* stb. Ma már csak két ilyen vízimalom működik: a *Tamásoké* és a *Kovácsoké* (vagy németesen a *Hammeréké*).

3. A *Szépvíz pataka* a község Alszeg tízesének a szélén folyik el.

4. A falurészek teljesen össze vannak egymással növe.

5. A községről dr. *Csikborzsovai Balogh Lajos* (ügyvéd) írt egy 37 lapos könyvecskét. Címe: *Csikborzsova monográfiája*, Kolozsvár, 1942. (E munkáját 1933-ban kezdte el írni és 1940-ben fejezte be.)

6. Elpusztult falurészről nem tudnak. Az ősi település is a mainak a helyén lehetett, mert az őstelepülésnek megfelelően ma is jól kivehető, hogy melyik

család hol telepedett le először. A később bevándorolt családok csak a régiek mellé telepedhettek le.

Bár van a Szentmiklós és Borzsova patakai között fekvő dombháton, a *Kágyóskő farka* és a *Demeterné kertje* közötti területen régi épülethelyeknek nyoma, nagyobb település itt nehezen képzelhető el, mert nincsen vize, csak egy borvízforrás, ami állatok itatására nem alkalmas. Lehet, hogy csak veszély esetén menekültek – rövidebb időre – erre a helyre. Általában, szinte mindig csiki községnek volt a hegyek között, az erdőben olyan bevált helye, ahová ellenséges betörések, portyázó csapatok végigvonulása idején, állataikkal együtt hirtelen, rövidebb időre felmenekültek, elrejtöztek.

7. Balogh Lajos a borzsovai falumonográfiájában a következőket írja: „Körülbelül 400–500 évvel ezelőtt, mikor székközpont sem volt, a jelenlegi delnei Szent János-templom felső felénél, ahol valószínűleg a tatárok által elpusztított »Szentjánosfalva« (eddig Tordafalvának írtam, a delneiek ismerete szerint) állott, egy térség volt, mely Csíkszék vásárainak egyik helyül szolgált. Felcsík felől ezen helyet a Borzsova alatt elvezető úton lehetett csak megközelíteni, és innen ered ezen útnak a »vásárút« elnevezése. Itt gyűlt össze Felcsík népe, nemcsak állatvásáraitra, hanem sokadalmaira is.” [Sz. J.: Balogh Lajos a Borzsováról szóló monográfia szerzője beszél a Vásár útról, a Szent János-templom és a Borzsova közötti Vásárkapu nevű helyről. A Vásárkapu nevű helyen tartották, Csíkszereda alapítását megelőzően a felcsíki vásárokat, vásárnapokat.]

A községen kívül két út is vezetett el a régi időkben. Az egyik Rákos felől jött és Somlyóra, a szék központjába vezetett. A másik út Csicsóból vezet fel, észak felé Szépvízre. Ezt ma is *Nagy útnak* hívják. A delnei Szt. János-templomon kívüli, borzsovai útrészt, a mellette levő szántóterületekkel együtt *Vásárkapu*-nak nevezték s ma is ez a neve. Mindkét út mint mezsei út, ma is megvan, de nem Borzsován vezet keresztül, hanem csak 400-800 méterre tőle.

Balogh Lajos még a következő, településtörténeti szempontból érdekes megállapításokat írja: „Borzsova csak azóta eldugott falu, amióta az állami műút Delne felett, a dombháton, a múlt század 80-as éveiben elkészült, eladdig azonban Borzsova is be volt szorosan kapcsolódva a moldvai és krími tatárok székelőföldi forgalmába.” Majd így folytatja: „Határszéli hely lévén az egész szék, az ellenség betörésének és dúlásának állandóan ki volt téve. Ez különben a török hódoltságának Moldva területére való kiterjesztése után vált gyakorivá.”

Ezért „az őrálló helyek elhelyezése a keleti határvonalat mutatja. Az Uz völgyében a Baska-havas alatt, az Uz és Veres-víz összefolyásánál kezdődött, onnan átnyúlt a Sajt-havas és Sóvető havasa tetején a Csobányos völgyére, a Sólyomtár nevű hegyre. Csügés százáig, tovább észak felé átlépett a Tatáros völgyére és itt Apa havasa gerincvonalán haladt Bálint sorkáig. Ettől északra, a felcsiki községek és a gyergyóiak tettek szolgálatot.”

8. Borzsova sokáig Szentmiklósnak volt a leányegyháza. [Sz. J.: Borzsova nemcsak volt, hanem mindmáig a csíkszentmiklósi egyházközség része, filiája.] Egri család épített valamikor egy fakápolnát a községnek, amelyet Szent József tiszteletére szenteltek. Később, 1794-ben „szilárd anyagból” megépítették a ma is álló kis templomot, amelyet 1821-ben kibővítettek és 1842-ben kis toronnyal is díszítettek. Az egész templomocska a barokk stílusnak legegyszerűbb készítménye. Dombon fekszik és egy egyszerű deszkakerítés veszi körül. A cinterem bejárata fából van. Mivel a templom nem nagy befogadóképességű, déli oldalához egy külső szószéket építettek. Elszaporodván a lakosság, nagyobb templomra volt szükség s azt 1930 körül vörös téglából fel is építették, de a közbejött második világháború miatt befejezni nem tudták.

Különösebb kúriaépület nincs a községben.

Mint érdekességet idejegyzem: az „esztenabíró” Borzsován ma is „tizesbíró”-nak hívják, a tavasz tájt elárvezett friss sajtot „tizes túrój”-nak nevezik. Ez azt bizonyítja, hogy a két tizesből álló községnek két juhnyája volt, az egyik Felszegé, a másik Alszegé és így igazolódik be a tizes szervezet gazdasági jelentősége.

Adatközlőim voltak: Eröss Dénes gazdálkodó és dr. Eröss Péter csíkszeredai ügyvéd.

31. Csíkszentmiklós (Nicoléști)

1850-ben 959 lakosa, 1930-ban 1310 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai jegyzék „Stephanus sacerdos de Sancto Nycolas” néven említi. Román kori emléke nincs. Kérdés, hogy első temploma hol lehetett. A mai templom elég alkalmas, száraz dombon fekszik, és bővizű patakok sem veszélyeztethették a múltban a templomot és a települést. Csúcsíves temploma – Endes Miklós szerint – 1498-ban épült és 1722-ben lett restaurálva. Sajnos a templomon még a csúcsíves stílus korából sem maradt fenn semmi, de vigasztal-

ló, hogy tornya teljes szépségében megmaradt, csak a toronysisakot építették újra barokk ízlés szerint.

Szentmiklósnak leányegyháza volt *Borzsova* és *Szépvíz*, amelyek közül különösen Szépvíz lélekszámban és egyébben is túlszárnyalta Szentmiklós anyaegyházát.

Az 1567-es összeírásban „Zent Mijklos” néven 22 kapuval van bejegyezve, tehát kevesebbel, mint Borzsova (28 kapu) és Szépvíz (53 kapu), amelynek anyaegyháza volt.

2. Három tízese van: a) *Alszeg*, b) *Középszeg* vagy *Középtíz* és c) *Felszeg*. Falurészek, utcák: *Alszezen*; *Alszezi út* vagy *Országútján alul*, *Feketék* (cs. n.) *utcája* (Borzsova felé), *Gödrös út* (gödrök vannak), *Bálintok* (cs. n.) *utcája* vagy *Zsákutca*, *Kicsid* (kicsi) *utca*, *Békástó* (pocsolyás hely), *Kóst-kert* (a kóst=állateledel), *Sic-kert* (valószínűleg a határőrök lövöldehelye volt). *Középszegen*: kicsi térség egy kicsi kúttal a közepén (azelőtt a patak vizét itták), *Both utca* (cs. n.), de van egy *Bót utca* is, amely Szépvízre a boltok felé vezet, *Bocskor Béla utcája* (birtokos volt, a kúriaszerű házát 1900-ban bontották le, de alapfalai még ma is láthatóak), *Benők utcája*, *Pálfiak utcája*, *Körös-kert*. *Felszezen*: *Tejes út* (ezen járnak tejjel Szépvízre), *Vígok* (Víg cs. n.) *utcája*, *Szabók utcája*, *Szépvíz-forrás utcája*, *Borvíz-kert* (itt volt felállítva a vetéska-pu), *Dobra(?) -kert*, *Csordajáró út* az erdő felé.

3. A községen keresztül folyik a *Kicsi-patak*, amely meleg vízű s így télen nem fagy be. E patak mellett húzódik, fentről lefelé a falu, amelyet lent keresztülág délről északra a szépvízi országút. Van még egy névtelen erecske, amely a *Pálfiak kútjából* ered.

4. A falurészek teljesen össze vannak egymással növe.

5. Különleges okirat, leírás, amely a község múltjával részletesebben foglalkozna, nincsen. Él egy szájhagyomány, amely szerint a Csíkszeredából jövő országút mellett, a tetőn van egy korhadt fakereszt. Ez azt a helyet jelölné, ahol egy Judit nevű asszony kilenc tatárt egymaga megölt volna a kardjával.

6. Elpusztult falurészről nem tudnak, sem olyan helyről, amely az ősi települési helyet sejtetné.

7. Tudomásuk szerint a főút mindég a mainak a helyén vezetett. Ez azt jelentené, hogy a Borzsovánál említett régi út Szentmiklóstra és Szépvízre épp Szentmiklós előtt vezetett be a mai útba.

8. Az 1. sz. pontban már említettem, hogy a román kori templomból semmi emlék, kőfaragvány sem maradt fenn, valószínűleg beépítették a XV. századi csúcsíves templom falába. Temploma lőréses és bástyás kőfallal van körülvéve. Egy kis emelkedésen van, igen hatásos és impozáns külsőt mutat. Endes szerint gótikus temploma 1498-ban, egy egyházi feljegyzés szerint 1686-ban épült, Kari Péter plébános idején. Tény, hogy az 1694-es utolsó csíki tatár betöréskor sokat szenvedett, mert a Gyimesi-szoros felé vezető út mellett feküdt. Ezért nem maradt meg semmi gótikus emlék a templomban, csak a torony maradt érintetlenül, és csak a sisakja lett barokk. [Sz. J.: A csíkszentmiklósi római katolikus templomnak nem az 1694-es tatárbetörés miatt nem maradt gótikus építészeti eleme, hanem azért, mert az egyházközségbeli elődök eltüntették azokat, mivel azok jelentőségét nem ismerték fel.] Ez egyike a legszebb és leghatalmasabb csíki gótikus tornyoknak. Lehet, hogy a cinterem kőfalkerítése és a két bástya a régi időkből maradt fenn, csak később barokká alakították át. A szentély falán egy nagyon szép reneszánsz-barokk keretben Keresztelő Szent János képe van. Állítólag ez a község határában létezett kápolnának volt a főoltára.

A mai barokk templomot 1777-től 1784-ig építették és a torony felé bővítették. A *régi papilak* ma könyvtár és raktár szerepét tölti be, mert új és igényes papilak épült mellette.

A templom híressé vált a karzat-deszkára festett *rovásírásos feliratáról*. Eredetije sajnos elveszett, de hű másolata Budapesten megvan.

Kúriaépület vagy más műemlék nincsen a községben.

Adatközlő: dr. Eröss Péter csíkszeredai ügyvéd.

32. Csíkszépvíz (Frumoasa)

1850-ben 1899 lakosa, 1930-ban 3243-ra emelkedett lakóinak a száma.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem szerepel, mert kicsi település lehetett. Szájhagyomány (Orbán Balázs) szerint Szent László korában keletkezett. Fent, keletre, a Gyimes felé vezető (rég)i úton és a *Kabala-hágó* felső végén, a Rána- és a Ciheres pataka felé, [Sz. J.: Ciherek pataka, Felsőlokon vagy másként Kána pataka, nem pedig Ciheres-patak.] a *Pogány-havas* előfokán, büszkén mutogatják a szépvíziek egy sziklában Szent László lovának lábnyomát. 1936-ban nekem is megmutatták. Ennek a helynek a közelében, a *Szép-havas* erdei kaszálóján van egy félköríves (12x7 lépés nagyságú) kápolna-

rom, amelynek alapfalai alig 80 cm magasak. Ez a kápolna arról nevezetes, hogy régen, amikor a gyimesi és a moldovai csángók a csíksomlyói pünkösdi búcsúra zarándokoltak, a szépvíziek e kápolnához eléjük mentek és itt nagy szeretettel fogadták őket.

Szépvíz évszázadokon át mint a Gyimesi-szoroshoz, tehát a keleti ellenséges betörések útvonalához legközelebb eső település, igen fontos szerepet töltött be e határ védelmében. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az egész Gyimes völgye, tehát kb. 30–40 km-es szélességű terület lakatlan „gyepűsáv” volt, még erősebben kitűnik e pontnak határvédelmi jelentősége. Ezért hihető az, hogy az első évszázadokban, ha a mai Szépvíz területén laktak is rendes foglalkozásukat űző székely családok, a szomszédos keleti hegyeken – és így a Pogány-havason is – több megerősített őrhely lehetett. Csak a XVIII. század elején [Sz. J.: A védelmi pontokat és őrhelyeket nem a XVIII. század elején, a tatárveszély megszűnte után tolták keletebbre, így a Gyimesi-szoroshoz. A Gyimesi-szoros határpont és őrhely volt már az erdélyi fejedelemség idején, a XVI–XVII. században is.], amikor a tatár betörések veszélye elmúlt, merték a gyepűsávot megszüntetni, a lakosságot ott letelepedésre csábítani és a védelmi pontokat a tényleges országhatárhoz kitolni. Az erdélyi fejedelemség idejéből vannak írásbeli feljegyzéseink, hogy Szépvízen laktak a Gyimesi-szoros védelmével megbízott határőrök, a szék által tartott „plájások”. S ezek nem lehettek kevesen, mert az 1567-es adóösszeírás regestrumában „Zepwyjz” néven már 53 kapuval van bejegyezve. Igaz, hogy egyháziilag a szomszédos Szentmiklósnak volt a leányegyháza, holott az csak 22 kapuval szerepelt. Talán a veszélyeztetett helye miatt még a gótikus időkben sem volt egy nagyobb méretű temploma, csak a Bíró család által épített „Havi Boldogságos Szűz Mária” tiszteletére emelt kápolnájuk.

Sokat lendítettek a község fejlődésén az 1668-ban Szépvízre betelepített – Moldvából jött – örmények. Ezek, a földműveléssel foglalkozó székely őstelepülők mellett, hasznos ipart és kereskedelmet folytattak, szép örmény katolikus templomot (1781-ben), polgáriás külsejű házakat építettek, nagy vásárokat tartottak és városias külsőt adtak Szépvíznek.

Közben görög katolikus románság is betelepedett, akik maguknak a XIX. század elején egy kis templomot is építettek.

A római katolikusok megerősödven, a piactéren a XX. század elején (1902) egy nagy méretű neogót templomot építettek.

2. A község három tizesből áll: a) *Felszeg* (ez a helység legrégibb része), b) *Középszeg* és c) *Alszeg*.

Falurészek, utcák elnevezései: *Piactér*, ahol a heti és országos vásárokat tartják, *Gyimesi út*, amely Csíkszereda felől vezet és Gyimesnek tart. Ezzel az úttal párhuzamosan, balra van a *Gyepű mellett* nevű utca. A *Rákosi út*, amely Csíkrákos felé vezet, a *Szentmihályi út*, amely Csíkszentmihály felé visz, a *Patak utca*, a *Szépvíz pataka* mentén megy. Ennek felső része a *Nád utca*, ma mocsaras mező, régen nádas volt, de nevezték még *Tejes utcának* is, mert Szentmiklósról e rövid úton hozták a tejet. A *Templom utca* az egész falun végighúzódik, a község keleti végétől a déli széléig. Nevét az új római katolikus nagytemplomtól kapta, mert mellette is elvezet. A Piactól keletre eső részét *Templom utca Felsőnek*, a délre eső részét *Templom utca Alsónak* nevezik. Van még egy érdekes nevű mellékutcája is (más községben is előfordul), a *Farkazó utca*, amely nevét onnan kapta, hogy épp ott ér véget egy meredek hegy s annak útján, ha szekérral lejöttek előbb egy „farkazó”-t (élőfát) kötöttek a szekér végéhez fékezőnek s itt, miután leértek, a „farkazót” leoldották. A *Templom utca* déli végét a *Rákosi úttal* egy kb. 200 m hosszú utca köti össze, amelyet *Barompiacnak* neveznek, mert itt tartották az állatvásárokat.

A fentiekén kívül vannak még kicsi, keskeny és vízre járó síkátorok, de ezeknek megkülönböztető nevük nincsen.

A *Templom Felső* részénél, a Felszegen egy kút mellé fedeles haranglábat építettek s erről ezt a kicsi térséget egyszerűen *Csengettyűnek* nevezik.

3. A községet kelet–nyugati irányban a *Szépvíz pataka* szeli át.

4. A tizesek, falurészek eléggé össze vannak épülve egymással.

5. Különleges tanulmány a község történetéről nincsen.

6. Elpusztult régi településről nem tudnak, csak a már említett pogány-havasi, azaz szép-havasi Szent László-legendát. A kápolnát tartják első települési helynek. [Sz. J.: Eddig nem igazolódott olyan feltevés, hogy a Szent László-kápolna körüli hely lett volna a szépvíziek első települési helye.

7. A Szépvízről Gyimesre vezető mai kanyargós műút előtt meredeken, egyenesen vezetett fel a *Szermászó* nevű hegy tetejére [Sz. J.: Szermászó – Sermászó – a hagyomány szerint a neve onnan jön, hogy az őrállók itt jártak át

szerre a Gyimesi-szoroshoz szolgálattételre.] a *Kabala (ló)-hágó*. Állítólag azért nevezték el a műút tetejét Szermászónak, mert a szerpentinjein csak „szerre”, azaz részletekben, szakaszokban, darabonként lehet és kell felmenni. Ezt a *kabala-hágói* meredek utat, azért ma is használják, amikor üres szekérral mennek. Egyébként ez az út már begyepesedett.

8. Különleges műemlék nincsen a községben, még gótikus korból való sincs. Legfeljebb az Orbán Balázs által említett két, havasi kápolnarom, amelyek szerinte félköríves apszisúak.

A Piac tér melletti régi iskola tetején van egy régi csengettyű, amelynek felirata: „Ave Maria, Anno 1716.” Állítólag a tatárok betörései idején ezzel mozgósították a lakosságot. [Sz. J.: A feltételezés alaptalan. 1716-tól a tatár betörések ellen nem kellett mozgósítani a lakosságot.] A szép-havasi kápolnából lehoztak volt egy deszka fakeresztet s azt a római katolikus *Iparos-kápolnában* helyezték el.

Maholnap műemlékszámba vehetők a Piac téren levő emeletes kőházak is, amelyeknek földszintjén az örmény kereskedők üzlethelyiségei voltak. Érdekes vasajtókkal vannak ezek ellátva.

Mint településtörténeti érdekességet, megemlítem, hogy 1715-ben, amikor a tatár betörések veszélye már elmúlt és a határvédelmet kitolták a Gyimesi-szoros keleti végére, a határvédő „plájások” nagy része más szomszédos határszéli községbe lett áthelyezve. [Sz. J.: A Gyimesi-szorosnál volt a határ, valószínű már a XVI. században, a XVII. században pedig már bizonyos, hogy ott volt, így hát nem kellett 1715 után az országhatárt oda kitolni. Annak sincs alapja, hogy a határvédő „plájásokat” a szomszédos falvakba helyezték át. Ilyenekről a források nem beszélnek, nem tudnak.]

Adatközlő: Gondos Ferenc tanító.

33. Csíkmadéfalva (Madăfălău volt, ma Siculeni, vasútállomása a két világháború között Petru-Rareș, ma Ciceu)

1850-ben lakóinak száma 1282, 1935-ben 2256.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem szerepel, mert akkor kicsi lélekszáma miatt a csíkrákosi anyaegyházhoz tartozott, amelyet „Kisasszony megyé”-nek neveztek. *Madéfalva*, *Göröcsfalva* és *Vacsárcsi* mind Rákos filiája volt ekkor.

Az 1567-es adóösszeíráskor mint „Amade ffallwa” már 44 kapuval volt bejegyezve, amiből arra következtethetünk, hogy legalább a XV. század elején már létezhetett. Magyarosan „Ámádéfalva” volt a neve.

Orbán Balázs szerint a „Hidegvíz és a Várpataka közti Mórhegyese” alján fekszik.

2. A község ma négy tízesre oszlik: a) *Vargaszeg*, b) *Patakelve*, c) *Középtízes* és d) *Alszeg*. Felszeg nincsen, de a mai Patakelve felelne meg ennek, mivel az Olt mellett, legfennebb, legészakabbra ez a falurész fekszik.

A falu tengelye az a főutca, amely Alszeztől Középtízen át Patakelve felső végéig vezet. A mai beton-országutat egyszerűen Vargaszegnek hívják. E két – majdnem párhuzamos – utat felső egyharmaduknál összeköti egy utca, de ennek nincsen külön neve, ez is csak Vargaszeg.

Az utcanevek nagyságuk sorrendjében a következők: *Kápolna u.* (kb. 25 lakóházzal) a temetőben levő, régi kápolnához vezetett, de mivel azt 1935-ben lebontották, s csak a temető maradt meg, azóta inkább *Temető utcának* nevezik. A legtöbb ház (35) a *Köves utcában* van, a *Kántor u.* nevét onnan kapta, hogy valamikor ebben lakott a kántor, de bár ő elköltözött innen, az utca neve máig megmaradt, kb. 20 ház van benne. A *Bogát u.* (20 ház) a rákosi Bogát-hegy felé vezet. A *Mezei út* (15 házzal) a Kicsi-Mező nevű dűlőre visz, az *Iskola utca* (15 ház) az iskoláról, a *Szabók utcája* (15 ház) a benne lakott Szabó nevű családkról kapta. A *Patak-mejjék* (10 ház), a *Határ u.* (10 ház) a szomszédos Csicsótól választja el. Újabb nevek a *Depó* vagy *Cseszle utca* (10 ház) a vasúti fűtőházhoz vezet, a *Sásszél utca* (8 ház), a *Daradó u.* (6 ház) és a *Kicsid u.* (6 ház) mind rövid utcák.

3. A községen keresztülfolynak: az *Olt*, a *Vár-patak*, a *Hideg-patak* és a *Ropó-patak* (a hasonló nevű Ropólóról), de a közelében vannak még a *Kisvár-patak* és a *Rákos-patak*. A *Hideg-patakot* *Hidegvíz-patak*nak is nevezik. Megemlékezésre érdemesek a Ropó-patak melletti dűlők érdekes nevei: *Kollát*, *Kelence* (nem Gelence!), *Banga kútja* és *Zsibittó* (?)

4. A század elején a község még csak három különálló falurészből állott, de 1910 óta a vasútállomás felé terjeszkedtek, s így a falurészek ma már teljesen össze vannak növe egymással.

5. Orbán Balázs *Vészhalom*nak nevezte az 1764-es madéfalvi veszedelem áldozatainak sírdombját, amelyen a közismert emlékoszlop áll. Ez téves, mert

Vésznek nevezik az Alszegetől Csicsó felé nyúló dombos-bokros kaszáló területet. E kifejezés tehát régebbi és nincs összefüggésben az 1764-es madéfalvi veszedelemmel. Az emlékmű előtt, az országúton egy régi fakereszt állott, az ma az emlékmű szabad terén az út sáncától 2 km-re, az északi szomszéd kertje mellett van.

6. Szájhagyomány szerint a falu feljebb volt a Hargita felé. Onnan költözhetek lefelé az említett lépcsőzetes lehúzóadás módján a mai Olt melletti helyre. Bár a Mór-hegy dombján levő barokk kápolnát csak 1739–1743-ban emelték, egyházi feljegyzések szerint egy régi kápolna helyére. Ezt sohasem nevezték templomnak, mert Rákos leányegyháza lévén, csak a „kápolna” elnevezés járt e templomnak, amelyben pedig istentiszteleteket is tartottak. Ezért van a temető is körülötte, a régi szokás szerint. Különben a kápolnától nyugatra régi lakóházak nyomai is láthatók. E kápolnát sohasem nevezték „temető-kápolná”-nak, mert nem is annak épült, másodszor elég nagy méretű is volt (a hajó 18, a szentély 8, a torony 3 m = 21 m). Mivel 1913–15-ben a falu közepén egy új neogót vegyes stílusú templomot építettek, a Mór-hegyen levőt, amely már nagyon roskatag volt, 1935-ben lebontották. Hogy a kápolna előtt (1739) volt-e Madéfalvának kápolnája, nem bizonyítható, de feltételezhető, mert a rákosi anyaegyház temploma 6 km-re volt a községtől.

A régi Madéfalva (*Alszeg, Középtíz, Patakelve és Vargaszeg*) a mai templomtól a *Csengettyű* nevű helyig, azaz az országútig terjedt. Ez volt a község magva, a többi részek a mai öregek szeme láttára épültek föl. Tehát a legrégebb *Alszeg* és *Középtíz* s csak utána épült *Patakelve* és legutoljára *Vargaszeg*.

A Mórhegyesen épült kápolna tehát az akkori Madéfalván, azaz Alszeget és Középtízet összekötő *Kápolna utcá*ban, pontosabban attól nyugatabbra volt.

A *Patakelve* elnevezés maga is arra utal, hogy a régi települési területen (Alszegezen és Középtízen túl), vagyis a nyugatról jövő *Vár-patakon* túl, az Olt jobb oldalán létesült. Az említett két tizes régiségét talán még az is bizonyítja, hogy a községben még ma is létező 60–70 székely kapu közül 50–60 van e két tízesben, de a lakóházak külseje, telekbeosztása is régiesebb, mint a másik két újabb tízesben. *Patakelve* kicsi (kb. 40 lelkes) falurész volt a XIX. század végén, csak mióta (1912) felépült az új templom, Középszer 1/3-át is *Patakelvének* kezdték nevezni, tehát a templomtól felfelé. Ezért *Patakelve* – amely *Felszegnek* felel

meg ma – egyenlő nagy Középszerrel és Alszeffel. Mindehhez az is hozzájárult, hogy a templommal szemben felépült az iskola is.

7. A század elején a Csíkszereda felől jövő főút a szomszédos Csicsó község *Alsócsaracsó* (?) nevű részén vezetett keresztül s Alszeg, Középtíz és Patakelve tízesei között ment felfelé s átvágott a réten Csíkrákos felé. E régi út nyomai a réten ma is láthatóak. Szájhagyomány szerint még regebben, amikor a falu feljebb volt az említett mórhegyesi kápolna táján, sőt még azon is feljebb, a Felcsík felé vezető út a magasabb és szárazabb hargitai lejtőkön vezetett észak–déli irányban. Dél felé a csicsói *Béta útjába* kapcsolódott, amely viszont a tolva-jos-tetői *Nagy-erdő* útjába torkollott. Ezt az utat ma is használják s ezért elég jó karban van, főként a Béta útja és a Nagy-erdő útja.

8. A fent elmondottakból kitűnik, hogy semmi régi műemlékszerű tárgy sem maradt fenn. A lebontott kápolna köveiből építették az új kántori lakás alapfalaikat és cserepeivel fedték volt be a kántor csűr-istállóját.

Adatközlők: Eröss József és Ráduly Géza helybeli plébánosok.

34. Csíkrákos (Racu)

1850-ben 1229 lakos, 1935-ben 1382.

„Rákos” szláv nyelven gyűléshelyet jelent, ezért nevezik a Budapest melletti országos gyűléshelyet *Rákos mezejének*. Ezért írja Orbán Balázs, hogy a csíkrákos Rákos téren gyülekeztek a székely ősök áldozás és törvényhozás céljából. Itt választották és temették „rabonbán” nevezetű vezetőiket. [Sz. J.: A Rákos helynév magyar névadással olyan patakról, vízről vonódott át a helysége, amelyben valamikor sok volt a rák. A rák szláv eredetű szó. A Rákos falunév, gyűléshelyet tehát nem jelent. A könyvíró korábbi állításával ellentétben azt állítja, hogy Madéfalva mint leányegyház – filia – létezett már 1333-ban, viszont később olyan következtetésre jut, hogy Csíkmadéfalva a XV. század végén alapított település.]

Az 1332–34-es pápai tizedjegyzék „Symeon (Sumeyn) sacerdos de Rakus” néven említi, de ezenkívül más adat és emlék is igazolja, hogy egyike a legrégibb és legjelentősebb községeknek Csíkban.

Rákoshoz mint anyaegyházhoz négy falu tartozott: Rákos, Madéfalva, Göröcsfalva és Vacsárcsi, amelyeket együtt „Kisasszony megyé”-nek neveznek. Mivel a négy közül a pápai jegyzék csak Rákost említi, feltételezhetjük, hogy

már akkor is, mint kicsi létszámú filiálék léteztek. Azóta Madéfalva különvált és önálló egyházközséget létesített.

Az 1509-i lustrumban [Sz. J.: Az 1509-es lustrumról mi nem tudunk, csak szerző ismerte azt (?)] már szerepelnek a filiák is, sőt az 1567-es adóösszeírásban „Rákos ffalwa” 48, „Vachijarchij” 47, „Gerechij ffalwa” 20 és „Amade ffalwa” 44 kapuval van bejegyezve.

Mivel Madéfalváról már külön is szó volt, most Rákost, Göröcsfalvát és Vacsárcsit együtt ismertetem. Egyrészt, mert egyházilag ma is együtt vannak, közös a plébániatemplomuk, a parochiájuk, másrészt a három község házai, telkei annyira össze vannak nőve egymással, hogy aki nem ismerős a helyzettel, azt hihetné, hogy a rákosi vasúti állomástól kezdődő települések sora Rákoson, Göröcsfalván s Vacsárcsin keresztülmenve, szinte Szentmihályig, egyetlen nagy és hosszú község.

2. Csíkrákosnak négy tízese van, amelyeket 1935-ben már számoztak. Éspe- dig: a) *Első tízes*, benne a templom felé vezető út, azaz a *Közép utca* vagy *Templom utca* és a *Köves utca*. b) *Második tízes*: a *Főút* vagy *Országút mente*, a *Máté Ambrus utcája*, a *Dobosok* (Dobos cs. n.) *utcája* és a *Zöldek* (Zöld cs. n.) *utcája*, c) *Harmadik tízes*, vagy *Alszeg-tízes*: a *Koszok* (Cs. n.) *utcája*, a *Zöldek utcája*, d) *Negyedik tízes*: a *Bogát utca*, a Bogát-hegy felé vezet, ki a falu végé- ig-

3. Az Olt csak a község nyugati szélén, a Bogát-hegy alatt folyik el. Rákos fa- lutelepülésen csak egy keskeny vizesárok vezet keresztül *Rákos pataka* néven. Szájhagyomány szerint – de vannak írásbeli bizonyítékok is – a víz-, azaz a patakhiányban szenvedő települők négy ökröt befogtak egyszer egy nagymé- retű „határkerülő eké”-be és a Vacsárcsi község melletti *Rákos patakából*, amely dél felé folyik el, egy széles árkot húztak Göröcsfalván és Rákos főutcáján végig, a templom alatt egészen az Oltig s ebbe belevezették a Rákos-patak vizét. Ezért oly egyenes ez a mesterséges árok, főként Rákoson.

4. Rákos tízesei, falurészei, amint már szó volt róla, teljesen össze vannak egymással nőve.

5. Különösebb okirat, könyv, amely Rákossal foglalkozna nincsen, legfeljebb a hamisnak nyilvánított *Csiki Székely Krónika* (284–197. l.), de szájhagyom- mány útján sok mindent beszélnek az emberek.

6. Császár László rákosi születésű tanár a következőket mondotta el: A 220 lépés kerületű bogát-hegyi várrom közelében, szemben a *Székelyek rétjével*, egy emelkedésen feküdt Ábrahámfalva (Ábrámfalva), amelynek lakói hajdan kötelesek voltak a várat gondozni és védelmezni. Innen szükség esetén visszavonulhattak a Hargitában (kb. 8 km-re) levő *Pogány-várba*, a *Vár-mező*, a *Vár útja* és a *Vár kútja* nevezetű határrészekén át. Ez volt – a szájhagyomány szerint – Rákos őstelepülése és utolsó nemzetségei a „Both, a Csutak és a Sárosi” családok voltak.

Ábrahámfalvát a tatárok egy alkalommal (?) felgyújtották és elpusztították. Lakossága ekkor áttelepült a Csere alá, a rákosi vártemplom közelébe, ahol megvetették a mai Rákos községnek az alapját a XIII–XIV. században. Ábrahámfalvát azért nem építették fel újra a régi helyén, mert a terület vizenyős és sáros volt, az útjukat is nehéz volt jó karban tartani és az Olton át egy megfelelő hídra is mindég szükség volt. Régen az Olt pontosan a Bogát-hegy alatt folyt, ahol most az út van, ezért a régi út fent vezetett a várhegy mögött, a hegy nyakán keresztül. A várat e hegy tetején, a hegynyakon egy nagy sánc vette körül. Régi cserepek sűrűn találhatóak e helyen ma is. Lent Ábrahámfalva régi lakóházainak „fundamentum-kövei” 60–70 évvel ezelőtt (1870-ben), de még ma is (1935-ben) láthatók. A vasút építésekor a múlt század végén e köveket részben a töltésre hordták. Ábrahámfalva helyével szemben a mai Rákos helye azért is előnyösebb, mert szélmentes.

Hogy Rákos gyülekező helye hol lehetett, azt a Bogát-hegy és az Olt közötti síkság neve is bizonyítja: *Üléshely* és *Székelyek rétje*. Rákosnak halálos ítéletet hozó jogát az *Akasztóhegy* (Csere) nevű határrész is igazolja.

A csíkrákosi és a csíkkarcfalvi magaslatra épített vártemplomok a tatár betörések idején jelentős harcászati védőpontjai voltak a csíki várövezetnek, várrendszernek, mert látó és halló távolságra (kb. 10 km) voltak egymástól, valamint e községek határában levő hegyeken felállított őrhelyekkel, mint például a rákosi Csere-tető, a bogát-hegyi várhely, a Hargitában levő Pogány-vár, valamint a karcfalvi templom és a felette levő Madicsa, továbbá a Csicsói-vár, a csíkszeredai vár, a zsögödi Három-vár, a csíksomlyói Vár-tető, a csomortáni várrom, a szépvízi Pogány-vár, a csíkszentdomokosi várbükki vár stb. [Sz. J.: A szerző talán túlértékeli a felsorolt várak szerepét. Ráadásul ezek egy részét ókori erősségeként ismerjük.]

7. Régi út vezetett a Hargita lejtőin, amint ezt a többi felcsíki községeknél is láthatjuk, mert az Olt árterülete akkoriban szinte járhatatlan, vizenyős volt és a legtöbb község is a letelepedéskor nyugatabbra, a Hargita lejtős magaslatain lehetett.

A vasutat Rákosnál 1907-ben fektették le. A falu lakossága ettől kezdve a vasúti állomás felé igyekezett új házat felépíteni.

8. A rákosi várfallal övezett templom egy magas dombon épült és tekintélyes külsejével messziről is elárulja múltbeli nevezetes szerepét. Árpád-ház korabeli román stílusú emléke csak egy van, az is eléggé rongált állapotban. Ez a déli bejárónak a kőkerete. Ezzel szemben gótikus emlék sok van: csúcsíves a diadalív és az ablakai. Maga a templom egyhajós csarnoktemplom, polygon záródású apszissal. A szentély belseje szép bordázattal van fedve, díszes gyámkövekkel és három boltzárkövel. Sekrestyeajtaja leszelt ívű, késő gót. A hajó és a nyugati bejárat kőkerete barokk stílusú.

A templom déli falán, a kereszthajó tetőzete alatt van eltakarva egy értékes festett felirat: „Hoc opus, fecit, petrus Zabya 1507.” Lehet, hogy ez a felirat a falfestményekre vonatkozik, amelyeket 1938-ban a templom kifestése alkalmával fedeztek fel az északi fal déli (belső) oldalán a kereszthajó íve felett. A falképtöredékek Krisztust a keresztfán, egy dicsőfényvel ábrázolt köpenyes alakot stb., homályos foltokat tártak fel kb. két négyzetméter területen. Mivel a vakolatrészek puhák, omladozók voltak, a falképeket megőrizni nem lehetett, de fényképfelvételek maradtak róluk. Mivel Zabya Péter felirata tulajdonképp a templom külső falán van, lehet, hogy a templom külső falain is vannak falképek.

A templom főoltárának festményét (220x200 cm) Veress Mátyás festette 1794-ben. A kép egyesek szerint Mária születését ábrázolja, de a helybeliek úgy tudják, hogy Mária anyjának, Szent Annának születését jeleníti meg, bár a templom a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére van felszentelve.

Van a templomban egy igen szép barokk stílusú, fából faragott Mária-szobor.

A templom külső, kórus-feljáratának mennyezetére három festett deszkakazetta van felszegezve. Hihető, hogy ezek a hajó egykori deszka-mennyezetének voltak darabjai. Az egyik kazetta nagyobb (200x130 cm) s rajta a Nap és a Hold vannak megfestve magyaros barokk díszítésű keretben.

A templomot egy lőréses-bástyás kőfal veszi körül. Déli cinterem bejárata barokk építmény.

Külön érdekessége a templomnak a hatalmas tornya, amely – sisakja nélkül – 30 m magas. Fent, négy oldalán egy-egy csúcsíves ablaknyílása van, alatta keskeny világitórészek. A torony sisakja és négy kicsi fióktornya csíki típusú. Egyedülálló – és még meg nem fejtett – kérdés, hogy mikor és miért kerültek a torony négy oldalára a vörös festékkel rajzolt, illetőleg festett alakos képek? Az 1930-as években ott járt Höll professzor, aki egy pozsonyi német lapban a képek eredetét a XIII. századra tette. Mivel ma e képek nagyon megrongálódtak – különösen az északi oldalon – s csak homályosan lehet az ablakot kivenni, lássuk, mit láttak és írtak a múlt század közepe táján Benkő Károly és Orbán Balázs? A falak egyenes vonalakkal „quaderezéssel” vannak beosztva s ezeken belül rendszertelenül különféle csillagképek, emberi és állati alakok vannak ráfestve. Így a nyugati oldalon „két kezével mennykövet szóró Jupiter”, az északi oldalon szarvast üző vadászok, buzogányos emberek, aztán a Nap, a Hold és különféle méretben csillagok, hal, rák, oroszlán és nyíl stb., amelyek úgynevezett zodiákus jelek. E falképek épp ritkaságuk miatt is megérdemelnék a megmentést, de legalább pontos rajzok és fényképek útján való ismertetésüket.

Az említett bogát-hegyi vár közepén egy XV. századi polygon záródású hosszúknak kápolna áll, amelynek két csúcsíves ablaka és egy külső szószéke van a déli oldalon.

XVIII. századból való az üveggerendás papilak, amely nemesi kúriának épült.

Polgári vonatkozású műemléke Rákosnak az 1672-ben épült híres *Cserei-kúria*, amelyet Cserei Mihály történetírónak az édesapja építtetett. Tornácos nyugati falán hat falképtördéket fedeztem fel a mészrétegek alatt. A falképek jeleneteket ábrázolnak reneszánsz növényi díszítményekkel egyetemben. (Ismertetésüket a budapesti Művészettörténeti Értesítő 1960. évi 1. számában közöltem.)

35. Csíkgöröcsfalva (Gărciu)

1850-ben 435 lakos, 1935-ben 536.

1. *Gömröcsfalva* is volt a neve, 1567-ben „Georeoczfalva” néven 20 kapuval fordul elő. Közös temploma és parochiája van Rákossal, amelyek épp a két község határpontján vannak.

2. Csak két tizesre oszlik: a) *Alszeg*, b) *Felszeg*.

*Alszege*n csak a *Miklós Balázs utcája* van, a többi egy-két telkes rövid zsákutca. *Felszege*n van a *Jakabok utcája*, a *Tankók utcája*, a *Kovács András utcája* és a *Mezeiek porondja*. (Ez egy kis térség a patak mellett.) Az egész község zezzugos rövid utcákból és házcsoportokból áll. Ezenkívül vannak falurészei is: *Patak mente* a régebbi, míg a másik, az *Országút mente* újabb keletkezésű. Ez utóbbi szinte párhuzamosan halad az országgúttal.

3. Már Rákosnál említettem, hogy Vacsárcsi alsó végétől Göröcsfalva Felszeg tizesén végig egy gát segítségével malomárkot vezettek le a Rákos patakából, amely Szentmihály felől, a mezőkön folyik végig, de ezt a Malomárkot is *Rákos patakának* nevezik. Állítólag két malomjogot (vízjogot) kért a község, hogy így engedélyt kapjanak az árok elkészítéséhez, de a tényleges ok az volt, hogy egyik községnek sem volt vize, pataka. (Lásd ugyanezt a kérdést Rákosnál.)

4. A tizesek, falurészek összenőttek, de Vacsárcsitól még 200 m-re vannak az utolsó göröcsfalvi házak. Még Rákost is csak a közös *Templom-domb* választja el Göröcsfalvától.

5. A Rákosnál említett okmányok, könyvek Göröcsfalváról is megemlékeznek. A községre vonatkozólag sok szájhagyomány él az emberek között.

6. Szájhagyomány szerint a község a legutolsó tatár betörés (1694) előtt, a mai – Templom-domb alatti – lapos helyétől másfél km-rel északkeletre feküdt egy fennsíkon a *Csere alatt*, amely helyet nevezik még *Kenyér-mező-mocsárnak* is. Tehát csak a XVII. század végén – a falu felgyújtása után húzódozott le a lakosság a mai, a Templom-domb alatti sima részre. [Sz. J.: Eleddig régészetileg nem nyert megerősítést az a hipotézis, miszerint 1694-ig Göröcsfalva másfél kilométerrel északkeletre feküdt volna. Ilyen kutatás döntheti el az állítás helyességét, vagy valótlan voltát.]

7. Régi útról nem tudnak, de az említett magasabb települési helyén kellett lennie a községnek egy útja, amelyen a szomszédos falvak felé közlekedett.

8. Műemlékértékű épülete nincsen, még kápolnája sincs, mert a közös templom nagyon közel van.

36. Csíkvacsárcsi (Văcărești)

1850-ben 798 lakos, 1935-ben 723.

1. Az 1567-es adóösszeírásban „Vachijarchij”-nak írva már 47 kapuval van bejegyezve, ami nagy létszámot feltételez, mivel Rákos – mint központ – is csak 48, Göröcsfalva csupán 20 kapuval szerepel. Viszont van egy 1566-os oklevél (Sz. Okl. T. II. 209.), amely „Mocharchy”-nak írta.

2. Három tizesből áll: a) *Alszeg (Altíz)* az iskolán alul, b) *Középszeg (Középtíz)*, az iskola előtti térség, és c) *Felszeg (Feltíz)*, az iskolán felüli falurész.

*Alszege*n a Rákos patakából levezetett malomárok mellett több kisebb – be nem épített – térség van, amelyeket a nép *Porond*nak nevez. Így van a *Gátnak a porondja* (emelvényes, elkorhadt gát melletti nagyobb térség), a *Molnár porondja* (a madarasi származású Mezei János, molnár bérelte), a *Lázárfiak térsége*, a *Bírófiak térsége*, a *Kovácsfiak térsége* s végül a *Csereaj*, amely a *Csere-erdő* nevű mező felé vezető út, vagyis utca.

*Középszege*n az iskola előtti térséget *Iskola* vagy *Tanító utcá*nak nevezik, míg a kápolna előtti térséget *Kápolna utcá*nak. Ez rövidesen kettéágazik, az egyik út a mezőre visz, a másik a falu szélén folytatódik. Az iskolán felül az utca szintén kettéágazik, az egyik a vízimalom melletti *Malom utca*, a másik efelett, a gát mellett, a *Gát utca*. Van még a *Vízrejáró* vagy *Kósák utcája* (a Kósa cs. n. után).

*Felszege*n is van egy *Porond*, amelyen egy régi ház volt, de ezekben az években lebontották. Aztán van a *Székház útja*, mert Somlyóra vezet. Itt csupa romlandó ház van, mert túlságosan közel építették őket a vízhez és nagy részüket elvitte az árvíz. Van még a *Csordahajtó* az út mentén, a *Kőd útja* (a Kőd felé vezet), a *Lok utcája*, amely a *Loktartomány* nevű dűlő felé vezet, az *Ásott út*, mert gödrös volt és kiásták, a *Csereaj út*, amely Göröcsfalva felől jön és végül a *Tamások utcája*.

Felszege nek szinte a felét *Deredó(?)*-nak nevezik, a Deredó pataka mellett, amelynek jobb oldalát *Nyerevény(?)*-nek, bal oldalát *Gergely János*nak nevezik. Deredó „jobbágy fertáj” volt. Itt van a *Szőcsök fészke* és *Vitus* (cs. n)-*fala* (falva) néhány házból áll Szentmihály község felé, továbbá a *Fodrok* (Fodor cs. n.) *utcája*, a *Nemesek ideája* (ma vegyesen lakják). Vacsárcsiban ugyanis sok kismemesi birtok volt, pl. a Bíró, Balás, Veres és az örmény Lázár. A nemesek

belsősegeinek közelében építkeztek a hozzájuk tartozó jobbágyok, ezért oly rendszertelen, tervszerűtlen e község településképe – akár Göröcsfalván – és kicsik a telkek. Egyesek szerint ez a rendszertelen, zezugos települési forma egyben védekezés is volt a portyázó ellenséges csapatokkal szemben, akik így nem tudtak tájékozódni.

3. Az említett *Rákos pataka*, illetőleg a *Malomárok* vizén kívül van a *Deredó pataka* és a *Nyerevény pataka*. A községben régen nem volt kút, a lakosság a patakok vizét itta, ezért gyakran pusztították járványos betegségek, sőt pestis és kolera is. E gyászos időkben állították fel Vacsárcsiban a ma is meglevő három keresztfát azokon a helyeken, ahol a kolerában meghaltakat eltemették. Kettő van Alszezen és egy Felszezen. E tömeges halálozás után kezdtek kutakat ásni, amelyek már mind újabb fajtájú kerek kutak s ezért nem lehet itt gémeskutat látni.

4. A tízesek, falurészek egymás mellett szorosan össze vannak növe, csak az említett kicsi térségek, porondok szakítják meg a település folytonosságát.

5. A községekkel különleges könyv vagy tanulmány nem foglalkozik, csak amelyek Rákossal foglalkoznak, többnyire megemlítik Vacsárcsit is.

6. Adatunk nincs arra vonatkozólag, hogy Göröcsfalvához hasonlóan, a régi időkben a község más helyen, feljebb lett volna, de mivel a falunak Szentmihály felé eső végén, kissé északra, egy szép emelkedésen ma is láthatóak a híres Sándor család kőből épített kúriájának romjai, feltételezhető, hogy e kúria közelében, esetleg még felette lehetett az első települési helye Vacsárcsinak.

Az utolsó csíki tatár betörés (1694) és a kuruc–labanc háború (1703–1711) pusztításai után a falu lakosságának kétharmada elpusztult s így lehet, hogy ekkor húzódtak le – immár a *Malomárok* mellé, a mai helyre s ezért építtette 1711–12-ben a vacsárcsi születésű Jánosi Mátyás, karcfalvi főesperes – később gyulafehérvári kanonok – a ma is álló szerény kis kápolnát.

7. Hogy régen máshol vezetett volna út, amely a szomszéd községekkel összekapcsolta volna Vacsárcsit, semmit sem tudnak a mai lakosok, de ha településük a *Sándor-kúria* közelében volt, feltételezhető, hogy mind Szentmihály, mind Rákos felé itt, tehát a mai útnál feljebb, vezethetett a községeket összekötő út.

8. Műemléknek számító épület nincsen, csak a már említett egyszerű kis kápolna és a *Sándor-kúria* romjai, amelyeknek csak pincegödrei látszanak és

kőalapfalai, de ezek is azt bizonyítják, hogy a kúria régi típusú, egykéményes székely épület volt, tehát a XVI–XVII. században épülhetett.

Adatközlők mind a három községre vonatkozólag: Fodor Albert rákosi, Szöcs Vitus vacsárcsi gazdálkodó.

37. Csíkszentmihály (Mihăileni), Ajnád (Nădeșdi), Lóvész (Livezi)

1850-ben 1769 lakosa, 1935-ben 2528 lakosa volt összesen.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben Johannes sacerdos de Sancto Michaele” van megemlítve. Ennek ellenére egyetlen műemlék sem maradt ránk a román korból, ezért feltételezhető az, hogy első temploma keletebbre, a Pogány-havas valamely dombján épült fel, ahonnan a lakosság a XV. században mai helyére húzódott le és itt egy száraz dombon emelte fel mai gótikus templomát. [Sz. J.: Csíkszentmihály esetében eleddig nem bizonyítható, hogy a XV. századig a templom és a település a Pogány-havas lejtőjén lett volna.]

Orbán B. szerint a község a Szirmai-, Eger- és Csiga-patakok összefolyásánál fekszik.

Az 1567-es adóösszeírásban „Zent Mijhalij” néven 64 kapuval van bejegyezve, ami azt jelenti, hogy már ekkor nagy község volt. Losteiner (Orbán, II. 73.) kéziratos könyvében kis túlzással azt írja, hogy az 1694-es tatár betöréskor Szentmihály lakóit úgy leölték, hogy csak hét öreg ember maradt életben.

Orbán B. Ajnádról azt írja: „Szentmihálynak fiók-egyházközsége, melynek törökös az elnevezése, mert »Ajna« törökül tükröt jelent, amit a Csíki Krónika adata is alátámaszt, írván: »Vacsárkin belül eső földet Törökök földjé-nek nevezik.«” (Viszont a Kászónújfaluban levő Ajnád-tízezt, az ottaniak a nádas szóból, az „alja nád”-ból eredeztetik.)

Lóvész keletkezéséről alább lesz szó.

2. Orbán B. négy tízezt sorol el: *Alszeg*, *Tökeszeg* (cs. n.) *Csigafalva* (vagy *Csíkfalva*) és *Ajnád*. Orbán B. még a következő településtörténeti vonatkozású megjegyzést írja: „Sándor Menyhárd várában, Alszeg földjén Csík házában – Vacsárk és Csíkfalvának, s a most ilyen nevű negyedét Szentmihálynak – akkor is Alszegnek nevezték.” – Ajnádra vonatkozólag azt írja, hogy egykor külön volt, most egybeolvadt Szentmihállal.

Endes Miklós öt tízest említ meg: *Ajnád*, *Alszeg*, *Tőkeszeg*, *Cibrefalva* (1694-ben a tatárok elpusztították) és *Csík* (*Csegefalva*). [Sz. J.: Nem Csík, nem Csege, hanem Csigafalva.]

1938-ban 3, illetőleg 4 tízest soroltak nekem el: a) *Alszeg*, b) *Felszeg*, c) *Ajnád* és d) *Lóvész* elnevezés alatt.

Falurésszekkel együtt:

Alszeg: *Csorosza* (?), *Sándor utcája* és *Kósok utcája* (Kós cs. n.).

Felszeg részei: *Tőke-szeg*, *Csigafalva* (rajta folyik keresztül a Csiga pataka. Nem lehet tudni, melyik volt előbb *Csigának* elnevezve: a település, vagy a patak, mert régen a település neve *Czakó* (cs. n.) volt.), *Petreszek utcája*, *Fenyő szege*, *Farkazók utcája* (Nevét onnan kapta, hogy amikor a meredek hegyoldalról szekérral vagy szánnal lejöttek, féknek előbb egy fiatal fenyőfát kötöttek – hegyével lefelé – a szekér végére s leérkezvén, azt is leoldották és otthagyták.)

Ajnád részei: *Konczok* (Koncz cs. n.) *tízese*, *Ráczok* (Rác cs. n.) *tízese*, *Fenyő-tízes*. Mind a három tízes régi elnevezés. A *Konczok tízesében* van a *Konczok utcája* (megyek a Konczokhoz!), a *Kovácsok utcája*, a *Medgyesek* (cs. n.) *utcája*, a *Csákiak utcája* (cs. n.). A *Ráczok tízesében* van a *Templom utcája*, a *Kurkók utcája*, a *Gálok utcája* és a *Ráczok utcája* (mind cs. n.). A *Fenyő-tízesben* van a *Szőcsök utcája*, a *Siposok utcája*, a *Fenyő-tíz utcája* (az X. Y. „*utcája*” helyett használják váltakozva a „*szer*” elnevezést is, pl. Siposok szere).

Ajnádnak az eddig elsorolt falutelepülésein kívül van még két kicsi és távolabb eső települése. Az egyik: a *Bundák szere*, amely csak 5-6 lakóházból áll és 700 m-re van a Fenyő-tíztől a Lóvész felé vezető úton. A másik település nagyobb, ahol kb. 20 család lakik, a Görbe-patak felé vezető úton, a falu településétől 10-12 km-re. E település neve *Ré*. Míg a *Bundák szere* már a múlt század közepén létesült, a *Ré* nevű település úgy keletkezett, hogy kb. 1880-ban a Fenyő-tízes teljesen leégett s ekkor sokan kitelepedtek a *Rébe*. (Dánfalván is van egy *Ré*.)

Ennek a kitelepedésnek két oka is volt: az egyik, hogy az új tűzrendészeti intézkedések nem engedték meg a régebbi zsúfolt telkeket, településeket. A másik ok, hogy a szegényebbje – akinek a *Rében* letelepedésre alkalmas földje volt – szívesen költözött ide ki, mert itt közel voltak a legelőhöz s így a nagy marhákat

könnyen kicsaphatták a legelőre, sőt az apró állataik is a ház körüli füves helyeken könnyebben és olcsóbban nőttek fel.

Voltak ugyan olyanok is, akik vonakodtak kitelepedni, mert még ma is fennáll a régi székely közmondás: „Nem jóféle ember az, aki a faluból kiépít.” A tapasztalat igazolta is e megállapítást, mert rendszeren furcsa, társaságot nem kedvelő, csak gazdagodni vágyó kapzsi emberek telepedtek ki, vagy legalábbis azokká váltak az ottani környezetben. Községeikben, megfigyelések szerint, valóban ezek a kitelepülések – akár igazságos, akár néha törvénytelen úton – de hamarosan jó módra jutottak.

Mindkét külső településen, a *Bundák szerén* és a *Rén* is magyarok, székelyek laknak.

A negyedik tízesnek *Lóvész* (románul Livezi) a neve. [Sz. J.: Csíkszentmihály előjárói, vénei 1864-ben, Nagy-Lóvész nevének a kialakulását úgy magyarázták meg: „Itt midőn a nagy szelek által az erdő lerontatván, nagy vész lett, belőle, azután Szt. Mihály falva lócsordát legeltetett rajta.” OSZK: Pesty Frigyes helynévtára. Csíkszék. Fólió 245/429. oldal.] Magyar neve valószínűleg onnan ered, hogy lovaknak való legelő volt, de valamilyen vész érte őket. Igaz, hogy Orbán B. *Lövésznek* írja, ami talán a határőrség lövöldéjét is jelenthette, vagy csak elírás volt.

Lóvész szétszórt házakból álló román település, amely ma (1936-ban) kb. 120 családból áll. Van egy kápolnájuk, de papjuk nincsen. Régebben a szépvízi, újabban a csíkszeredai román (görög katolikus) pap gondozta a híveket.

Lóvész keletkezéséről a szentmihályiak azt tudják, hogy valamikor (200–250 évvel ezelőtt) a szentmihályi és ajnádi földbirtokos gazdák néhány román jobbágycsaládot telepítettek a faluba pásztornak. Ezeknek utódai később kitelepedtek a falu *Lóvész* nevű dűlőjébe s ott állattenyésztést folytattak. Idővel elszaporodtak és elszakadtak a községtől. Ma már földműveléssel is foglalkoznak. Annyiban is hihető ez a feltevés, hogy az elején csak néhány család telepedt ide ki, mert ma is csupán az alábbi öt családnév szerepel: Bocor (Bokor), Sava (Száva), Suciú (Szócs), Almában (Almasán) és Vaşlaban.

Orbán B. szerint van a falu felett egy *Lóvész* nevű hegy (ma *Lóvész-tető*).

3. A községen keresztül folyó patakok: *Rákos pataka*, *Szirmai-*, *Eger- és Csi-ga pataka*, valamint a *Görbe-patak*.

4. A szentmihályi templom közelében levő *Alszeg-* és *Felszeg-tízesek* eléggé össze vannak növe egymással. Valamikor külön állott a templom Alszeg és Felszeg között egy emelkedésen, ma mindkét tízes a templom felé terjeszkedett, úgy, hogy ma már szinte összenőttek egymással. Ajnád Szentmihálytól 2-3 km-re, Lóvész pedig Ajnádtól még 4-5 km-re fekszik. Ajnád a temploma körül elég sűrűn telepedett, míg Lóvészén – amint már szó volt róla – szétszórtan, egymástól távol fekszenek a házak, a telkek, akárcsak Gyimesben.

5. A szövegben említett műveken kívül más forrásmunkákról, amelyek a három faluból álló községről írnának, nem tudni, csak a Sándor családról szóló oklevelek foglalkoznak vele.

6. Elpusztult falurész *Cibrefalva*, amely a *Csigafalvától* keletre (500-600 m-re) fekvő lapos kis magaslaton volt. Ez a hely Szentmihálytól feljebb egy vizegyes *Cibre* nevű rét, ahol ma a hajdani falu helyén egy valóságos tó van.

A néphit azt tartja, hogy erkölcstelen élete miatt az isten azzal büntette meg a lakosságot, hogy elsüllyesztette a falut. Az elsüllyedt templomtorony keresztjével még „találkoztak” a régi öregek – mondják a mai öregek. Állítólag az *Akasztó-hegytől* keletre, a kaszálón mai napig még előtűnnek a régi épületek kövei a föld alól.

Ezzel szemben az lehet az igazság, hogy a *Cibre-patak* melletti *Cibrefalva* épp annak a Pogány-havasnak az aljában volt, ahol a már említett *Kabala-hágó* nevű meredek, átkelő út vezet Gyimes völgye felé s így a Gyimes felől betörő tatárok útban találták Cibrefalvát mint első falutelepülést és egy alkalommal elpusztították. A szájhagyomány is tud arról, hogy akkor a lakosság Szentmihályon telepedett le, s még azt is tudják, hogy a Búzások Csigafalvára menekültek, majd Csoroszán telepedtek le.

Orbán B. is – Losteinerre hivatkozva – azt írja, hogy az 1694-es utolsó csiki tatár betöréskor a földdel egyenlővé tették „a Szentmihálytól keletre a Csigapatak átfolyta völgyecskében feküdt »Czibrefalvá«-t, – ma helye kaszáló és tó, de a Czibrefalva nevet máig is fenntartotta, sőt még a házak falhelyei is felismerhetők. A falu helyén később ásványos gyógyvízforrások fakadtak.”

7. A községen, a tízeseken keresztül vezető főútvonalak köztudomás szerint ugyanott vezettek régebben is, hiszen itt csak a Szentmihály és Ajnád közötti rövid útról van szó, mert az Ajnád és Lóvész közötti út már inkább csak mezei útnak számít.

8. A szentmihályi templomban nincsen egyetlen román kori emléktárgy sem, pedig 1334-ben már plébániával rendelkező község volt. Ha a tatárjárás-kor (1242) elpusztult, akkor szinte száz évig templom nélkül nem lehetett ez a pappal rendelkező község. Kérdéses tehát, hogy hol lehetett az a temploma, ha nem a mainak a helyén? Ha a csiki települések lépcsőzetes lehúzóadási rendszerére és az 5. pontban leírt Cibrefalva történetére gondolunk, feltételezhetjük azt, hogy Szentmihály első települése is keletebbre, valahol a Pogány-havas nyugati lejtőin lehetett. S ha igen, akkor mi történhetett templomával, amikor a XV. század első felében a falu lehúzóadt a földművelésre alkalmasabb mai helyére? Vagy otthagyták, mint kicsi, kiöregedett és divatjamúlt rozszant épületet, vagy köveit lehozták a mainak a helyére, de faragott ajtó- és ablakkereteit stb. nem tartották érdemesnek az impozáns méretű és új stílusú csúcsíves templomnál felhasználni s csak mint törmelék-követ „falazó követ” belerakták az új falakba s így ezek ma láthatatlanok.

Minket most műemlék szempontjából a mai templomépület érdekel. Amint említettem, Alszeg és Felszeg között egy enyhe dombon fekszik a lőréses kőfallal körülkerített, mai, szép csúcsíves templom, amelynek karcsú tornya a csiki csúcsíves toronytípusok egyik legszebb példánya.

Endes Miklós (71. lap) néphagyományra hivatkozva 1188-ra teszi a templom építésének idejét (természetesen nem a mai csúcsívesre gondolva) és hogy 1501-ben valamelyes (?) átalakítás történhetett.

Orbán B. Szepesi püspök chronostichonjára hivatkozva az 1552-ös évszámot véli a templom építésének időpontjául megállapítani.

E szakszerűtlen véleményekkel szemben K. Sebestyén József a szentély evangéliumi oldalán levő középső gyámkő pajzsán a Hunt-Pázmán nemzetség faragott címerére alapítva véleményét, a templom építésének időszakát az 1457–1467 közötti évekre teszi.

Ebből a korból való az egész szentély-mennyezet és a külső támpillérek, valamint a faragott kövekből rakott torony a csúcsíves, kis világítórészekkel és négy felső nagy ablaknyílással. Eleinte alacsonyabbra tervezték és csinálták a tornyot, mert a nyílások alatt – befalazva – látható a négy régi, hasonló alakú ablaknyílás. Csúcsíves még a torony alatti nyugati bejárat, de ez valamivel későbbi lehet. A templom diadalíve már barokk, és a hajó mennyezete is sima, vakolt. Az ablakok is mind barokk félkörívesekké lettek a XVIII. században. A

cinterem délnyugati bejárata felett is egy barokk portikusz van. Az 1930-as években egy templomfestéskor az északi falon, belül a karzat mellett másfél nr felületen középkori falfestmény-töredék került napfényre. Ez csatajelenetet ábrázol. A feltárt falkép ma is látható. E templomból ered a Csíkszeredai Múzeumban őrzött igen szép fafaragású Szent Mihály-szobor. A szinte életnagyságú vaspáncélba öltöztetett alak a sárkányra lépve készül megölni a sárkányt. Kár, hogy mindkét karja csonka.

Szentmihály cintermében van egy kőkereszt, amelyre rá van vésve a madéfalvi veszedelem SICULICIDIUM chronostichonja. Állítólag ez volt az első kereszt a Vészhalmon, de mivel az osztrák kormányrendelet eltávolította onnan, egy Búzás János nevű szentmihályi ember elvitte falujába s halála után az ő sírhalmánál helyezték el. Endes M. szerint pedig a kőkerítés falába van beépítve.

Ajnádon van egy barokkos külsejű kőkerítéssel övezett templom nagyságú kápolna, amelyet az ottani *Bernád család* építtetett Szent István tiszteletére 1514-ben. Ebből az időből csak egy ajtó kőkerete maradt meg, mert 1846-ban újraépítették a templomot.

Szentmihályon több műemlékértékű udvarház van, a *Biális-* és a *Minier-kúria* barokk stílusban épült, de volt egy igen értékes XVII. századbeli, egykéményes, székely stílusú kúria a híres *Sándor családé*, amelyet még 1930-ban láttam és lerajzoltam. Sajnos 1946-ban a rozzant öreg épületet lebontották és a helyére egy új téglaházat építették az utódok. *Ajnádon* a *Böjtbe család* barokk udvarháza még áll.

Adatközlő: Szőcs Vince, szentmihályi gazdálkodó.

38. Csíkmadaras (Madaras)

1850-ben 1532 lakosa volt, 1930-ban 2266.

Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem szerepel, de az 1567-es adóösszeírásakor „Madaras” név alatt már 30 dénár adót fizet.

A *Csíki Krónikában* „Madaras földje” néven is említve van.

2. A község, amely közben, valószínűleg a XVIII. század első felében működő vasbányászat megszüntetése után, tehát a XVIII. század közepe táján leköltözött mai helyére, a mai barokk temploma alatti síkságra, az országút nyugati oldalára, négy tizesből áll: a) *Újfalú*, amelyben van a *Honatok (?) utcája*, [Sz. J.:

valószínű, Horváthok utcája.] a *Böjték utcája*, a *Sándorok utcája* és a *Falu mellett* nevű szer. b) *Felszeg*, amelyben van a *Hidvég utcája*, a *Papsára*, a *Palik szere*, az *Új utca* (1952 óta, amikor ott meleg ásványvíz tört fel, *Borvíz utca* lett a neve), c) *Egervára* (?), amelyben van a *Csempe utca* (mert ott csempékészítő fazekasok laktak), a *Szárastokán* (?) *utca*, az *Ördögök szere* (?) és a *Lupujok* (Lupu, román, n. cs.) *szere*, d) *Köves utca-tízes*, benne a *Szőcsök utcája*. Mivel van *Felszeg-tízes*, kellett valamikor lennie egy *Alszeg-tízesnek* is.

3. A községen keresztül folyik az *Olt* és a *Madaras pataka*.

4. Eléggé tömör a település.

5. Sándor Joákim, öreg, székely bácsi 1930-ban a falu múltjáról a következőket mondta el nekem: „Hajdanában, amikor a fejedelmeké volt a községnek hargitai határában lévő »Fejedelem-kert«-je, Madaras község lakói e kert közepében laktak, ott ahol a »Szent Antal-kápolna« romjai láthatók. Mert az a hely, ahol ma van a község, akkor még mocsaras volt és sok égerfa termett e területen s a fákon sok madár tartózkodott. Ide jártak vadászni a fejedelmek asszonyai és a betanított sólyommadarak segítségével fogták a különféle madarakat. Ezekről kapta volt a község a Madaras nevet. Ezt látszik bizonyítani az a tény is, hogy a mai barokk templomot csak 1769-ben építették egy magas dombra. Tehát kb. ebben az időben, esetleg fokozatosan húzódtak le a lakosok a templom alatti térségre.” Sándor Joákim még azt is tudta, hogy a templom építésekor még csak 40-50 székely család élt az alsó községben, s ezért egy Bíró Gábor nevű főnemes és főtiszt, akinek itt nagy birtokai voltak és Dánfalva határig terjedtek, mivel nem volt, akivel földjeit megművelthette volna, a Bánságból idetelepített néhány (?) családot. Ezeknek itt 11-11 hold birtokot adományozott s annak fejében Bíró Gábor földjeit is megművelték. Megjegyezte azt is, hogy 1906-ban, amikor a vasutat Madaras községen keresztül építették, néhány lakott telket, házastul áttelepítettek más helyre.

Sándor Joákim szájhagyományyszerű múltba tekintő elmondásához hozzáfűzőm Kolossy Antal 1882-ben írt, hitelesebbnek látszó alábbi adatait: már a legrégebbi időkben is létezett itt egy „vasolvasztó ház”. Idő múltával Báthory Gábor, Bethlen Gábor fejedelmek, majd kisebb magánemberek kezére került. A plébánia szerinte 92 kalangyás családok híveiből állott, akiknek kérésére 1742-ben a közösség erejéből szentegyházat, plébánost és tanítót vállalt ellátni. A régi szentegyházat az 1500. évben Madarasi Mihály plébános építtette – az

1785. évi canonica visitatio határozata szerint. Ezzel szemben a homoródszentmártoni nemes Biró család képviselője kijelenti, hogy a szentegyházat az ő ősei a saját telkükön és költségükön emelték. Az új templom, a mai, 1796-ban épült, részben a közösség, részben királyi költségen. 1818-ban földrengés rongálta meg s így 1829-ben kijavították. Viszont az egyház anyakönyvei már 1764-től kezdve megvannak.

Mindehhez hozzá kellett adnunk még Orbán Balázs (1869. II. k. 85. l.) és Patkai József (1971. 8-13. l.) adatait is, amelyek szerint Madaras határában, a mai községtől 4 km-re északnyugatra, a Nagymadaras-patak mellett volt a kincstárnak egy vasbányája, vashámora és fűrészmalma, amely területet ma is *Fejedelem-kertnek* neveznek. A hámor alapkő-maradványai és a szomszédos helynevek (*Hámor-tető*, *Hámor-oldal* és *Hámor-fenék*) is igazolják a hámor létezését, sőt hozzávetőleges helyét. A hámoron kívül, a működését biztosító vaskövet (vasércet) nemcsak itt, hanem Felcsík többi községeinek a Hargita felőli határában is bányászták.

A hámor az írásbeli adatok szerint kb. a XVI. század közepén már működött, mert az 1567-es adóösszeírás nemcsak a községet, hanem a hámorban dolgozó embereket is megemlíti. De van adatunk 1571-ből, 1583-ból is. 1585-ben a bánya már követet küld az országgyűlésre. A fejedelmek nagy gondot viseltek arra, hogy a bánya, a hámor jól működjék, mert Erdély-szerte sok vasra volt szükség, és hasznot is hajtott a fejedelmi kincstárnak. Jellemző, hogy 1591-ben 21 csiki székely kapott lófőiséget az itt szerzett érdemeiért, a mesterségbeli tudásáért. A XVII. század végén lanyhult a munka és II. Apafi Mihály özvegye, Bethlen Kata halála után rohamos hanyatlásnak indult, amit az 1703-as és az 1732-ös leltárak is igazolnak. Ennek oka nemcsak a felszíni vasérc hiánya, hanem inkább a hámor gazdátlansága volt.

Mária Terézia 1753-ban a volt hámorhoz tartozó egész területet – tehát az úgynevezett *Fejedelem-kertet* – Gáborffy Annára íratta, de azzal a kikötéssel, hogy „vasat műveltetni nem szabad”, hogy ennek a tilalomnak mi volt az igazi oka, nem lehet tudni, de ismerve az akkori osztrák gazdasági politikát, amely a magyarországi ipar elsorvasztására törekedett, erre kell gondolnunk.

Sajnos, még a fent elsorolt különböző adatokból sem tűnik ki az, ami minket most közelebről érdekel, hogy ebben az időben hol lehetett a hámoron kívüli lakosság, amely földműveléssel foglalkozott. Ha az öreg Sándor Joákim által

elmondottakat vesszük alapul, aki szerint a Fejedelem-kert közelében volt egy Szent Antal-kápolna és a lakosság is ehhez közel lakott, akkor valóban a mai község és a vashámor közötti lankásabb helyekre kell gondolnunk, mert azt hiszem, a mai község területe szerinte is vizenyős volt. Kolosy Antal is említ egy 1500-ban épült, régi szentegyházat. Így feltételezhető, hogy a mai templom nyugati, késő gót stílusú ajtókerete ebből a régi templomból került le, amikor a mai barokk templomot 1796-ban felépítették.

6. E hámorról és a csíki vashányásatról Pataki József, kolozsvári egyetemi tanár egy igen értékes tanulmányt írt, amely 120 lap terjedelemben, 1970-ben *A csíki vashámor a XVII. század második felében* címen a Csíkszeredai Múzeum kiadványaként jelent meg. Sajnos, épp falutelepülési vonatkozású adatok alig találhatók benne.

7. Régi útvonalról a mai emberek nem tudnak, de ismerve a felcsíki észak-déli irányú hajdani közlekedési utat, amely a Madicsa-fürdőtől délre a rákosi Pogány-várral köthette össze, úgy ez az út valószínűleg vagy a hámor felett, vagy a hámor alatti régi települést – a *Szent Antal-kápolnával* – érinthette. Mindenesetre, amióta a mai barokk templom felépült a hegyen, azóta az Olt és a templom közötti, mai országút is létezhetett valamilyen formában.

8. A mai templom kőfallal van körülveve, amelyen kívül van a tetető. Említettük a nyugati késő gót kő ajtókeretet, amely – de különben a templom is, különösen a torony – szép barokk vakolatdíszekkel van ellátva. A templom nyugati bejárata előtti térségen néhány ritka, szép és nagy méretű kőkereszt van a XVIII. század elejéről.

Madaras a sokat emlegetett vashámoron kívül, különösen az utóbbi két évszázadban fazekasiparáról is nevezetes, bár e szerepét az utóbbi időben a tőle 2 km-re északra fekvő Dánfalva vette át. Főként fekete kerámiája ma már nagyüzemi formában sok embert foglalkoztat. Madarasnak fazekas múltjából fennmaradt egy jellegzetes kis verses közmondás, amely szerint „ez a falu Madaras, hol a pap is fazekas”. Lehet, hogy véletlenül egy Fazekas nevű papjuk volt, vagy ő is megkedvelvén e szép mesterséget, szabad idejében foglalkozott vele.

39. Csíkdánfalva (Dănești)

1850-ben lakóinak létszáma 1907, 1930-ban 2727 volt.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem fordul elő a neve, de 1567-ben „Danffalwa” név alatt 43 kapuval szerepel, ami nagy létszámot és egy 150–200 éves múltat is jelent. Hogy előbb nem találunk róla feljegyzéseket, talán azért is van, mert nem volt önálló, hanem a szomszédos Jenőfalvával és Karcfalvával együtt alkották (a mai karcfalvi templommal) a „Nagyboldogasszonyfalva” nevű egyházközséget. [Sz. J.: Mint előbb jeleztük Nagyboldogasszony egyházközség azonos lehetett az 1333-ban Torku – Tarkó, Tarkó? – néven lejegyzett plébániával. Nagyboldogasszonyt négy község alkotta: Dánfalva, Jenőfalva, Karcfalva és Madaras. Madaras, mint egyházközség 1742-ben szakadt el, Dánfalva a XX. elején tette ugyanazt.] Hiszen a három község szinte teljesen összeépült s mivel Karcfalva van a vártemplomával a közepén, a híveknek sem Jenőfalváról, sem Dánfalváról nem jelentett különösebb fáradtságot Karcfalvára elmenni. Dánfalva a Kőd pataka és az Olt egyesülésénél fekszik, főként az Olt jobb partján, ahol *Oltfalva-tízes* is van [Sz. J.: Oltfalva, dánfalvi tízes inkább az Olt jobb partján fekszik. Kőd pataka nem Dánfalván egyesül az Olttal, hanem Madarason alul.], amelynek déli részét *Városnak* nevezik.

1685-ben a lustrában „Dankfalva” néven van bejegyezve.

2. Endes M. a következő négy tízest említi meg: *Tósára, Középtíz, Város* és *Oltfalva*.

Én 1938-ban a következő falurészeket jegyeztem volt le: a) *Oltfalva*, b) *Város*, c) *Középszeg tízese* és d) *Felszeg*.

Részletezve: *Oltfalva* kb. 150 év előtt külön faluként szerepelt, még a régi térképeken is oda van írva. Itt van a *Fülöpök szere*, a *Koszák* (Kosza cs. n.) *utcája*, az *Antalok utcája*; a *Város-tízes*, amely a szájhagyomány szerint nevét onnan kapta volna, hogy már évszázadokkal ezelőtt itt volt Dánfalvának és környékének a vásártere. Ma is az, de nevezik *Porondnak* is. Ebben a tízesben van a *Zsókok* (cs. n.) *utcája*, a *Gatyaszár utca* (két ágú alakjáról), a *Malom utca*, a *Jánosfiak utcája*, a *Kajtárok utcája* (vagy *szere*), a *Réh* (ez is *szere*, de többnyire azt mondják: „megyünk a Rébe”), a *Hidak* vagy *Hidak szere*, a *Pető kútja* (vagy *szere*). *Középszeg* vagy *Középtíz*, ennek egy különálló részét *Dánfalvának* mondták. Itt vannak a *Boérok utcája*, az *Ábránok* (Ábrahámok) *utcája*, a *Tósára mejjéke*, a *Cserére menő*, a *Dugásra* (borvíz fürdő) *menő* (utca). *Felszeg tízesében* (vagy *Fesszeg* vagy *Tósár-tízes*) van a *Hadnagyok*

utcája, a *Bokrok* (Bokor cs. n.) *utcája*, a *Lukácsok utcája*, a *Kishegy* (Küshegy)-*szer*.

Nemrég még sok kicsi zsákutca volt a községben, de ezeket a közlekedés megkönnyítéséért kinyitották. Ezekon kívül még három új utca is keletkezett telekosztás révén, amivel kiküszöbölték a nagy kerülőket, de ezeknek még nincs nevük.

3. Az említett *Kőd patakán* kívül a Hargita lejtőiről a *Madicsa*, a *Lok pataka* és több kisebb patak folyik le, és a község közepén a *Tósára* nevű kicsi patak, amely tulajdonképp egy lecsapolt tó vizesárka.

4. A község tízesei és a telephelyek eléggé összefüggőek.

5. Különösebb okirat, okmány Dánfalva múltjáról nincsen, de Antal Áron *Kőderdő mellől* című szépirodalmi könyve sok dánfalvi vonatkozású adatot tartalmaz.

6. Dánfalva mellett a Kőd szélén volt a Rákosnál már említett *Ábránfalva* (Ábrahámfalva) [Sz. J.: Dánfalván valóban létezik egy Ábrahámnak, vagy inkább Ábránfalvának nevezett puszta hely.] nevű település, amely elpusztult a viharos évszázadok alatt. Ma szántóföldek vannak a helyén. Hogy ez a hely közigazgatásilag és tulajdonjogilag melyik község területén volt akkor, nehéz megállapítani, mert Rákos és Dánfalva között elég nagy a távolság, sőt közbeesik a mai Madaras község területe is.

7. Hogy a mai főút vonal máshol vezetett volna, arról ma nem tudnak, de tekintve, hogy a mai út az Olt folyó közelében vezet, feltételezhető, hogy amikor vizenyős terület volt az Olt áradási területe, akkor a Hargita keleti lejtőin mehetett egy régi út, amely a szomszédos Karcfalva felett – Madicsa-fürdőnél – vezetett északra a csíkszenttamási Csonka-templom felett, délre pedig a madarasi *Fejedelem-kert* és bányatelepen keresztül a Csicsói-vár felé.

A múlt század végén megépített vasút vonal, amely Dánfalván is átvezet, már nem befolyásolja a település kialakulását.

8. Mivel temploma egészen új, régi kápolna létezéséről nem tudnak, sem egyházi, sem világi műemlék a községben nincsen. Dánfalva egyháziilag a szomszédos Karcfalva leányegyháza volt évszázadokon keresztül, így a hívek odajártak istentiszteletre.

Adatközlő: János Pál tanár, a Csíkszeredai Múzeum igazgatója.

40. Csíkkarcfalva (Cârța)

Lakóinak száma 1850-ben 732, 1935-ben 1318.

1. A Madicsa- és a Székaszó-patakoknak az Oltba való beszakadásánál van „Karczfalva”, amely Benkő József szerint a „Kurs” nevű őstől nyerte nevét, de szerinte „Harczfalva”-nak is hívták – amint Orbán B. is írja.

Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem szerepel, de az 1567-es adóösszeírásban „Karch ffalwa” néven 21 kapuval van bejegyezve. Viszont a vele szorosan szomszédos *Jenőfalváról*, amellyel egy egyházközséget alkotott – és ma is alkot – az 1334-es pápai tizedjegyzékben a következő bejegyzés olvasható: „Stephanus sacerdos de Sancto Johanne” [Sz. J.: A pápai tizedjegyzékben egy alkalommal Szent Jánusként említett egyházközség nem Jenőfalva, hanem Delne. A régi román stílusú templom Karcfalván, a mai templom helyén állhatott.], ami vagy elírás a Jenő helyett, mert az 1567-es összeírásban pogány kori nevén „Jeneo ffalwa” 30 kapuval van bejegyezve, tehát többel, mint Karcfalva, vagy a templom védőszentjét jelenti a Johanne. Ekkor tehát már mind a két község szerepel közigazgatásilag, bár egyházilag elejétől fogva egyek voltak.

Mindennek ellenére a mai nagy, szép és monumentális hatású vártemplomban csak gótikus emlékeket találunk, román kori – tehát az 1334-es bejegyzés korából való – nincsen. Ebből joggal lehet arra következtetnünk, hogy vagy a mainak a helyén volt a román kori templom és a XV. században lebontásra kerülvén, annak minden faragott követ beépítették falazókőként az immár nagyobb méretű vártemplomba, vagy, ami a lépcsőzetes lehúzódas elve szerint szintén számításba kell, hogy jöjjön – első, tehát román kori templomuk – feljebb lehetett, körülbelül Madicsa-fürdő tájékán, mert ezt a feltevést a szájhagyomány is alátámasztja.

2. *Karcfalva* Endes M. szerint a következő két, illetve négy tizesből állott: *Felszeg*, *Alszeg*, továbbá a tatárok által 1694-ben elpusztított *Tószeg* és *Ábrámfalva*.

Én 1938-ban az alábbi falurészeket, utcákat jegyeztem volt le: a) *Alsó vasút utca*, b) *Felső vasút utca*, c) *Hegy alja* (vagy *Hegy mejjéke*), d) *Határ utca* (Jenőfalvától elválasztó keskeny utca), e) *Gidrók* (Gidró cs. n.) *utcája*, f) *Tankók* (Tankóc s. n.) *utcája*, g) *Köves utca*.

3. Az *Olt* keresztülfolyik a községen, de ezenkívül van még a *Csorgó*, a *Madicsa* és a *Székaszó pataka*.

4. A tizedek és falurészek össze vannak növe egymással, sőt Jenőfalvával is, mert csak a közös templom szirtje és az említett Határ utca választja el a két szomszédos községet egymástól.

5. Az 1. sz. pontban említett könyveken kívül csak a vártemplom leírásával foglalkozó egyházművészeti tárgyú tanulmányok foglalkoznak Karcfalvával.

6. Kővári László írja: „Karczfalva határán, tőle nyugat felé, hegyek között váralap látszik. A körüle elterülő határrész »Várbükke« nevet kapott. Mellette egy pontot »Táborhely«-nek neveznek; úgy hiszik, a tatárokkal harcok táborozásáról vette nevét.”

Orbán B. 1868-ban azt írja: „Karcfalvától keletre, a »Köd« szélén ábrámfalviaknak nevezett szántóföldek vannak, a hagyomány szerint régen »Ábránfalva« nevű falu állott volna ottan.” Karcfalvától nyugatra levő fennsík egyik pontját *Táborhelynek* hívják. E szép térséget, mivel a Kis-Madicsa-patak folyik rajta keresztül, *Madicsának* nevezik, s a hagyomány szerint itt ilyen nevű falu volt. Vár is lehetett a közelében, mert a környező helyeket mind „vár” előnévvel jelzik, Pl. *Várbükke, Várkapu, Váracsorgó, Vár halastava*. De a régi szántóföld-mezsgyék is azt árulják el, hogy emberi település volt e helyen.

1938-ban a következőket mondták nekem az öregek: A község valamikor a *Nagy-Madicsán* volt, a Hargita hegyei között, 3-4 km-re nyugatra, ma csak egy fűrész van ott, és egy vasas borvízes forrás, kis fürdővel. Régente kis nyaraló „feredő”-házak is voltak. A közbirtokosság tulajdona. Szájhagyomány szerint a lakosság lassan szivárgott innen le az Olt és a mai templom felé, ahol az Olt árterülete már felszáradt. A Madicsából a Hargita csúcsa felé van *Várbükke* nevű hely, amely mellett sűrű mezsgyék láthatóak. Ma már nem szántók vannak, hanem kaszálók, ahol régi házhelyek pincegödrei is láthatóak még.

7. A szájhagyomány azt tartja, hogy az országút régen Gyergyó felé Madicsánál, egy katlanszerű völgyben vezetett. Dél felé pedig a régi madéfalvi és csicsói falutelepülésen keresztül vezetett.

8. Műemléke a községnek csak egy van, de az ritka szép, mert egy 8-10 m magas törésekkel és előbástyával ellátott várfallal van körülveve. Bár minden oldalról festői megjelenésű és monumentális hatású, mégis legszebb a délkeleti oldalról nézve, mert tornya is ott van. Ez a hegyfok a hargitai hegyeknek legutolsó nyúlványa.

Mivel a Székelyföldön sok várfallal bekerített templom van s ezek között is egyike a legszebbeknek a *karcfalvi vártemplom*, itt említem meg ezeknek történelmi fejlődését. Az 1241–42-ös tatárjárás pusztításai figyelmeztették az erdélyi magyar és szász lakosságot, akik városokban, vagy olyan síkvidéki falvakban laktak, amelyek az ellenséges csapatok fő útvonalába estek, hogy életüket és értékeiket nem bízhatják a jövőben a könnyen felgyújtható faházakra és fatemplomokra. Elhatározták tehát, hogy lakóhelyeiket, városaikat, kastélyaikat erős kőfalakkal, bástyákkal veszik körül. A falusi lakosság, amely többnyire a közeli erdőkbe menekült, templomát igyekezett vastag falú várrá átalakítani, sőt a jövőben ilyeneket újonnan is épített. Ez a XIII–XIV. de főként a XV. században vált általánossá, amikor már a törökök felnyomultak a Balkánon.

Erdélyben kétféle megerősített templomtípus alakult ki: az *erődtemplom* vagy *templomerőd* és a *vártemplom*.

Erődtemplom az, amikor magát a templom épületét erősítették meg vastagabb falakkal, hozzáépített bástyákkal és fent az eresz alatt várszerűen gyilokjárókkal, szuroköntőkkel látták el. Ezt inkább a síkvidéki szász falusi templomoknál tapasztalhatjuk.

Vártemplom az [Sz. J.: 1661-ben a karcfalvi vártemplom lehetett az, amelyet a török-tatár hadaknak nem sikerült elfoglalniuk. Maga, Evlia Cselebi a hadjárat résztvevője említi az inváziós had kudarcát.], amikor a szokásosan megépített templomot magas várfallal vették körül s azt több bástyával, lőrészekkel erősítették meg. Az ilyen vártemplomot rendszeren olyan dombra, meredek sziklára építették, amelynek megtámadása nehezebb volt, viszont jól védhető belülről. Ez a vártemplom-típus inkább a székelyek között, a hegyvidéki lakosságnál volt szokásos.

A *karcfalvi vártemplom*hoz a feljárt egy elég kényelmetlen ösvényen vezet fel. Egyetlen bejárata a kapubástya alatt vezet, amely régen óratorony lehetett, s később, amikor a gótikus templomot ideépítették, templomtoronnyá alakították át. Belülről a falban látszik a régi, négy csúcsíves ablak nyoma, amelyeket a XVIII. században befalaztak, hogy felettük négy barokk ablaknyílást helyezhessenek el a felemelt torony falában. Ez a torony a várfalnak szerkesztését képezi és külön áll a templomtól.

A templom szentélye részben megmaradt a XV. századi gótikus alakjában (1444-ben). Szépek a mennyezet bordái, a zárókövek és a gyámkövek, de kü-

lönleges a késő gót stílusú (1475) szentségtartó fülkéje, tabernaculum is. Sajnos, a csúcsíves ablakoknak csak csonkjai láthatóak, mert az 1796-os nagy átépítéskor barokk félkörívűvé tették.

Ekkor bontották le a gótikus hajót is, majd köveiből újraépítették az egész hajót lapos mennyezettel, két kereszthajóval, barokk ajtókkal, sőt még a csúcsíves diadalívet is félkörívesnek építették át. Csak a sekrestyeajtó maradt meg késő gót kidolgozásban.

Vigaszt nyújt a látogatónak az, hogy a várudvarban a várfal belső oldalán, fent teljes épségben – ha megújítva is – megvan a lőrések előtt a fagerendákból összeállított és cseréppel fedett „vívófolyosó”. Régi harcok színterén érzi magát a látogató.

A vívófolyosó alatt a várfal belső oldalán fülkébe helyezett „stációs képek” vannak, amelyeket ajtószárnyak védenek az eső és a nap ellen. Szájhagyomány szerint a várból föld alatti alagút vezetett a falakon kívülre, egy patakocskához.

A várudvar egyúttal cinterem, temetőkert is, amelyben a várfal mellett 27 sírhely sorakozik, amelyeknek kő- vagy márványtábla feliratai elárulják, hogy a XIX–XX. században nagyon sokan temetkeztek itt, bár a várfal külső nyugati és északi oldalán egy nagy temető van a falu népe részére.

Az említett 1796-os nagy átépítéskor a templom falában és azon kívül a földben is nagyon sok ókori és pogány kori tárgyat és egy emberi csontvázat találtak. A tárgyak nagy részét széthordták az osztrák tisztek, de Némethy József karcfalvi főesperes és lelkész részletes levélben beszámolt a talált tárgyakról Aranka Györgynek, az Erdélyi Tudós Társaság elnökének. Bár Orbán B. és mások is ismertették ennek a levelezésnek részleteit, Ferenczi István az Erdélyi Múzeum, 1943. évi 3-4. számában értékes összefoglalót és régészeti szakvéleményt ad az egész kérdéstről.

A templom belső berendezési tárgyairól, kegyzereiről csak rövid felsorolást adok. Van egy kehely alakú, késő gót stílusú, kőből faragott keresztelőkút. Van egy 1540-ből és egy 1570 (?)-ből való szép reneszánsz stílusú kehely. De ezeknél is szebb az 1653-as évszámmal ellátott ostyatartó „monstrancia”, amelynek pazar külseje első tekintetre elárulja, hogy késő gót stílusú.

Végül meg kell emlékeznünk arról a díszített kőoszlopról, amely a vártemplomhoz felvezető ösvény mellett van és a tetején egy Mária-szobor, amely a templom védőszentjét Nagyboldogasszonyt ábrázolja. Az egész oszlop kb. 5 m

magas, az oszlop felületén egyszerű, de izléses magyaros tulipán virágdíszek vannak bevésve, barokkos stílusban. Népi munka, de lehet, hogy városainkban a pestisjárvány idején, a XVIII. század elején felállított, hasonló oszlopok min-tául szolgáltak a karcfalvi oszlop kivitelezésénél. Felirata kibetűzhetetlen.

41. Csíkjenőfalva (Ineu)

Lakóinak száma 1850-ben 1452, 1935-ben 2303.

1. 1334-es pápai jegyzékről már szó volt a karcfalvi fejezetben, de megismétlem a bejegyzés szövegét: „Stephanus sacerdos de Sancte Johanne” [Sz. J.: A pápai tizedjegyzékben a „Sancte Johanne” nem Jenőfalvát hanem a delnei Szent János-templomot jelenti.] Tekintve, hogy ez az igen értékes pápai tizedjegyzék néhány hibával és hiánnyal készült, az esetben sem tudhatjuk, hogy a „Sancto Johanne”, a templom védőszentjének a nevét jelenti-e, mint sok más községnél előfordult, vagy elírás és Jenőfalvát akart írni, mivel 1567-ben már „Jeneo ffalwa” név alatt szerepel. Igaz, hogy ez közigazgatási összeírás volt, míg a másik egyházi és több községnek közös templomára vonatkozik. Sajnos, azt sem tudjuk, hogy mikor vette fel védszentül a templom Nagyboldogasszonyt. Az 1540-ből való kehely már ennek írja.

Köztudomású, hogy a hat székely „nem”-nek egyike a Jenő nem”, tehát ez a község mai napig megőrizte régi nevét.

2. A község tulajdonképp csak két tizesre oszlik: a) a déli rész *Alszeg*, b) az északi *Felszeg*, de beszélnek öt falurészről, tizesről is, pl. *Olt mejjéke-tizes*, *Ország útja-tizes*, *Köves árok-tizes*, *Árok köze* és *Hegy mejjéke-tizesről*.

De ezeken belül van még egy csomó utca is: *Ót (Olt) mejjéke*, *Köves utca*, *Kósa utca*, *Borvíz utca*, *Kozmák (Kozma cs. n.) utcája*, *Martonfiak utcája*, *Alsó-hegy mejjéke*, *Felső-hegy mejjéke*, *Nyírfa utca*, *Határ utca* (elválasztja északon Szenttamástól), *Gyengék (Gyenge cs. n.) utcája*, *Vízik (Vízi cs. n.) utcája*, *Szoposok utcája*, *Kabák (Kaba cs. n.) utcája*, *Mutatók utcája* (esetleg az ott levő útmutató táblákról).

3. Az Olton kívül csak a Hargita oldaláról eredő *Lok pataka* folyik át a községen.

4. A tizesek és falurészek össze vannak egymással növe, sőt Karcfalvától is csak a közös templomuk és annak hegyszirtje választja el. Észak felé pedig – lásd az említett Határ utcát – Csíkszenttamással is egybe van épülve.

Az 5., 6. és 7. pontokra vonatkozólag lásd Karcfalvát.

8. Műemléke csak a Karcfalvánál ismertetett közös temploma van. Általában karcfalvi vártemplomnak nevezik, aminek oka talán az, hogy papilakja is Karcfalván van, továbbá azért, mert itt sok üzlet, fűrészsüzem és híres vásárok vannak, míg Jenőfalva többségben földművelő lakosságával falusiasabb külsejű, pedig szinte kétszer annyi a lélekszáma.

42. Csíkszenttamás (Tomești)

1850-ben 1632 lakosa, 1935-ben 3089 lakosa volt.

1. Az 1332–34. évi pápai tizedjegyzék szerint Lőrinc pap volt a plébános, mert a következő bejegyzés olvasható: „Laurentius sacerdos de Sancto Thoma.” Tehát már ekkor Szent Tamás tiszteletére volt a templom szentelve, s a község is erről kapta nevét. Az 1567-es adóösszeírásnál „Zent Thamas” 34 kapuval van bejegyezve, 1593-ban pedig – úgy látszik megfogyatkozott a hívek létszáma – mint a szomszédos Szentdomokos filiája van megemlítve.

Ha az egyház és a hozzá tartozó község 1332-ben már létezett, kellett temploma is legyen, s az a kornak megfelelően félköríves román stílusú templom kellett, hogy legyen. Sajnos, sem a helyét, sem egy faragott követ nem találjuk Szenttamáson. Bár van egy kb. 2 km-el feljebb fekvő dombon, egy kör alakú várfallal körülvett XV. század közepéről való csúcsíves templomrom, amelynek Csonka-tornya messziről látszik, de itt csak a torony felső csúcsíves ablaknyílásai és a templom polygon záródásé szentélyének alapfalai maradtak e gótikus korból napjainkra. Mivel itt semmi nyom sincs az első, a román stílusú templomból, feltételezhetjük, a lépcsőzetes és szakaszos lehúzódas elve alapján azt, hogy ez a templom még feljebb lehetett a Hargita keleti lejtőin. De hová lettek az első templomnak azok a faragott kövei, amelyeket más templom esetében láthattunk, beépítették az új csúcsíves, majd még a barokk templomba is?

Mivel Szentdomokos nem szerepel a pápai tizedjegyzékben, de a szomszédos Szenttamással sokszor közös egyházközséget alkottak, lehet, hogy ez a román kori templomuk is közös lehetett. Részben ezzel magyarázhatjuk meg azt, hogy a szentdomokosi templomban sok román stílusú kőfaragvány található. Az is feltehető, hogy ez a közös román vagy gót stílusú templom 1567 és 1593 között elpusztult, s így lett Szenttamás filiája Szentdomokosnak [Sz. J.: Nincs olyan szavahihető forrás, amely azt igazolná, hogy Csíkszenttamás,

Csíkszentdomokosnak a leányegyháza lett volna. De fordítva igen.], s ekkor kerültek a román kori emléktárgyak Szentdomokosra.

Kolossy Antal adatai szerint 1725-ben Szenttamás saját plébánost kapott és az Abafi család udvarházának házi kápolnájában tartották a misét 1748-ig, mivel az említett csúcsíves templom 1593 óta hasznavehetetlen volt. 1749-ben elhatározták új templom építését, amelyhez 1771-ben telket szereztek a mai község közepén, s 1776-ban a régi csúcsíves templom köveinek felhasználásával nekifogtak az új, a ma is álló barokk templom építésének, amely 1778-ra elkészült. Valószínű, hogy a lakosság már korábban elkezdte a Csonka-torony mellől a lehúzóást az Olt immár kiszáradt árterületére, ahol a földművelésre alkalmasabb földeket találtak.

Hogy a tömeges lehúzóás a XVIII. században történhetett, azt az az érdekes jelenség is bizonyítja, hogy a mai, az Olt két oldalán lévő község tizesei – bár a régi zárt zsákutcászerű falutelepülés alakjában épültek fel – bizonyos katonai, talán a székely határőrség rendszere szerint úgy lettek a határok letelepítve, hogy mindegyik tízesbe ugyanolyan kezdőbetűs családok kerültek, aminek nyomát még 1935-ben is fel lehetett lelteni. Pl. *Felszezen*, az Olt keleti oldalán *B* betűs családok vannak: *Bara*, *Baróti*, *Bíró*, *Böjte*. A *Kicsifalunak* is nevezett *Alszezen*: *A-Á* betűs családok: *Ádám*, *Ágoston*, *Almási*, *Ambrus*, a harmadik tízesben: *K* betűsök vannak, mint *Kanta*, *Kristály*, *Kurkó*.

Alszezen a belsőség folytatásában adták a – valószínűleg egyforma nagyságú – külső birtokot is.

2. Endes M. három tízesről írt: *Alszeg*, *Felszeg* és *Középszeg* vagy *Középtízes*. Én 1937-ben öt tízest találtam: a) *Alszeg* vagy *Altíz*, benne: *Kicsifalu*, *Szentlélek utca*, *Hővíz utca*, *Bogáthy utca* (A Bogáthy-kúria mellett) és újabban a *Vasút utca*. b) *Felszeg* vagy *Feltíz*, benne: *Malom utca*, *Gátrajáró utca*, *Ágoston utca*, *Ambrus-szer*. Újabban: *Újfalva* a mezőn; aztán *Korcsma utca*, *Csarnok utca* (itt van a tejsarnok), c) *Középszeg* vagy *Középtízes*, benne: *Oláhszer utca*, *Templomszer utca*, d) *Nemes-szer* (ahol kicsi telkeken a volt zsellérek laknak) és e) *Bagolyvár* (nem tudják, hogy honnan kapta ezt a furcsa nevet).

3. Két jelentéktelen patak folyik jobbról és balról az Oltba.

4. A tízesek szinte egybe vannak épülve, csak az Olt vize választja el őket egymástól.

5. A község múltjáról, településtörténeti szempontból különleges okmányok, leírások nincsenek, legfeljebb az ottani nemesi családokkal (Abafi, Sándor és Bogáthy) kapcsolatos adatok.

6. Esetleges régi, elpusztult falusi településről az 1. sz. pontban, a *Csonka-toronnyal* kapcsolatosan már megemlékeztem. Más nincsen.

7. Ma az országút az Olt két oldalán, egy hídon halad át a községen. Ez természetesen azóta létesülhetett, amióta a falu idetelepedett, de amikor a *Csonka-toronynál* volt, vagy a még feljebb feltételezett román kori templomnál, akkor kellett ott lennie egy észak-déli irányban haladó közlekedő útnak, amely összeköttetésben volt a többi felcsíki községekkel, a karcfalvi Madicsa-településsel, a madarasi Fejedelem-kerttel stb.

8. Egyházi műemléknek számíthatjuk az említett *Csonka-tornyot*, az 1778-ban épült *barokk templomot* és a községtől délre kb. 2 km-re egy dombon levő *Szent Anna-kápolnát*.

A Csonka-torony a községtől délkeletre kb. 2-3 km-re egy enyhe lejtésű magaslaton van. Csúcsíves ablaknyílásaiból kettő ép, kettő csak félig maradt meg. Szentélye polygon záródású volt, nem látható, csak a gyeper alatt. Nincs nyoma annak, hogy e helyen lett volna valamikor félköríves román stílusú temploma. A szentély boltozott lehetett, míg a hajó sima. Egy szabálytalan kör alakú kőfal vette körül, amelyen kívül még ma is látható sírhantok vannak szétszórva. A templom a XV. század második felében épülhetett. E templomból vitték le az Orbán B. által még látott, 1495-ben készült harangot, majd az itteni kriptában eltemetett (1599-ben) három Lázár főnemes ifjú tetemét, egy bizonytalan korú szenteltvíztartót, egy fából faragott (XIV–XV. sz.) gyönyörű *Madonna-szobrot* és a mai templom nyugati portikusának fülkéjében elhelyezett fából faragott *Szent István-szobrot*.

Maga az *új barokk templom* mint épület szép és rendez, vannak magyaros vakolatdíszei, de nem különleges épület. A templom Szent János-kápolnájában helyezték el az 1920-as években a szomszédos Szent Anna-kápolnából behozott 1773-ból való szép *barokk oltárt*.

Ma a *Szent Anna-kápolna* üres, használaton kívül van. Egy 15x15 m nagyságú kőkerítés veszi körül.

A *papilakban* egy XVII. század közepéről való szép kehely van, amelynek szakszerű leírását és fényképét adja K. Sebestyén J. az Erdélyi Múzeum 1946. 1-

4. számában. Ebben egy zöld mázas, égett agyagból való toronygomb leírását is olvashatjuk, ez csak a kereszt alatti gombja volt. Jelenleg a Csíkszeredai Múzeumban van.

A világi műemlékek közül az *Abafi-udvarháznak* már csak a romjai, azaz a pincegödrei maradtak meg, pedig XVII. századbeli ún. székely kúria-típus volt. De részben még áll a szintén XVII. századból való *Sándor-kúria*, amelynek az az érdekessége – volt –, hogy alagút vezetett belőle az Abafi-kúriába. A harmadik kúria a *Bogáthy-féle*, de ez már kétkéményes barokk kúria, és még használható állapotban van.

43.Csíkszentdomokos (Sândominic) és Balánbánya (Bălan)

Lakóinak száma együtt 1850-ben 2070 volt, 1935-ben 5762.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nem fordul elő, de az 1567-es összeírásban – miként a szomszédos Szenttamás – ugyancsak 34 kapuval van bejegyezve „Zentdamonkos” néven. Tehát ugyanakkora község lehetett.

Különös, hogy bár 1332-ben még nem fordul elő a neve, barokk templomban sok Árpád-kori román stílusú kőfaragványt találunk, amelyek részben be vannak építve, részben mint mozgatható tárgyak ott vannak. A másik érdekessége, hogy vannak gótikus emléktárgyai is, de azt nem tudjuk, hogy hol volt a községnek a gótikus temploma. Csak annyit tudunk, hogy Szenttamással felváltva közös egyházközséget alkottak, tehát az is lehetséges, hogy mind a román kori, mind a gótikus templomuk közös volt.

De van még egy feltevés, amit a bevezető fejezetben már említettem, éspedig az, hogy az 1332–34-es pápai tizedjegyzék „Nycolaus sacerdos de Torkov”-ot, másik helyen „Torku”-t említ. Mivel ilyen nevű községet Csíkban sem ma, sem a múltban nem ismertünk, keresnünk kell egy hasonló hangzású helynevet. Mivel Szentdomokostól alig 4-5 km-re Balánbánya felé van egy „Tarkő – Terkő” – és egy „Tarvész” nevű sziklacsúcs, arra gondolhatunk, hogy esetleg ezeknek lejtőin, vagy az aljában volt ez az 1332–34-ben *először és utoljára említett* egyházközség. Persze ez csak elméleti feltevés, amit csupán a terepen esetleg napfényre kerülő leletek tudnának részben igazolni. Viszont, ha arra gondolunk, hogy Csíkban egyetlen román kori templomot, még alapfalakat sem találtunk, és bár sok helyt román kori kőfaragványt falaztak be a későbbi gót stílusú templomba, mint ajtó- és ablakkeretet, sőt vannak mozgatható köemlé-

keink, mint a keresztelőkutak és a szenteltvíztartók, teljes bizottsággal azt egyik templomnál sem igazolhatjuk, hogy azok melyik község templomából kerültek a mai helyükre. Így a szentdomokosi román kori emlékekről sem tudhatjuk, hogy azok Szenttamásról vagy az 1332–34-ben említett Torkuból kerültek ide?

Fennmaradt még a másik kérdés is. hogy honnan került Szentdomokos XVIII. századi barokk templomába az a néhány nagyon szép gótikus korból való oltárkép? Volt gótikus temploma, vagy legalább egy kápolnája Szentdomokosnak, s ha volt, az hol volt és hová kerültek abból a képnél maradóbb gótikus kőfaragványok? Kolosy Antal i.m.-ben azt írja, hogy „1695-ben saját plébánost tartott, de 1725-ben ismét össze volt kötve Szenttamással, de rövid idő múlva megint elkülönült. A szentegyház hordozható oltárait Damokos Kázmér az 1672. évben megszentelte”. Tehát lakóházaknál tarthatták a miséket, nem volt még kápolnájuk sem. Különben is az említett két festmény más-más szárnyas oltárnak lehetett a része és semmiképp egy hordozható oltárénak.

Templomépítés céljából a hívek már 1670-ben, aztán 1731-ben is összegyűltek egy ferences atya vezetésével, de az új szentegyház csak 1795-től 1802-ig épült, amíg végre 1817-ben felszentelték.

A szentdomokosi egyházközség zavaros múltjához, történetéhez az is hozzájárul, hogy az anyakönyvei 1695 óta vannak meg, amikor is „saját plébánost tartott, de 1725-ben ismét Szenttamással volt összekötve”.

2. Endes M. négy tízest említ meg: *Szed loka*, *Garados alja*, *Sólyom-szeg*, *Rez alja*.

Nekem 1935-ben szintén négy tízest említettek, de egészen más név alatt: a) *Alszeg*, b) *Középtíz*; c) *Felszeg*, d) *Sáros út*. Részletezve falurészek, illetőleg utcák szerint:

Alszeg vagy *Altíz falurészei*: *Rez alja* (a délkeleti részén, a vasútállomással szemben levő Rez nevű lankás hegyoldal alatti lakott terület); *A vasúti átjárón alulnak* nevezett része Altíznek, amely a Bábaszó-patakig terjed; *A kicsi kút utca* nevű falurész a Rez aljától északkeletre a Rez-hegy lábáig húzódik; *Alszeg utca*, Alszegnek az a falurésze, amely Szentdomokosnak, illetőleg Altíznek legrégebb települési helye és Középtíztől északnyugatra a mai gyergyói országútig terjed.

Az *Rez alja* falurésznek más utcája nincsen, *A vasúti átjárón alul* falurésznek két utcája van: *Állomás utca*, *Mozaik utca* (új utca, mert a nemrég létesült mozaiküzemhez vezet). *A kicsi kút utca* falurésznek mellékutcái: *Pál osztaga* (?) (eredete homályos), van még 4-5 névtelen kis zsákutcája. Az *Alszeg utca* falurésznek nincsen más nevű utcája, csak néhány kisebb névtelen zsákutcából és a körútszerű (ovális alakú) észak–déli irányú *Alszeg* utcából áll.

Középtíz falurészei: *Piactér*, amely a község központja, a községházával (és művelődési házzal), a postával és a nagyobb üzletekkel. Itt tartották 1961-ig a heti és országos vásárokat, azután a nagyobb, bekerített *Bács-kert* nevű helyen. Középtíznek, sőt a községnek is legrégebbi része a *Piactér*, *Középtíz utca*, amely még a *Piacteret* is átszeli a keleti oldalán. Sok kicsi nyitott és zárt utcája (zsákutcája) van. *Vár utca*, amely a községtől kb. 5 km-re északra fekvő *Városka alja* nevű dombon lévő ókori várromhoz (a Vár bükke déli fokán) vezet.

A fenti falurésznek utcái: a *Piactér*nek nincsenek külön utcái, mert az idevezető utcák más tízeshez vagy falurészhez tartoznak; a *Középtíz utca* nevű falurész utcái: *Böjték* (Böjte cs. n.) *utcája*, *Kedvesek* (cs. n.) *utcája*, *Barák* (Bara cs. n.) *utcája*, *Kopacok* (cs. n.) *utcája*, *Carina utca* (határrész neve), *Nagy palló utca* (az Olton keresztül feltett pallóról, de ennek helyén ma széles szekérhíd van, csak megtartotta régi nevét), *Gálok* (cs. n.) *utcája*, még néhány névtelen kis zsákutca ágazik ki jobbra-balra, továbbá a *Templom utca* (a róm. kat.), a *Cik utca* (Cik a. m. részecske) és a *Vizeleje utca*, amely nevét a házak eleje előtt elfolyó Kis-Olt patakocskától kapta.

Felszeg vagy *Feltíz*, Középtízről északra, Balánbánya felé terül el, hossza 6-7 km. Falurészei: *Sólyom utca* (a Sólyom patakáról), *Mezőszél* (hajdanában itt volt a vetéskapu, tehát a mező széle), *Feszeg* (*Felszeg*) *utca*, ez egy nagyobb, több névtelen kicsi zsákutcából és egy *Simók* (Simó cs. n.) *utcájából* áll, *Cser alja*, nevét a szomszédos cserefa erdőről kapta. Ez *Felszeg*nek leghosszabb falurésze, amely Balánbánya felé nyúlik, *Nagy-völgy feje alja*, amely nevét a felette levő *Nagy-völgy* nevű hegyről kapta. (Hogy egy hegyet miért neveztek el „völgy”-nem nem tudni), *Tó utca*, nevét a kenderáztató tavakról kapta, *Bános*, nevét állítólag egy régi gazda nevéből kapta, aki „Bá János”, vagy „János bá” volt.

A falurészek utcái: *Sólyom utcának* nincs más utcája, csak az úttól pár száz méterre a mezőben vannak tanyaszerű egyes települések, *Mezőszélnek* a főút-

cáján kívül vannak mellékutcái: *Jägerok* (Jäger vagy Jäger, vadászt jelentő német eredetű névből) *utcája*, *Cserefarkalók utcája*, nevét onnan kapta, hogy a felette levő meredek Csere-hegyen szekérfékező ágas fákat „farkazó”-kat kötöttek a szekér végébe, amelyeket, leérvén az aljba, leoldottak a szekérről. Más községben is szokásos. *Szed loka*, a hasonló nevű patakról, hajdan szedres szűk völgy volt s így a *Szedres-lok* kifejezésből lett Szed loka. A többi falurészekben utca nincsen.

Sáros út-tízes, Altíztől északnyugatra, a Marosfőhöz vezető országút mentén terül el. Nevét a hajdan sáros útról kapta.

Falurészei: *Garados alja* utcái: *Víz mellett* (a Sáros út pataka mellett), 2-3 névtelen kis utca, a *Sáros út* utcái: a Középtíznél említett *Cik utcának* a nyugati része, *Tó utca*, amely a *Cik utcának* elágazása.

3. A községen átfolyó patakok: az *Olt*, a *Kis-Olt pataka*, *Sárosút pataka* (ennek az északi felső folyását *Gréces-pataknak* nevezik, a hasonló nevű Gréces-hegyről), *Kurta-patak*, *Szed loka pataka*, *Piricske pataka*, *Sólyom pataka* és *Bábaszó pataka*,

4. *Altíz* és *Középtíz*, a Vár utcai résszel, mint a hajdani Szentdomokos települési központja, emberemlékezet óta össze van növe. *Feltíz* és *Sáros út*, valamint a vasúton túli altízi rész csak az utóbbi száz évben települt, rajzott ki Altíz, Középtíz és a Vár utca lakóiból és fokozatosan terjedt a község kifelé, a perifériák felé.

Szentdomokos a nagy gyermekáldás következtében az utóbbi 100-200 évben Csík megyének egyik legszaporább községe volt, úgy hogy 1940 előtt már 1342 házzal és 6500 lélekkel rendelkezett. De a községben letelepedettek kívül igen sokan –, akik mint szolgálégyenyek vagy cselédleányok városokba mentek – ott telepedtek le.

5. Régi okiratok, amelyek a község régmúltjával foglalkoznak, a már említett és közismert könyvek. Az egyházi *Domus Historia* valószínűleg itt is sok érdekes adatot tartalmaz, de ezeket a marosvásárhelyi állami levéltárban lehet csak megkapni. Viszont az egyház anyakönyvei is megérdemelnék a tanulmányozást, mivel 1695 óta megvannak.

6. Régi elpusztult falutelepülésről biztos értesülés, még szájhagyomány sincsen, de az 1. sz. pontban említettem annak lehetőségét, hogy mivel az 1332–34-es pápai tizedjegyzék Szentdomokost nem említi, csak a szomszédos Szentta-

más és a balánbányai út melletti – esetleges – tarkói (Torkov vagy Torku) egyházat, lehet, hogy későbbi kutatások e kérdésre választ fognak adni. Az is lehetséges, hogy a község – Szenttamáshoz hasonlóan – a Hargita keleti lejtőin volt, a Gyergyó felé vezető út mellett. Ezt a feltevést a 7. pontban leírt szájhagyomány is alátámasztja.

7. Régi fő útvonaluk – a szájhagyomány szerint –, a gyergyói Tinka települést és a mai Marosfő üdülőtelepet nyugatról kikerülve, a Garados-hegy nyugati oldalán húzódott, s így az út a mai Szentdomokosra nem is vezetett le, hanem a szenttamási Csonka-toronytól nyugatra haladt el s Jenőfalva községnél ereszkedett le a Felcsíki-medencébe. Ez rövidített út volt Gyergyó és Csíkszereda között s ezért a csíksomlyói búcsúra régi idők óta ezen az útvonalon jártak, amely egyben kellemesebb, erdős, árnyékos és sármentesebb terepen vezetett. Ha ez a szájhagyomány csak 100-200 éves szokást is őriz, feltételezhető, hogy azelőtti évszázadokban is, amikor Karcfalva, Madicsa, a madarasi Fejedelemerkert volt az említett községek települési helye, akkor ez a főút nem tért le Jenőfalvára, hanem a Hargita keleti lejtőin Madéfalva felett menve vezetett le Csíkszeredára [Sz. J.: Csíkszeredába, nem Csíkszeredára, Csíkszeredában és nem Csíkszeredán. Ez a meggyökeresedett helyi nyelvszokás. Csak az idegenek használják a Csíkszeredán, Csíkszeredára alakot, akik nem ismerik a helyi nyelvi hagyományt.], Csíksomlyóra.

8. Mai temploma 1795–1802 között épült, de a román kori templomából *három ajtókeretet, egy keresztelőkutat és két szenteltvíztartót* mentettek meg számunkra. A legdíszesebb a torony alatti nyugati ajtókeret, amely valószínűleg a déli főbejáratnál lehetett, a mai déli bejáratnál levő és a sekrestye félköríves ajtókerete keskenyebb. Keresztelőkútját és egy hozzá hasonló stílusú szenteltvíztartóját K. Sebestyén rajzban is közli, de kikerülte a figyelmét a karzaton levő – hasonló stílusú –, de a falba beépített kis szenteltvíztartó.

A gótikus korból két igen értékes és művészi kivitelű *XV. századi olajfestmény* maradt fenn: az egyik egy nagyméretű fatáblára van festve – valószínűleg egy szárnyas oltárnak lehetett a középső képe – „Mária megkoronázását” ábrázolja, háttere és az alakok merev testtartása bizánci hatást árul el. A másik kép kicsi, egy szárnyas oltárnak lehetett oldalsó egyik képe és az „Angyali üdvözetet” ábrázolja.

Van még az egyház tulajdonában nyolc, szinte életnagyságú faszobor, amelyeket 1830 körül egy falusi gazdálkodó, Kedves Péter faragott. Valószínűleg vagy más szobrok másolatáról van szó, vagy képek után faragta ki az alakokat, amelyek közül a legsikerültebbek: Szent Antal és Illés próféta hosszúkás, karcsú alakú szobrai.

A balánbányai út felett keletre van egy *Pásztorbükk* nevezetű kúp alakú, erdős hegy. Ez arról nevezetes, hogy Báthori Endre bíborost, illetőleg erdélyi fejedelmet menekülés közben – kíséretével együtt – itt ölték meg 1599. nov. 1-jén. Ennek emlékére 1816-ban egy fakeresztet állítottak föl és egy kicsi fakápolnát építettek (amely időközben leégett). A fakeresztet 1936-ban még láttam. Felirata a következő:

*Báthori Cardinal, Erdély Fejedelme,
Éltét itt végezte, végső veszedelme
Tulajdoníttatik Nagy Kristály Andrásnak,
Mikor egy hija volt az ezerhatszáznak,
S azután tizenhét s kétszáz esztendőkkel
Tétetette kereszt, hogy lenne örökjei.*

A kereszt alsó részén pedig annak neve, aki állította és valószínűleg a fenti szöveget is megfogalmazta:

*Tette e keresztet Puskás Tamás papunk
Mikor ezernyolcszáz tizenhatot írtunk.*

Ennek emlékére minden év november elsején Szentdomokos népe idejár búcsú formájában vezekelni az ősök bűnéért.

A fenti szokás ellenére Kolosy Antal 1882-ben – úgy látszik, Orbán Balázs megjegyzéseire utalva – koholmánynak nevezi azt, hogy a község egy századon át „a kiátkozás és tilalom büntetésének és annak következményeinek volt alávetve”.

Bár polgári műemlék, udvarházféle épület nincsen a községben, egy érdekes épületről megemlékezem. A Piactéren, a községházával szemben északkeletre, a telek belső részén volt egy vastag (100 cm) kőfalakból épített 4x5 m nagyságú épület, amelynek egyik sarkában rézolvasztó kemence volt beépítve. A helyiség másik részében pedig kovácsműhely volt, ahol az olvasztott balánbányai rézből

különböző rézedényeket, csengőket és különféle dísztárgyakat kovácsoltak és öntöttek. A tulajdonos neve Kovács Mihály volt, de a műhely már nagyon régóta (?) nem működik. Az épületen kőbe és fába is egy XVII. századi évszám volt bevésvé.

Adatközlő: Bara Sándor, szentdomokosi tanító.

Csíkbalánbánya (Bălan)

Ez a bányatelep tulajdonképp Csíkszentdomokosnak egy távoli különálló települése, tízese és bár közigazgatásilag mindég hozzá tartozott, különleges helyzete miatt itt külön tárgyalom, ismertetem.

Orbán B. szerint a fejedelmek idején már bányászták a rezet, de 1702-ben felhagytak vele. A XIX. század elején ismét bányászták. 1864 táján közel ezer lakosa volt, főként bányászok, állattenyésztők, fuvarosok és erdőirtók laktak itt és az Olt völgyében.

Balánbánya 12 km-re van Szentdomokostól, szekérútja az Olt felső szakaszának szűk völgyében vezet, amely mellett gazdák lakóházai, egy fűrészüzem és vízimalom van. A szűk völgyben alig van itt-ott szántóföld, inkább csak kaszálók és a hegyoldalakon legelő, erdő. A nagy hegyek havasi legelői, erdőségei hat felcsíki község tulajdona, ezért e 12 km-es útszakasz karbantartása az ő kötelességük és érdekük.

A rézbánya magántulajdonban van. A két világháború között nem működött, mert nem volt érdemes. Ekkor a nagybányai „Phönix” cég tulajdona volt. A bányatulajdonosok meghatározott területtel rendelkeztek a felszínen, amelyen az üzem hivatali épületeket és szinte barakkszerű, fából összetákolt munkáslakásokat épített. Ha a magánember a bánya területén, saját költségén lakóházat stb. akart építeni, a bányai igazgatóságtól kellett engedélyt kérnie. Ha kevés is volt az ilyen ház, mégis szétszórta itt-ott épült egy-egy elég rendes külsejű falusi ház, csűr, istálló stb. Ezért Balánbányán is beszélhetünk falurészekről, utcákról. Pl. a) *Balánbányai főút*, b) *Kovács pataka völgye*, c) *Bányapataka* és d) *Székpataka*.

Egyháziilag Szentdomokoshoz tartoztak a hívek, csak 1825-ben alakult önálló plébánia, 1827-ben fatemplomot építettek, majd 1864-ben egy nagyméretű kőtemplomot. Ezt a bányát, mint urbáriumi társaság, azaz patrónus építtette.

Mindezek ellenére az anyakönyvek már 1802-től vannak vezetve. Ma a kis bányatelep várossá lett és több ezer lakost számlál.

ÖSSZEGZÉS

Csíkszék 47 községnevének eredet és összetétel szerinti csoportosítása*

1. Templom védőszentjéről elnevezett község van $12 + 2 = 14$. Éspedig: 1. Szentlélek, 2. Mindszent, 3. Szentgyörgy, 4. Szentmárton, 5. Szentkirály, 6. Szentimre, 7. Szentsimon (bár később Szent László király lett a védőszentje, és a szomszédos Csátószegé lett Szent Simon), 8. Kászonjakabfalva (Szent Jakabról), 9. Szentmiklós, 10. Szentmihály, 11. Szenttamás, 12. Szentdomokos. Ezekhez jön még a 13. Kozmás (Szent Kozma tiszteletére, neve a latin „Cosmas” neve után kapta magyarul a furcsa nevet „Kozmás”) és a 14. Karcfalva, amelyet régen „Boldogasszony” védőszentjéről „Nagyboldogasszonyfalva”-nak hívtak.

2. Van ezután 11 olyan községelnevezés, amelyeknek eredete homályos. Eltorzult magyar, esetleg szláv névből keletkezett: 1. Zsögöd, 2. Taploca, 3. Csomortán, 4. Menaság, 5. Tusnád, 6. Csicsó, 7. (Kászon)-Impér, 8. Delne, 9. Borzsova, 10. Göröcsfalva, 11. Vacsárcsi.

3. Családnévhez vagy keresztnévhez fűzött „...falva” elnevezésű község van nyolc. Így 1. Csobotfalva, 2. Bánkfalva, 3. Csekefalva, 4. Lázárfalva, 5. Mádé (Amádé)-falva, 6. Dánfalva, 7. Jenőfalva, 8. Pálfalva.

4. Család- vagy keresztnévhez fűzött „...szeg” elnevezésű község van egy: Csátószeg.

5. Ősi helynévhez fűzött „...altíz”, „...feltíz” község van kettő: Kászonaltíz, Kászonfeltíz.

6. Ősi személynévhez fűzött „...lok” nevű község van kettő: Gyimesközéplök, Gyimesfelsőlok. [**Sz. J.:** A szláv eredetű lok folyó, patak menti területet, sima helyet jelent, ugyanabból a szóból származik a román lunca is.]

7. Madárra vonatkoztatott község van kettő: Madaras és Verebes.

* A rövidség és a könnyebb érthetőség kedvéért a község neve előtt a „Csík” megkülönböztető jelzőt elhagytam, hiszen ez amúgy is, alig száz éve került hivatalból a községek neve elé.

8. A régi község mellett kifejlődött „...újfalú” van kettő: Kászonújfalú és Tusnádújfalú.

9. Van még négy község, amely nevét a szomszédos tájtól, hegytől, pataktól, erdő fájától kapta: Somlyó, Szépvíz, Rákos és Gyimesbükk.

10. S végül *Csíkszereda város*, amely nevét a szerdai napon szokásos hetivásárról kapta.

Csíkszék 47 községe nagyobb falurészeinek, tízeseinek csoportosítása eredet, összetétel és elnevezés szerint

A legtöbb falurészt a „szeg” és a „tízés” kifejezéssel jelölik, de sok esetben következetlenül hol „szeg”-nek, hol „tízés”-nek, esetleg röviden „tíz”-nek is mondják. Pl. Alszeg, Altíz vagy Alsó tízesnek.

Alszeget 27, Felszeget 26, Középszeget csak 11 esetben használnak. Altíz, Alsótíz 5 van, Feltíz, Felsőtíz 6, Középtíz, Középtízes, Középszeg tízese 12 van. Család- vagy keresztnévhez csatolt „tízés”, „szeg”, „szer” van 26 esetben. Családnévről, esetleg gúnynévről elnevezett falurész 10 van. Talajáról, állat- és növényvilágáról 16. Forrásról, kútról, vízről elnevezett van 8. Helynévről, szomszédos mezőről, hegyről 20. Templomról, kápolnáról 7. Homályos eredetű magyar névről 11, Újfalú nevezetű tízes van 6. A község neve után van 4. Várral kapcsolatos van 4. Névhez fűzött „...elve” nevű van 2. Pogány kori magyar névhez fűzött „...falva” van 4. Mai névhez fűzött „...falva” van 2. Helynévhez fűzött „...szeg” vagy „kert” vagy „híd” van 3. Alsó falu, felső falu van 2. Malomról, gátról elnevezve van 2. Vasútról elnevezett 2. Iskoláról, kántori lakról elnevezett van 2. Homályos eredetű idegen névről 2. A hét egyik napjához fűzött „...falva” van 1. „Város” neve van 1 falurésznek. Vész nevű van 1 és összevont gyűjtőnévhez fűzött „...tízés” van 1 (Háromtízés)

Összegezve az elmondottakat egész Csíkszékben (Gyergyó nélkül) a 47 községben van összesen kb. 231 nagyobb falurész, tízes, szeg stb., ami községenként átlag 5 falurészt jelent. Ez soknak tűnik, de némely községnél a falurésznek régi és újabb elnevezését is beszámítottam. Viszont vannak községek, ahol már csak számokkal jelzik a falurészeket, tízeseket.

A csíkszéki községek és falvak tízeseiben használatos kisebb falurészek (szer, piac, tér, kert, út, utca, sikátor stb.) elnevezéseinek csoportosítása eredetük és szerepük szerint*

Családnév, vagy ahhoz csatolt „...fiak” elnevezés 172 esetben fordul elő. Nevezetes vagy különleges tulajdonságról, közismert személyekről 16 utcát neveztek el. Nemzetiségekről 5 esetben. Eseményekről, cselekményekről 4 esetben. Népi humorral vagy gúnynevekkel kapcsolatosan 10 utcát neveztek el. Falurészeiről, tízesről 47 utcát, helynévről 12-öt. Az utca mérete, nagysága, alakja és kora után 10-et, az utca domborzatáról, talajáról, fekvéséről 25-öt neveztek el. Várról, várfalról 6 utcát. Kert, telek, rét, nád, hegy, erdő elnevezésű utca vagy kisebb falurész 27 esetben fordul elő. Forrásról, borvízről, kútról, vizegyőrs helyről, hídról 30 utca van elnevezve. A községen keresztül folyó patakról 28 utca kapott nevet. Malomról, gátról 12. Vasúttal kapcsolatos utca van 5-Iparra, kereskedelemre, bányára utaló elnevezés (piac, tér, utca) 21 van. Az utcában levő fák, növények után 5 utca stb. kapott nevet. Templom, kápolna, kántor és iskola után 23 utcát neveztek el. Temetőről, útszéli keresztről 5 ízben neveztek el utcát, míg nevezetes épületről 5 ízben. Állatokkal, csordajárással kapcsolatos út 6 esetben fordul elő. Szomszéd faluba vezető út 11 van, szomszédos mezőre, rétre vezető út 16 ízben kapott róla nevet. Kicsi, többnyire névtelen sikátor, zsákutca, vízrejáró legalább 26 van. Homályos eredetű elnevezést 9 esetben lehet találni.

Tehát a 47 csíkszéki községben, illetőleg a már említett 231 nagyobb falurészben, tízesben összesen még 431 kisebb falurész, piac, tér, kert, út és utca elnevezés van. Ez azt jelenti, hogy tízesenként csak átlag kettő van.

* Igen gyakran használják az „utca” elnevezés helyett a „szer”-t, még ott is, ahol az csak egy utcácskából áll.

GYERGYÓ KÖZSÉGEI, FALVAI

GYERGYÓ TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉNEK FŐBB TUDNIVALÓI

Gyergyó történetével legrészletesebben Kölönte Béla foglalkozott.

Bár e tanulmányom célja inkább csak a csíki és a gyergyói községek, falvak, falurészek, patakok és azokon belül az utcák elnevezéseinek lejegyzése és e nevek eredetének – a lehetőségek szerinti – megállapítása, hogy a gyergyói települések részletesebb adatait jobban megértsük, szükséges egész Gyergyó fontosabb történeti adatainak előzetes ismertetése. Amúgy is igen sok kétes, vitatható adat és megállapítás van, hogy egyes kérdések történeti háttérének tisztázásánál kénytelenek vagyunk néha feltevésekre is kitérni, amelyekről esetleg csak később kerülnek napfényre olyan adatok, leletek, amelyeknek segítségével majd határozottabb megállapításokat tehetünk.

A csíki székelyek letelepedésekor Gyergyóról még semmit sem tudunk. Hatalmas erdőrengeteg lehetett az egész medence, amelynek középső részét a Maros árterülete foglalta el, bár itt a felső szakaszánál még kicsi volt a Maros vízmennyisége. Nem tipikus fennsík, hanem a Maros által képezett medence, amelynek alja kavicsos, közepe táján pedig kimondottan mocsaras lehetett. Ez az oka annak, hogy az első gyergyói székely telepek mind e fennsík keleti peremén, a kissé magasabb és szárazabb helyeken létesültek és csak később húzódtak lejjebb, a Maros közelébe. Az első telephelyeket tehát fent kell keresnünk, az erdős hegyek, dombok táján. Lehet, hogy az 1241–42-ös nagy tatárjárás idején ebbe a természetes várba menekült a csíki székelyek egy része, főként a közeli felcsíkiak, és a veszély elmúltával sokan itt is maradtak, hiszen barmaik részére jó legelőket és ivóvizet találtak s így régi falvaikba, amelyeket a tatárok felperzselték, nem tértek többé vissza.

Ezért gyér még Gyergyó lakossága alig száz évvel a tatárjárás utáni 1332–34-es pápai tizedjegyzék adatai szerint. A magyar királyok is elkerülték Gyergyót, amikor keleti hadműveleteiket végezték. Még Tölgyes szorosát is mellőzték, hát még a sziklás és szűk Békási-szorost. Az ókorban is elriasztották a környék lakóit a keletről a medencébe vezető szorosok és hágók, alig van nyoma ókori településnek.

Kölönte Béla (III. 35. lap) a legrégebb írásbeli adatból indult ki, az 1332–34-es pápai tizedjegyzékből, amely még csak egy egyházközségről (Gyergyó), de három papról tesz említést (Nicolaus sacerdos de Gyorgio, Stephanus sacerdos de Georgio és Thomas sacerdos de Georgio). Sajnos, a jegyzék nem jelzi az egyházközség nevét, aminek oka az lehetett, hogy igen gyér volt a lakosság, kevés dézsmát fizetők voltak e falvak, s így mindháromnál csak Gyergyót írtak az összeírók. Ez a három falu: „Szentmiklós, Szárhegy és Alfalu” lehetett, mert Újfalu csak ezután, a XIV–XV. század fordulóján keletkezhetett, azaz húzódott le az immár kiszáritott Maros menti területre. Feltehetőleg nem is annyira a gyergyói falvakból, hanem inkább a szomszédos Udvarhelyszékről. [Sz. J.: Vámszer Géza nem indokolja, mire alapozza, hogy a gyergyóújfalviak udvarhelyszéki eredetűek lennének.]

A pápai jegyzékben említett első három község tehát kb. az 1242-ös tatárjárás elmúltával egyazon időben keletkezhetett s ezért volt 1332-ben még gyér számú. [Sz. J.: Nem ismeretesek a gyergyói székelyek megtelepedésének körülményei, pontos ideje.] Viszont a XV. században ez a betelepedés egyre tart és nemcsak Csíkból, hanem a szomszédos Udvarhely- és Marosszékből is, mert Csík ekkor még nem volt oly régi és népes. Ez a többirányú betelepedés az oka annak, hogy még ma is felfedezhetünk különbségeket a Gyergyó nyugati, keleti és délnyugati részén fekvő községek lakói között, külső sajátosságaik tekintetében, így viseletükben, szokásaikban és nyelvjárásaikban.

Az bizonyos, hogy a betelepülés Gyergyóba lassan és sokáig tartott, annak dacára, hogy a természetes szaporulaton kívül volt egy állandó külső beszivárgás is. Egy 1466-ban Mátyás király által kiadott oklevél már „gyergyószéki székelyeket” említ, ami több falunak és nagyobb lélekszámnak a bizonyítéka. Újabb száz év múlva, 1567-ben az adóösszeírásban „Sedis Gijergijo – (Gyergyó)-szék”-nek már az alábbi nyolc községe szerepel, az adófizető kapuk számával jelezve, ami a körülbelüli létszámot is elárulja, így: 1. „Zent Mijklos” 78 kapuval; 2. „Zarhegy” 48; 3. „Al ffallw” 44; 4. „Wij ffallw” 32; 5. „Tekereo Patak” 40; 6. „Gijtro” (Ditró) 26; 7. „Remete” 6; 8. „Chyoma ffallwa” 15 kapuval, amelyhez hozzájön pár év múlva, 1576-ban a kilencedik falu „Kilyénfalva”.

Tehát az 1332–34-ben említett, azaz feltételezett három faluból (Szentmiklós, Szárhegy és Alfalu) kilenc lett, s ezzel már a XV. század második felében be is fejeződött a Gyergyói-medence székely községeinek a kialakulása.

Mert *Szárhegy*ből lett *Ditró*, *Szentmiklós*ból *Tekerőpatak*, *Alfaluból Csomafalva*, *Ditró* telepíti *Remetét*, *Tekerőpatak Kilyénfalvát*. *Újfaluról* már volt szó, főként udvarhelyi telepések létesítik a XIV. században.

Amint láthatjuk, mind a kilenc székely községnek magyar neve van, szláv hatás itt nem érezhető. S valóban az volt akkoriban a joggyakorlat, hogy a helységek és a határnevek (hegyek, dülők) elnevezésébe sem az egyházi, sem a világi előljárók, földesurak nem szóltak belé, azt ráhagyták az ott lakó népre. Részben ez a magyarázata annak, hogy e kilenc község neve megegyezik más erdélyi vidéken, sőt Erdélytől nyugatra eső helységek magyar elnevezéseivel. Nevüket általában vagy alapítójukról, tehát személynévről, vagy fekvésükről, alakjukról, esetleg növényzetükről (pl. Tölgyes) kölcsönözték, vették át. Az is figyelemre érdemes, hogy mivel Erdély területén is több ugyanolyan nevű község van, idővel eléjük egy-egy megkülönböztető jelzőt ragasztottak, többnyire a szék, a megye, esetleg a mellette levő folyó nevét (pl. Maroshévíz).

Hogy szláv helységnevet nem örököltek (Toplicát kivéve), mint a Székelyföld többi vidékén (Csíkban is), azt igazolja, hogy – legalábbis a medencében – nem éltek előttük szlávok, legfeljebb a hegyek között, amelyek némelyike valóban szláv eredetre valló elnevezésű.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy Szentmiklóst kivéve, a többi nyolc székely község nem vette át a templom védőszentjének a nevét, ahogyan azt pl. Csíkban 18 község tette.

Ez volt tehát a helyzet a XIV–XVI. században, a XVII. század közepéig. De ez időben a keleti tatárok betörései és a nyugatról jövő osztrák martalócok pusztításai sok székely vérébe és vagyonába kerültek. Ezekben az évszázadokban még fennállott a régi magyar harcmodor, amely 20-30 km-es lakatlan területet, sávot, azaz „gyepű”-t hagyott a veszélyeztetett határok szélén. Így Gyergyóban is. Igaz, hogy lármafákat állítottak fel a látó- és hallótávolságra fekvő hegycsúcsokon, hogy azok révén figyelmeztessék a sík területeken lakókat a közelgő ellenségre. De hirtelen támadt veszély esetén alig volt a községekben lakóknak annyi idejük, hogy magukat és családjukat a közeli erdőkben elrejtsek, s így az ellenség felgyújtotta falvaikat, templomaikat. Az utolsó gyergyói tatár betörés 1716-ban – tehát 22 évvel az utolsó csíki (1694) tatár betörés után – állítólag, Gyergyó lakosságának a felét elpusztította. [Sz. J.: 1716-ból nem ismeretes semmiféle tatár betörés Gyergyó területére. Ugyanilyen eseményt említ Külön-

te Béla anélkül, hogy értesülésének a forrását megadná. De nem tud erről sem Magyar András, sem Rokaly József s újabban Garda Dezső sem. Nem volt tehát semmilyen tatár beütés Gyergyóba 1716-ban.]

Ezzel szemben e zavaros közállapotok, a XVII. század második felében, két-féle idegen betelepedést tettek lehetővé, amelyek részben pótolták az ember-veszteséget és a leszegényedést Gyergyóban.

Az egyik az *örmények* betelepődése, azaz betelepítése, a másik a – nagyrészt moldvai – *románság* lassú beszívárgása Gyergyóba.

1. Az *örményeket* hazájukból kiüldözték s így 1400 körül a moldvai városokban húzódtak meg, ahol kb. 250 évig éltek. Ezért van némely örmény családnak a mai napig – román hangzású neve (pl. Kapdebó = Cap de boi). Valószínűleg már moldvai tartózkodásuk alatt élénk kereskedelmi kapcsolataik voltak a szomszédos gyergyói székelyekkel. A XVII. század közepén sok külső és belső zaklatásnak voltak kitéve Moldvában, s ezért vágytak a békésebbnek látszó Erdélybe. 1654-től kezdődőleg néhányan, szórványosan már áttelepedtek, majd II. Apaffy erdélyi fejedelemtől engedélyt kapván, 1669-ben tömegestől átjöttek. Két évig Gyergyóban éltek, majd szétesztották, szétszórták őket néhány kisebb erdélyi városkába. Így Erzsébetvárosba, Szamosújvárra, Csíkszépvízre és természetesen Gyergyószentmiklóstra.

Mivel minket most Gyergyó településtörténete érdekel, csak a gyergyói örményekről emlékezünk meg. Szentmiklóson 1680-ban – amíg saját templomukat felépítik – egy kápolnát kaptak. E városkában üzleteket, iparosműhelyeket nyitottak. Élénk üzleti érzékkel fellendítették a Maroson a tutajozást, ami által az eddig parlagon heverő, óriási gyergyói erdőségek fáját kitermelték. Ezzel munkaalkalmat adtak a föld nélküli gyergyói székelyeknek és a közben beszívárgott románságnak. Ezekkel az erdőirtásokkal új, településre alkalmas területeket hódítottak el az ősengetegtől. Ezeken kívül Moldvából évenként 40 ezer marhát, 10 ezer lovat és háromezer juhot hajtottak át Erdélybe, majd Magyarországon keresztül Bécsig, ahol jó pénzért eladták. A XVIII. század elején kiharcolták maguknak önkormányzatukat, bár közigazgatásilag a szék hatáskörébe tartoztak. Gyergyószentmiklóson városias életmódot folytattak és teremtettek. Az örményekkel együtt iparúzó cigányok is átjöttek (kovácsok, üsfoltozók, szitakészítők stb.).

2. A *románság* is kb. a XVII. század közepén kezdett beszivárogni Gyergyóba, ahol a havasokban mint pásztorok telepedtek le. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék vezetői eleinte keményen rendelkeztek a letelepedésük és befogadásuk ellen. De a század vége felé engedékenyebbek lettek és mint jobbágyokat, zselléreket, sőt mint molnárokat is kezdték befogadni és alkalmazni. Ezek az első és kiszámú románok, szétszóródván más-más székely községben, gyorsan elmagyarosodtak. Ma is vannak ezek leszármazottaiból sokan, akik román nevűek, de több nemzedéken keresztül székelyekkel vegyes házasságban élvén, vérségileg és nyelvileg elszékelyesedtek. A XVII. század végén már tömegesen jöttek be, mert jobb megélhetést és békésebb életkörülményeket találtak itt. Különösen a szárhegyi nagybirtokos Lázár család a Gyergyóban szétszórtan fekvő részbirtokaira mint zselléreket kitelepítette. Ennek lett egyik eredménye *Vasláb* [Sz. J.: Vaslábnak, mint helynévnek, első említését 1615-ből, mint településnek 1626-ból ismerjük. Saját földjén a Lázár család telepített ott le moldvai jobbágyokat (Kolozsvári Lt. A Lázár család Lt. F 384/1/121/2-29.) Lásd még: A többség kisebbsége. Csíkszereda, 1999. 108–110) község létesítése, amelynek román lakói dacára a tiszta székely környezetnek, mai napig megtartották román nyelvüket, viseletüket és népszokásaikat. Eleinte – természetesen – ortodox vallásúak voltak, de fél évszázad múlva, a Habsburgok katolizáló törekvéseinek engedve, görög katolikusokká lettek s így ezzel is látszólag, közelebb kerültek a szomszédos római katolikus székelyekhez. Az erdélyi román egyházak ez időben általában a fogarasi görögkeleti püspökséghez tartoztak. Ennek ellenére a vaslábi román templom oltárában levő ún. „antemissen” felirata szerint Száva moldvai püspök szentelte föl e templomot 1714-ben, mert ekkor még Moldvához tartozónak érezték magukat az új betelepültek.

Bár az említett, hadászati lakatlannak minősített „gyepük”-ön, hegy-völgyes területeken a XVII. század végéig nem alakultak községek, azért ezekre a – mondjuk – ellenőrizhetetlen területekre, őserdős vidékekre, már ebben az időben is kisebb létszámú magyar-székely lakosság behúzódott a főurak hatalmaskodásai elől. De ugyanúgy kerestek menedéket a moldvai bojárok zsarnokkodásai elől a moldvai románok is. Amikor aztán a XVII. század végén – amint ezt Gyimes völgyében az ország tényleges határvonaláig előretolták, nagyobb ütemben indult meg a beszivárgás. De ezzel egy időben telepedtek be az örmények is Gyergyóba, akik – amint már említettem – fellendítették a Ma-

roson a tutajozást, azaz a fa nagyobb tömegű szállítását nyugat felé. Ez lehetővé tette mind a gyergyói, mind a moldvai földnélkülieknek az alkalmazását, sőt a kiirtott területeken való végleges letelepedését is. Így keletkeztek a Maros mellett *Ditró* község külső területein *Várhegy*, *Várhegyalja*, *Göde*, míg a volt gyepűsávon *Holló*, *Bélbor*, *Tölgyes*; *Békás*, *Zsedánpaták*, *Domuk*, *Salamás* és *Hodos* falvak, amelyeknek lakói ugyan többségükben románok voltak, de székelyek is, akiknek egy része idővel elrománosodott. Ez a beszivárgás természetesen még a XIX. században is folytatódott s mivel ezek az új telepések többnyire szétszórtan laktak, hosszú idő telt el, amíg e telephelyek tömörebb falvakká alakultak és amíg e területek tulajdonosaitól, az illetékes székely községektől elszakdhattak és önálló közigazgatási községekké alakulhattak. [Sz. J.: Vámszer Géza helyesen érzékeli, hogy Csíkszék keleti részén a moldvai határ mentén létezett egy, kb. 30–50 km széles gyepű határsáv, ahol a XVII. század végéig állandó települések nem alakultak, nem alakulhattak ki, de erről semmilyen korabeli forrás konkrétan nem szól. Az osztrák fennhatóság meghonosodása után kezdetét vette a gyepűnek nevezhető határsáv fokozatos benépesítése. Hodos, Salamás azonban nem a határsáv területén alakult ki.]

Ez a magyarázata annak is, hogy ezeknél az új községeknél többnyire magyar közvetítéssel szláv helynévanyagot találunk, vagy magyart és csak tartós önállóságuk után találunk írásba fektetett román helynévanyagot, ennek is egy része a magyarból lefordított, mint pl. *Corbu* a *Hollóból*, *Cetate* a *Várhegyből*, *Sármaş* a *Salamásból* stb.

Ezért írja Szabó T. Attila, hogy nincs írásban román helynévanyagunk Gyergyóból a XIX. század előtti időkből. Nincs, mert a tulajdonos székely községek hivatalos íásaikban magyarul írták le azokat. Csak azok a román többségű községek, amelyek már külön közigazgatási egységbe tudtak szervezkedni és ha felsőbb hatóságok adatokat kértek tőlük, a helyneveiket lehetőleg románosan – ahogyan azt a lakók többsége használta – írták le. Ha nem is volt rá román szavuk, a magyart kissé elferdítve, mondjuk, romános kiejtéssel vagy ortográfiaiával írták le. Legfeljebb a szárhegyi Lázár család 1773-ból származó levéltári anyagában található XIX. század előtti adatokat e községek helynévanyagából. Pesthy Frigyes kéziratos *Helységnévtára* 1864-ből csak a XIX. század közepén ismeretes anyag egy részét őrizte meg számunkra.

A *Gyergyó* név eredetét bizonyossággal megállapítani nehéz, mert a régi okiratokban e szó leírása példátlan tarkaságot mutat, ami elsősorban az oklevél-írók, jegyzők hanyagságából, esetleg írástudatlanságból fakadt, másodsorban onnan, hogy másképp írták le magyar s másképp latin szövegben, ahol néha olaszosan írták le Gyergyó nevét.

Kölönte Béla elég elhíhető megállapítást tesz, amikor feltételezi, hogy egy – ma már nem létező – legelső Szent György-egyházról nevezték el Gyergyót „György”-nek s abból keletkezett az a sokféle változata a medence elnevezésének. Kölönte kifogásolja, hogy Losteiner Leonárd, csíksomlyói ferences a XVIII. században latin nyelven írt kéziratos könyvében Gyergyó névvel kapcsolatosan néhány képzeletszülte magyarázatát írta le: Pl. „Jer-jó” – „Gyer-gyó” vagy „György jó”, egy György nevű hun (?) vitéz után.

Pray Szent György nevéből származtatja.

Kölönte elsorolja, hogy 1332-ben „Gyrgio”, 1333-ban „Georgio”, 1334-ben „Gorgio”-nak írják, majd 1463-ban megint „Gyrgio”, 1466-ban „Gyurgyu”, 1511-ben „Gyergyó” (!), de írták „Gijergio”-nak is, majd 1568-ban „Gijrgio”-nak van leírva.

A György nevet olaszosan „Georgius”-nak, „Georgio”-nak, majd „Gyorgio”-nak írták s ebből lett a „Giorgio”, a „Gyergyó”, amit a gyergyóiak ma is „Gyergyó”-nak, a csíkiak pedig „Gyirgyó”-nak ejtenek.

A XVII. század történetírói „Gyrgio”, sőt „Jergan”-név alatt is emlegetik.

Szabó T. Attila is egy csomó variációt jegyzett ki az oklevelekből, pl. 1462-ben „Gyrgio”, 1466-ban „Gywegyu”, 1495–1807-ig „Gyergyó”, de közben előfordul pl. 1567-ben „Gijergijo = Gyrgyó”, 1587-ben „Gyergyó szék”, 1605-ben „Gyrgio”, 1615-ben „Gergio”, 1632-ben „Girgio”, „Girgiszék”, 1641-ben „Gyrgio szék”, 1660-ban „Gyergio”, 1677-ben „Gyergyó”, 1687-ben „Gyergiaj”, 1699-ben „Gyergyei”, 1754-ben „Gyergyai”, 1699-ben „Gyergyei határ”, 1754-ben „Gyergyai Havasok”.

Orbán Balázs szerint „Gyergyó nevét származtatják »Georgiá«-tól (őshaza volt), Szent György nevééről, egy »György« nevű vezető székely őstől”. [Sz. J.: A Gyergyó név eredete, minden megfejtési kísérlet dacára, továbbra is vitatott. Talán mégis a György név jöhet leginkább számításba.] Azt is megjegyzi, hogy a hamisnak kimondott *Csíki krónika* szerint Gyergyó legrégebb neve „Hegyalja” lett volna.

Mivel a *Maros* Gyergyóban ered és a medencét átszeli, említésre érdemes, hogy a rómaiak *Marisus*, *Marisia*, *Morisius*, *Moris*, *Morus* és *Marosnak* írták, a németek *Marosch*-nak, *Marischnak*, az erdélyi szászok *Miereschnek*, míg a románok a mai napig *Mureşnek* ejtik és írják.

Kniezsa István szerint is a név eredete ismeretlen, még a rómaiak előtti népektől való.

Orbán Balázs írja hogy a fejedelem 1633-ban megengedi, hogy a gyergyószéki tulajdonban levő havasok egy részét felosszák a falvak, illetőleg tízesek között, de úgy, hogy ezeknek „birodalma minden esztendőben megváltoztassék”. Ez a vagyonfelosztás, amely a régi nagy egységeket a kisebbeknek rendelkezésére bocsájtotta, Gyergyóban elősegítette az említett új havasi és a Maros északi részén keletkezett települések önállóságát, a régi székely községektől való elszakadását.

Gyergyót Csíktól az ún. *Gréces-tető* (a nép Geréces-nek mondja) választja el földrajzilag, sőt közigazgatásilag is. Ez a tető 1123 m magasan van, a mai országúton, Marosfőtől kissé délkeletre. Orbán Balázs szerint e szép fennsíkot a nép *Maros lankájának* nevezi.

A GYERGYÓI KÖZSÉGEK ÉS FALVAK ELSOROLÁSA ÉS CSOPORTOSÍTÁSA KELETKEZÉSÜK IDŐRENDI SORRENDJÉBEN ÉS EREDETÜK SZERINT

Külön ismertettem a 47 csíki községet s most külön tárgyalom a gyergyói községeket, mert egészen más a tájegységük, más a keletkezésük módja, illetőleg időpontja.

Amit fennebb, bevezetőül Gyergyó általános települési viszonyairól írtam, elárulja azt, hogy a gyergyói községeket, falvakat időben és térben két nagy csoportra kell osztanunk.

Az első (I.) csoportba azt a kilenc, ősinek mondható székely községet vehetjük, amelyek a XIII. század közepétől a XVI. század végéig keletkeztek, részben a csíki, másrészt az udvarhelyi és marostordai székely beszivárgás, betelepedés révén, majd belső szaporulat és kirajzás útján. Ezek a községek mai napig is léteznek, de nem is nőtt meg a számuk.

A második (II.) csoportba azok a községek tartoznak, amelyek ezután keletkeztek, tehát a XVI. század második felétől. A XVI–XVII. század zavaros, éhínsé-

gekkel, pestisjárvánnyal és háborús veszteségekkel meggyengült Gyergyó az új betelepültekkel fokozatosan megerősödött. Ezek a kilenc székely község tulajdonában levő lakatlan erdős-hegyes területein keletkeztek. Többségükben moldvai és erdélyi román telepesek, de vannak székelyek is, akik a gyergyói falvakból rajzottak ki. Mivel ezek a telepek lassú fejlődés útján jutottak el az önállósághoz, keletkezésük időpontjáról, módjáról még kevesebbet tudunk, mint az említett kilenc székely községéről, mert az írásbeli adatok többnyire csak az egész község lakóiról szólnak, de az új és kis létszámú telepesek életkörülményeiről, nemzetiségéről vajmi keveset.

Egy 1712-ből származó írás szerint, már ekkor volt román lakos Ditróban, Szentmiklóson, illetőleg ezek határában. Sőt Alfaluban és Szentmiklóson kápolnájuk, templomuk is volt már.

Az *első* csoportba tehát az alábbi községek tartoznak: 1. – 2. – 3. Szentmiklós, Szárhegy vagy Alfalu, 4. Újfalu, 5. Tekerőpatak, 6. Ditró, 7. Remete, 8. Csomafalva és 9. Kilyénfalva.

Mivel a legtöbb község létesülésének pontos időpontját nem ismerjük, az összeírásokkor feltüntetett adóösszeg, kapuszám alapján hozzávetőlegesen megállapított lélekszám nagysága szerint igyekeztem őket időrendi sorrendbe állítani.

A *második* csoportba tartozó – hiányzó adataim alapján – 14 ilyen szétszórt települést jegyeztem le és igyekeztem őket keletkezésük szerint időrendi sorrendbe állítani. Ezek között vannak olyanok, amelyek időközben a szomszédos Maros-Torda vármegyéhez kerültek.

1. *Maroshévíz* (vagy régebben Gyergyótoplica) kb. a XVI. század közepén létesült. 2. *Vasláb* (kb. a XVII. sz. végén) [**Sz. J.:** Vasláb a XVII. század első felében.], 3. *Tölgyes* (kb. a XVIII. sz. elején) [**Sz. J.:** Tölgyes a XVIII. század végén.], 4. *Békás* (kb. a XVIII. sz. elején) [**Sz. J.:** Békás a XVIII. század első felében, közepe táján.], 3. *Várhegy* (kb. a XVIII. sz. közepén) [**Sz. J.:** Várhegy 1712-ben.], 6. *Borszék* (a XVIII. sz. közepén), 7. *Zsedánpatak* (kb. a XVIII. sz. végén) [**Sz. J.:** Zsedánpatak a XVIII. század közepe táján.], 8. *Domuk* (kb. a XVIII. sz. végén), 9. *Salamás* (kb. a XVIII. sz. végén), 10. *Hodos* (a XVIII. sz. végén), 11. *Bélbor* (a XVIII. sz. végén), 12. *Holló* (a XVIII. sz. végén), 13. *Göde* (a XVIII. sz. végén), 14. *Marosfő* (a XIX. sz. elején).

Egész Gyergyóban csak *Szentmiklós* nyerte a nevét templomának védszentjéről. *Csomafalva* [Sz. J.: Csomafalva nem személynévi eredetű de az a valószínű, hogy nem a Samu személynévből származik.] és *Kilyénfalva* (Samu = Soma, illetőleg Kilyén = a latin Kylianusból) egy-egy keresztnévhez csatolt „falva” szócskával végződik. *Szárhegy* a szomszédos Szármány-hegyről (szár = tar), *Tekerőpatak* a községen keresztül folyó tekervényes patakáról, *Alfalu* az alacsonyabb fekvéséről kapta nevét, míg *Újfalva* a minden irányból odatelepedett székelyekről, valamivel később létesülve lett Újfalva; csupán *Ditró* névének eredete homályos, bizonytalan.

A második csoportba tartozó 14 község közül csak nyolc község nevének eredete világos: 1. *Maroshévíz*, amelyet meleg gyógyvizéről régebben szlávosan *Toplicának* neveztek; 2. *Tölgyes*, amely az ottani tölgyerdőről kapta nevét;

3. *Békás* nevét hasonnevű patakáról, illetőleg a benne található békasókövekről kapta; 4. *Várhegy*, amelyet a várhegynek látszó hegyről neveztek el; 5- *Borszék*, a borvizéről; 6. *Holló*, a hasonnevű patakáról, illetőleg a mellette levő „hollófekete erdejéről” kapta volna nevét; 7. *Hodos*; az ott élt hód nevű állatról lett elnevezve; 8. *Marosfő*, a közelében levő Maros-forrásról kapta nevét.

E nyolc községgel szemben homályos hat község nevének az eredete, bár többféle magyarázatot lehet róla hallani és olvasni. Ezek: 1. *Vasláb*, 2. *Zsedánpatak*, 3. *Domuk*, 4. *Salamás*, 5. *Bélbor* és 6. *Göde*.

I. ŐSI SZÉKELY KÖZSÉGEK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ADATAI

1. Gyergyószentmiklós (Gheorgheni)

1850-ben 5362, 1930-ban 10948 lakosa volt.

1. Mivel az egész Gyergyói-medencéből az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben egyetlen község sincsen pontosan megjelölve, csak három pap nevének említésével a „Georgio” és a „Gorgio” név szerepel, feltételezhető, hogy három, egymáshoz közel fekvő, de egy egyházközséget alkotó nagy faluról van szó s ezek: *Szentmiklós*, *Szárhegy* és *Alfalu*. De mivel 135 év múlva az 1567-es adóösszeíráskor [Sz. J.: 1332-höz képest, 1567-ig nem 135 év hanem 235 év telt el. Elírás lehet.] Szentmiklós már 78 kapuval, Szárhegy 48-cal, Alfalu pedig csak 44-gyel van bejegyezve, feltételezhető, hogy Szentmiklós helyzeti előnyeinel fogva rövidesen nemcsak legnagyobb faluja lett Gyergyónak, de vásártartási

jogával predesztinált volt arra, hogy a Gyergyói-medence, később Gyergyószék központjává, majd várossá legyen. Ezt igazolja az az érdekes szokás, hogy a gyergyói falvak népe, ha Szentmiklóstra megy, még ma is azt mondja: „megyek Gyergyóba” és akkor mindenki tudja azt, hogy Szentmiklóstra megy.

Bár Alfalu mai templomának van egy szép XIII. századi román stílusú, félköríves kőfaragású ajtókerete, Szentmiklósnak pedig csak 1498-as évszámmal ellátott torony alatti szerény, félköríves ajtókerete, inkább hihető, hogy Szentmiklós, vagy az inkább csak csúcsíves emlékkal rendelkező Szárhegy volt e három faluból álló első településnek a központja, mint Alfalu, amelyik túl közel van és volt a Maros folyónak szeszélyes mozgású árterületéhez. De maga az Alfalu elnevezés is inkább falurészt, tízest, Alszeget jelenthetett a maga idején és Szentmiklós vagy Szárhegy lehetett ennek az ősfalunak a Felszege, a Felfaluja.

Szentmiklós nevét a templom mai védőszentjéről kapta, hogy mikor, azt nem tudjuk. Legelső ízben 1567-ben olvashatjuk nevét „Zent Mijklos” alakban, bár Orbán Balázs egy harangot látott, amelyen az 1548-as évszám és Gy. Szt. Miklós neve volt bevésve.

Szabó T. Attila 1569-ből „Zentmyklos”, 1602 és 1674-ből már „Szent Miklós” alakban, 1650-ben „Gyergyó Szent Miklós”, 1702–1758-ban „Gyergyó Szent Miklós”, 1702–1758-ban „Gyergyó Szent Miklós”, 1773-ban (német szövegben) „Szent Miklós in Gyergyó”, 1808-ban németül „Niklasmarkt”, románul „Szin-Miklós”, 1864-ben „Gyö Szent Miklós”, „szent Miklós” elnevezéseket találta régi iratokon.

Orbán Balázs szerint: Rákóczi Zsigmond országos vásártartási engedélyt ad s így „1607-ben ugyan még falunak neveztetik, de sokadalmi országos és hetivásárai nagy forgalmúak voltak. Itt volt 1463-tól Gyergyónak” alszéke, amely a kerületi királybíró elnöklete alatt 6 rendes fizetéses ülnökből, 1 jegyzőből és 10 számfeletti táblabíróból állt. Az 1668-ban letelepedett örmények sokat fejlesztek városias jellegén, főként az ipart és kereskedelmet. Ennek ellenére csak 1726-ban nevezi Csíkszék „mezővárosinak. 1796-ban itt székelt a Gyergyó alszék kereskedelmi törvényszéke. Szép nagy, barokk stílusú római katolikus temploma 1756-ban épült, de azelőtt (1498) gótikus volt s egyik „harangja 1548-as évszámmal” van ellátva. Az örmények 1668-ban egy kápolnát kaptak, de rövidesen egy ragyogó, díszes barokk templommá alakították át.

Említettem, hogy Gyergyó falvai közül csak Szentmiklós kapta nevét a római katolikus plébániatemplom védőszentjéről, holott Csíkszékben 47-ből 12 községet neveztek el a templomuk védőszentjéről.

2. I. Rákóczi György 1633-ban *hat tízes között* engedélyezi a következő közösen birtokolt havasok felosztását: *Tinópál vesze* (?), *Oláh-bükk* és *Nyarád havasa*. A hat tízest kb. 1850 óta csak számozzák. Hogy 1850 előtt mi volt ezeknek a tízeseknek az elnevezése, nem tudni, de a régi, helyi írásokban, jegyzőkönyvekben négy falurész-elnevezés fordul elő: a) *Alszeg*, b) *Középszer* (de neveztek Piactérnek, ritka esetben és kisebb területre vonatkoztatva Templomszernek is), c) *Felszeg* és d) részben Felszegnek függvényeként *Várszeg* (a Both vára felé eső rész).

A falu- azaz városrészekben előforduló „szerek, utak, utcák” nevei között ma már vannak – városi szokásoknak megfelelően – nevezetes emberekről elnevezettek is, de a legtöbb megőrizte a köztudatban régi nevét is. Ezért közlöm az időközökben használt nevek változatait is.

Alszege: *Vörösmarty*, népiesen *Veresmarti utca*, de 1864-ben még György Máté *utcája* volt. Aztán *Fazekas* (cs. n.) *utca*, *Bírófiak* (Bíró fiai) *utcája* (ma 1960-ban József Attila út), *Meszes* (meszet áruoló hely) *utca* (ma is az), *Bányász* (cs. n.) *utca*, amely később *Árvaház utca* lett (ma Fónagy utca), *Kis-köz utca* (ma is az), *Nefelejcs utca* (ma Budai Nagy Antal u.), *Alfalvi út*, *Vasút utca*, majd *Kossuth Lajos út* (ma Bucsin út), *Kereszt* (Kőkereszthez vezet) *utca* (ma Bajna Ferenc – gazdálkodó – utca), *Táncsics Mihály utca*, *Tölgymező* (helynév) *utca* (ma is az), *Középláb* (e dűlőre vezető) *utca*, *Albert Balázs utca*, *Alszege iskola utca*.

Középszeren: *Piac-szer* vagy *Piac tér* (ma Szabadság tér), 1900-tól 50 évig *Fürdő* (nyári feredő) *utca* (ma Engels utca), *Csiki* vagy *Tekerőpataki út* (útírányt jelez, de ma Gábor Áron utca), *Fapiac* (ma a Gábor Áron utcához tartozik), *Bethlen utca* (ma Salamon Ernő utca). *Templom utca*, de kb. 1890 óta *Fogarassy* (püspök) *utca* (ma Sztálin u.), *Vizrejáró utca*, de 1900 óta *Orel Dezső utca* (1914–1919-ig polgármester is volt), ma Kéthíd utca a neve, mert két fahíd van egymás mellett, *Angiak* (cs. n.) *utcája*, kb. 1890 óta *Serfőző* (cs. n.) *utca* (ma Cloșca utca), *Posta utca*, 1900 óta *Arany János utca*, *Kis tér*, amely kb. 1910 óta *Petőfi tér*. *Örmények utcája* vagy *Örmény folyosó* (mert fedett ambitus volt), ma is ez a népies elnevezés a szokásos, *Szentháromság*

utca (valószínűleg az ott székelő Szentháromság nevű örmény leányegyletről), ma Augusztus 23 *utca*, *Városház utca* (eredetileg ezt nevezték *Szárhegyi útnak*), ma Lenin *utca*, *Villa utca*, nevét az első jégpálya villaszerű melegedőházától kapta. *Selyem* (cs. n.) *utca*, ma December 30 *utca*, *Sas utca*, a tölgyfából faragott kerítés-sasfáktól kapta nevét (románul is str. Vulturului).

Felszezen: kb. 1890 óta *Rákóczi utca*, ma Köztársaság *utca*, *Blénessiek* (cs. n.) *utcája*, amely a Csobot-hegy felé vezet, *Csiki-kert utca* (Csiki Dénesről, e szép kert alapítójáról), ma Józsa Béla *utca*, *Csere utca* (a Cserealja határrészről), ma Gyilkostói út, *Cserealja utca*, ma Szikla *utca*, mert sziklás a környezete, *Vár utca*, a közeli *Both* váráról (ma is az), *Holyvás utca* (?) helynév. Ma az utóbbi négy *utca* alkotja a *Várszeg* nevű részt. *Mogyorós* (népies kiejtéssel *Magyarós utca*, ma is az, *Kurta utca*, mert rövid, régebben *Tamások* (cs. n.) *utcája*, *Szurokfőző utca*, mert 1850–1860 között működött itt egy szurokfőző, gyantafeldolgozó masina, ma is az a neve, *Malom utca*, ma Gorkij *utca*, *Csengettyű utca*, a felszezi haranglábról, *Csiszár útja*, e dűlő felé vezet (ma is az), *Leopold utca* (cs. n.), 1938–1910-ig, azután *Magyar utca*, ma Május 1 *utca*, *Madaras utca* (cs. n.), udvarszerű zsákutca, gúnyneve *Gatyaszár utca*, kétágú alakjáról, ma Crișan *utca*, *Magyar-köz utca*, ma Szűk *utca*, mert alig 2 m széles, *Felszezi* vagy *Felső iskola utca*, ma is az, *Zöldek* (cs. n.) *utcája*, vagy *Sáros utca*, mert nagyon sáros, ma is az.

Újabban keletkezett, vagyis kialakult utcák, amelyek nagyrészt az 1848-i település határán túl vannak: *Kavicsbánya utca*, a gyárak és a vasút létesítése után épültek be, ma November 7 *utca*, *Szárhegyi út*, mert Szárhegy felé vezet, ma Bălcescu *utca*, *Gimnázium utca*, ma Karl Marx *utca*, *Nyír utca* határrészről, ma is az, *Tatár utca*, a Tatárszállás nevű határrészről, ma is az, *Kórház utca*, ma is az, *Fejér Dávid idea*, egy neves orvosról, ma is az, *Új Élet utca*, *Győzelem utca*, *Temető utca*, *Varga Katalin utca*, *Kápolna* vagy *Csobothegy utca*, mert a két csobothegyi Szent Anna-kápolnához vezet, *Új utca*, 1900 körül nyitották meg a Kopacz család telke helyén, később *Gimnázium*, majd *Unió utca* lett, ma Korea *utca*, *Lok*, hasonló nevű helynévről, ma Ady Endre *utca*, *Gödrös utca*, mert földje gidres-gödrös, *Külső utca*, mert a város szélén van.

Szabó T. Attila elsorol 1773-ból néhány helynevet, házhelyet, amelyek az alábbi tízesekben, szegekben, falurészekben fekszenek: „Felszezenben, a második tízesben, Közép Tízes, Felszezenben a Felső Tízesben a Falu derékban, Alszezenben

az Alsó Tízesben, Felszegben a felső tízesben Várszeg, közben a Békény vize mellett, a Falu derékban. Közép Tízesben a Piatz Szerben, a közép Tízesben a Magyar templomon vagy az Ángyiak (Angi cs. n.) utcáján is alóli, a Falu derékban az alsó Közép Tízesben, a Falunak második Tízesében, a Békény vizére járó Sikátor, Falu kis utcája, mellyen vizet szoktanak hordani, Alszegben a második Tízesben a Tzigányoknál lak helyek, két Ház hely.”

3. A város településén keresztülfolyó patakok nevei:

a) *Békény pataka*, amely több malomárokra oszolva keresztülfolyik a város s Alfalunál ömlik a Marosba.

b) *Vár-patak*, a Vár utcán végigfolyva a Köztársaság utca felső részén ömlik a Békénybe.

c) *Visszafolyó-patak*, amely a Csiszár és Lok utcák egy részét érintve, Tekerőpatak felé folyik. (Folyásirányáról kapta nevét, mert félúton irányt változtat és újból megközelíti forrását, amelytől egy szakaszon csak egy alacsony dombhát választja el. Lásd. Tekerőpataknál is).

4. A tízesek határai teljesen elmosódtak, a település összefüggő tömböt alkot. A város határában 1910 óta szétszórta gyimesi csángók települtek le. Számuk kb. 70–80 család.

5. A már említett okleveleken, könyveken kívül a város múltjával foglalkozott: Ferenczy György: *Regestrum... 1613–1680*, közli Veszély Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. (Kolozsvár, 1860. 1. köt. 113–153. lap.) *Csiki Közlemények*, (Csíkszereda, 111. köt.)

6. Szájhagyomány szerint a letelepedés első korszakában a település helye a *Békény lokán* volt, azaz a mai központtól a Gyilkos-tó felé vezető út környékén, kb. 3-9 km-es távolságra, de ennek eddig semmi nyomát sem találták még meg. Egyházi feljegyzés szerint az itteni remetekolostornak harangot vásárolt a szentmiklósi pap.

7. A Moldva felé vezető útvonal a mai Petőfi térről, az Örmények utcáján, a Csobot-hegy oldalán haladt a Piricskei-csúcs (1545 m) és a közelében létezett vámházig. Ezen túl kétfelé ágazott; *egyik* ága a Putna-patak érintésével Tölgyes felé, a *másik* ága Lapos-havas érintésével, de a Gyilkos-tó és Békási-szoros teljes kikerülésével haladt Gyergyóbékás község (Bicazul Ardelenes) felé. Ezt a két régi utat ma csak mint erdőltő utat használják.

8. Műemlékszámba menő régi épületek inkább csak a háromféle katolikus egyház tulajdonában levő templomépületek között található, és pedig időrendi sorrendben a római katolikus, az örmény katolikus és a román görög katolikus egyháznál.

A várostól kb. 3-4 km-re, a Békény-patak felett, az 1087 m magas Csobot-tetőn két Szent Anna-kápolna van. Az egyik a késő román stílusú római katolikus kápolna, a másik a XVIII. századból való, polygon záródású egyszerű felépítésű örmény katolikus kápolna. Mindkettőnek nyugati bejárata előtt egy faoszlopos, zsindeletetős, nyitott tornáca van.

A római katolikus kápolna személyi része egy négykaréjos lóhereív alaprajzú késő román stílusú kápolnának ma csak három karéját mutatja, amelynek északi és déli karéjában egy-egy, a román stílusra jellemző „kéveszerű” (0,48 m) kiképzésű kis ablaka van. Egyházi feljegyzések szerint 1677-ben újrāépítették s valószínűleg ekkor lebontván a negyedik, nyugati, azaz a bejárati karéját, helyébe egy 9 m hosszú és 4,65 m szélességű téglalap alakú hajót építettek. Ennek északi és déli oldalába 2-2 darab, befelé szélesedő (0,76 m) másfajájú ablakot vāgtak.

Hogy e csobot-hegyi román kori kis kápolnán kívül, Szentmiklóson hol volt a legelső plébániatemplom, biztosat nem tudni, de mivel a mai templom messze a Maros víznyös árterületétől, száraz helyen van, hihető, hogy ugyanezen a helyen volt. Ezt részben vaskos tornya alatti félköríves kis kőajtókerete is igazolja, bár ez igen szerény kiképzésű, plāné a szép és széles alfalvi kőkerthez viszonyítva és hogy e félkörívesnek a zárókövén minuszkel számjegyekkel az 1498-as évszám van bevésve. Egy ásatás a templom alapfalai körül, esetleg megtalálja a román kori templomnak alapfalait.

Valószínűleg az 1498-as évszám a második, a gótikus templom építésének idejét jelzi. Mivel idővel ez a templom is szűknek bizonyult és romladozni kezdett, hosszas tanakodás után, végre 1756-ban megépítették a ma is álló, impozáns méretű és elég szép barokk stílű templomukat. A templomban van egy kőből faragott, kehely alakú gótikus stílusú keresztelőkút (79 cm magas, 43 cm széles). A templomkertben a kőfal belső oldalán sok régi sírkő sorakozik, az ott eltemetettek emlékére.

A római katolikus papilak udvarán egy igen érdekes, elég díszes XVIII. századi barokk stílusú régi papilak épület hívja fel a figyelmet. Kívül az ablakok

alatt neoklasszikus stílusú vakolatdíszek vannak, bent pedig szinte minden szoba mennyezete szép stukkódíszekkel van tele. Sajnos, az épület nagyon elhanyagolt állapotban van s jelenleg az élelmiszerüzleteknek raktárul szolgál.

Az 1672-ben idetelepedett örmények 58 évig az idegenek temetőjének kápolnáját használták. Ezt igazolja a cinteremkapu belső szemöldökfájának latin nyelvű felirata is. Végül 1730-ban e kápolna helyére felépítették a ma is álló szép barokk stílusú templomukat. E templomot körülvevő erődíszes lőréses kőfalat és a három, kör alakú és kúp alakú fedéllel ellátott bástyát a cinterem kőkapujának felirata szerint csak 1748-ban építették.

A kőkerítés belső falában, mélyített fülkékben 15, keményfából faragott, művészi kivitelű „stáció-képek” vannak elhelyezve. A templomkertben néhány ízléses, régi síremlék, sírkereszt található, amelyek helyi kőfaragók népies munkái lehetnek.

A templomnak főoltára és két mellékoltára a barokk stílusnak a rokokóba hajló ízlése szerint pazar kivitelben készült el. Hasonlóan szép a kőből faragott keresztelőkút és a szenteltvíztartó.

A volt görög katolikus románok 1900-ban a Gyilkos-tóhoz vezető út mellett egy tágas, szép templomot építettek téglából.

Műemlék épületnek vehetjük a volt csendőrségi laktanya egyemeletes épületét, amely a XIX. század elején épült és jelenleg a Gyergyói Múzeum van benne.

Adatközlők: Tarisznyás Márton múzeumi aligazgató és Bálint Ákos nyugalmazott igazgató-tanító.

2. Gyergyószárhegy (Lázarea)

1850-ben 2661, 1930-ban 4822 lakosavolt.

1. Gyergyó általános ismertetésénél megemlítettem, hogy az 1332–34-es pápai tizedjegyzék csak egy egyházközséget említ „Gyorgio” és „Georgio” név alatt, de nem említi meg a falut, a községet s így azt feltételezhettük, hogy mivel három papot említ, három község tartozott egy közös egyházközségbe s ez *Szentmiklós*, *Szárhegy* és *Alfalu* lehetett, amelyek egyformán „solvit III. banales”-t fizettek.

Viszont az 1567-es adóösszeírásakor „Zent Mijklos” 78, „Zarhegy” 48 és „Alffalw” csak 44 kapuval szerepel, tehát már ekkor mind a három külön néven

fordul elő és az ekkor elsorolt nyolc gyergyói község közül ez a három a legnagyobb kapuszámmal.

Valószínű, hogy az első, román kori szárhegyi templom itt a mai helyén volt. A hely igen alkalmas lehetett, mert jó száraz emelkedésen, a Szármány-hegy nyugati és déli oldalán van a mai *plébániatemploma*. A templom külső falán, az eresz alatt egy román kori stílusú, csavart párkánydísz futott végig, amelynek a sekrestye padlásterében lehet látni egy véletlenül megmaradt szakaszát. Ezenkívül van egy késői román stílusú, kőből faragott keresztelőkútja is a templomnak.

Egyébként a templom a XV. században csúcsivéssé lett, majd 1730-tól kezdve fokozatosan barokká alakították át. Hasonló a helyzet a Szármány tetején lévő kápolnáknál, amely késő gót ablaktöredékein kívül a múltból nem sokat őrzött meg.

A ferencesek zárdája és temploma csak 1665 után, fokozatosan épül föl.

Régi műemlék még a *Lázárok reneszánsz kastélya*, amely azonban már a XVI. század elején mint kisebb udvarház létezett.

A község régi elnevezéseivel foglalkozik könyvében Szabó T. Attila is, de 1567-nél korábbi oklevelet, amelyben Szárhegy neve szerepelne, nem talált. Viszont 1576-ban már „Szarhegy” alakban, míg 1602-ből „Zarhegy”, 1649-től 1808-ig „Szarhegy”, sőt 1661–1698-ig „Szäärhegy”, 1695-ben „Szarhegy”, 1711-ben „Szarhegy falva”, 1864-ben „Szarhegy” alakban fordul elő.

Szabó T. Attila a „Szar-hegy” és a „Szar-mány” szónak azt a magyarázatát adja, hogy régente a „zár” szó kopacot, kopárt jelentett (Zár-hegy). Lehet, hogy már akkor bányászták a Szármány oldalát szép fehér márványkőjéért, s ezek a részek természetesen fa és fű nélküliek voltak s így „kopár” hatást váltottak ki a szemlélőben.

2. Szabó T. Attila tanulmányában már 1666-ból talált szárhegyi falurészeket, pl. „Alszeg”, 1698-ban „az Templom alatt, Csinód (csintalan?) patak és nagy patak nevű víz”, 1751-ben „Ló rezen feljáró Falu közönséges uttya”, 1773-ban „Küpüs híd” elnevezéseket.

A község régebben hat tízre oszlott, 1947 óta csak négy tízsből áll. Valamikor Galócás Ditrónak, Remetének és Szárhegynek volt közös birtoka, tízese, amíg 1909-ben önálló politikai községgé nem alakult.

Tehát 1947 előtt a következő hat tízese volt: a – b) *Felszeg*, mivel igen nagy kiterjedésű lett, két részre osztották a könnyebb igazgatás céljából, tehát volt *Felszeg I. és Felszeg II.*, c) *Középtíz*, d) tízes volt *Alszeg*, e) *Güdüc-telep*, amely 3 km-re van a községtől, t. k. Alszegnek volt a része, régente „Güdütz”-nek és „Güdüc”-nek is írták. Lakói magyarok és részben elmagyarosodott románok, f) *Székpaták* (Ez t. k. a XIX. sz. végén keletkezett Szárhegy határrészében. Szárhegy és Ditró községekből kitelepültek létesítették. 1928-ig közigazgatásilag Szárhegyhez tartozott, azután Maroshévízhez, 1934-ben Bélborhoz csatolták, míg 1940–44-ben visszakerült Szárhegyhez, de 1945-ben ismét Bélborhoz csatolták. Borszéktől 10, Maroshévíztől 17, míg Bélbortól csak 8 km-re van. Lakói magyarok.

1947 után Szárhegy a következő négy tízesből állott:

a) (1–336. házszám) *Főút* (vagy *Nagy út*, *Országút*, *Töltött út*). Ebben a tízesben van a *Cigány utca* (a lakosok nagy része cigány), *Új utca* (a Miklósi testvérek által felparcellázott és eladott telkek), *Veress utca* (cs. n.), *Nagy-patak utca* (hasonnevű patak folyik az utcával párhuzamosan), *Gödrös utca* (mert gödrös, gondozatlan), *Kádár utca* (nem laknak benne Kádár nevéek, talán inkább kádármesterek, akik a káposztáshordókat, csebreket, vedreket készítették), *Iskola tér*, *Iskola utca*, *Kerekfűz utca* (mert a Kerekfűz dombja nevű határrész felé vezet).

b) tízes (337–675-ig = 338 házszám), benne a *Kijáró utca*, a *Csinód*, a Csinód-patak mellett, *Kismező utca*, *Iskola utca*, *Hátsó utca*, *Baricok utcája*, *Közép utca*, *Nemesek ideája*, (valószínűleg szegény kisnemesek laktak benne, ma Oláh Albert utcája), *Gát utca* (vízmejjék, vízgyűjtő gátak voltak benne), *Templom utca*, *Alsó templom utca*, *Felső templom utca*, *Nagy-patak*, *Lázárok utcája* (a gróf Lázároké volt, a községhezától a kastélyromig. Innen kapta Szárhegy a „Lázarea” román elnevezését), *Gurzók utcája* (cs. n.), de nevezik még *Felső utcának* is, *Veress utca* (cs. n.), *Bika-telep utca*, *Főút*.

c) tízes (676–1001-ig = 325 házszám, ebből Güdüc 805–860-ig). Ebben a tízesben is van *Főút*, továbbá *Árok utca*, *Tőkés utca* (valószínűleg valamikor innen termelték ki a tőkének való fát), *Güdüc* (falurész), *Igényfalva* (1920-ban ezt a területet kisajátították a községtől és kiosztották belsőségeknek az igénylők között s ezért kapta ezt a furcsa nevet), *Csengettyű utca* (az utca végén

harangláb van felállítva csengettyűvel), *Horgas kereszt utca* (egy girbe-görbe cserefából ácsolt kereszt állott itt).

d) tízes (1002–1310-ig = 308 házsám). Itt is van *Főutca*, továbbá *Kerülő utca* vagy *Gatyaszár utca* (e nevét kétágú alakjáról kapta), *Ferenczyek utcája*, *Alsó főutca*, *Alfalvi út*, *Szini utca* (Dr. Szini János orvos által kiperzellázott és beépített terület), *Sáros utca* (kövezetlen s így esős időben sáros), *Vasút utca*.

Az *Alfalvi út* és a *Vasút utca* jobb oldalán Vormai Fr. által felparcellázott és részben eladott telkekre építettek. A közlekedési utak eléggé megőrizték régi elnevezéseiket. A csíki falvakban szokásos „zsákutcák” itt már nem találhatók meg.

Említésre érdemes, hogy a község két részén *Cárina* [Sz. J.: Cárina: Gyergyóban és Csikban zöldségeskert a jelentése.] nevű hely volt, amelyeket a beltelkek közelében valamikor kiszakítottak. Ezekből a község minden lakója részt kapott, csak az volt a kikötés, hogy itt csak egy meghatározott terményt volt szabad termelni. Így az Alfalvi út és a Német út között elterülő részen csak *kukoricát* és a falu alsó végén csak *káposztát*.

3. *Csinód pataka*, *Holtárok pataka* (vagy *Határok pataka?*), *Nagypatak*, *Güdücpatak* a Marosig, *Fehérpatak* (régén *Albis-patak*), *Cárina-patak*, *Malom-árok pataka*.

4. A tízesek, falurészek – Gődücs kivételével, amely 3 km-re van – eléggé öszsze vannak növe.

5. Különleges tanulmány a község múltjáról nincsen, de vannak oklevelek, vagyönösszeírások a Lázár családdal és az ottani Ferenc-rendi zárdával kapcsolatosan.

6. Elpusztult régi falurészről nem tudnak. Az a szájhagyományszerű feltevés, hogy az ősi település a Szármány-hegy tetején lett volna, nem képzelhető el, mert ott sem ivóvíz, sem művelésre alkalmas föld nincsen. De volt a keleti betörések elleni védekezés céljából lármafa és őrség, amely összeköttetésben volt a régi határ felé a Piricskén és Benevészen felállított lármafákkal és határ-őrségekkel. Szárhegy ugyanis, mind a Tölgyesi-szoros felől, mind a Békási-szoros felől betörő tatároktól veszélyeztetett helyen fekszik, amit a közismert *Tatárdomb* elnevezésű közös sírhely is igazol. Ezt régen a „Csukulyok halmá”-nak is nevezték, a moldvai tatárokról.

7. A mai főútvonal az öregek emlékezete szerint nem változott, de leírások szerint volt egy erdei út Tölgyes felé, amely Ditrót kikerülve és Piricske és a Tatár-havas irányába vezetett. Ez, ha meredekebb is volt, de rövidebb, mint a mai ditró–csengelléri műút.

8. Műemléke a községnek elég sokféle van, főként egyházi, de a *Lázárkastély*nak is nemcsak történelmi és gazdasági vonatkozásai fontosak és érdekesek településtörténeti szempontból, hanem mint műemlék is szinte egyedülálló a székelylakta területeken.

a) Először emlékezzünk meg a község *plébániatemplomáról*, hiszen ennek története nyúlik a legmesszebb vissza a község, sőt egész Gyergyó történetében.

A plébániatemplom a község mai települése felett, igen előnyös helyen, a volt márványbányáról elnevezett Bánya-dombon fekszik. Innen nemcsak a kilátás gyönyörű és a hely uralja az egész vidéket, hanem már messziről látszik a várfallal körülvett templom és karsú tornya. Éppen ezért hihető, hogy a XIII. századi első temploma is e helyen állhatott, de sajnos igen kevés tárgyi bizonyítékunk van erre. Az északi fal felső szélén, az eresz alatt látható ugyan egy, a román korra jellemző párkánytöredék, de az a sekrestye feletti sötét padlásteremben s nehezen hozzáférhető. A másik román kori emlék sem bír nagy bizonyító erővel, mivel az egy – mozgatható, költöztethető – kőből faragott keresztelőkút. Kehely alakú, de aránylag tömzsi, tehát nem vehető gótikusnak, különben is a felső részén, a medencénél, két sorban bevéssett „zig-zag” szalagdísz fut körül. Ez a háromszög alakú zig-zagos dísz gyakori volt a román stílus korában.

A második építési korszakban, 1488-ban a régi helyett egy tágasabb gót stílusú templomot építettek. Ebből sem sok maradt meg, de mégis igazolja annak létét. Szentélye polygon záródású és hajdani csúcsíves ablakainak kitördelt kőmaradványai még láthatók. A nyugati bejárata feletti tornya – kivéve a barokk toronysisakot – csúcsíves.

A déli portikusz falában elhelyezett kőlap felirata szerint 1730-tól kezdték a templom nagyszabású átalakítását a harmadik építési stílusban, a barokkban. Ezt nemcsak kívülről tették meg nagy buzgalommal, hanem belülről is, mert főoltára és két mellékoltára tipikusan barokk ízlésű. Szószéke empire stílusú, valószínűleg az 1844-es átalakításkor került a templomba. Még említésre érdemes a kőkarzat mellvédjének népies, magyaros virágdíszre vakolatból, ami helyi

mester munkája lehetett. A templom belseje fent több művészi kivitelű falfestménnyel gazdagodott 1963-ban.

b) A Szármány-tetőn levő *Szent Antal-kápolna* támpillérekkel megtámasztott gótikus alaprajzú kis építmény. Ma csak a nyugati bejárata feletti és az északi ablak felső részén láthatók gótikus kőfaragású töredékek.

c) Különálló egyházi emlék a volt *Ferenc-rendi zárda és templom* épület-tömb, amely a Szármány-hegy déli lejtőjén épült. E helyen 1643-ig öt régi, kicsi „imola” állott, amelyek védőfallal voltak körülvéve. Ez búcsújáró hely volt s miután megrongálódtak, 1665-ben Lázár István ferences barátokat telepített ide és a kastélya feletti hegyoldalon nagy telket adományozott nekik. 1669-ben a közismert Kájoni János volt a gvárdián, aki a megrongált kolostort és kápolnát megerősítette, megnagyobbította, szinte újraépítette. A kuruc-labanc háborúskodások idején az osztrák Acton labancaival feldúlta. 1717-ben Veress Dániel és Csergő Péter barátok a tönkretett öt kápolnát lebontották s anyagukból a helyükre a mai barokk templomot építették, amely munka 1752-ig tartott.

Az a kolostor és templom áll ma is. A kolostor egyemeletes, árka-dos épület, amely a rend szabályai szerint négyzet alakú udvar körül épült, és keleti oldalához szervesen kapcsolódik a templom. A kolostor régebbi épület – s ezért ma már rozzant állapotban van – míg a templom tipikusan barokk építmény, jó karban van tartva. Feltűnő, hogy a templom, különösen a szentély tengelye ferde. Van a templomban egy szép, késői barokk főoltár és egy mellékoltár. A kereszthajóban egy falfestmény, amelyen Szent István a Boldogságos Szűz Máriának felajánlja országát.

A kolostor emeleti folyosói hangulatosak, négyzetes oszlopokon félköríves boltozással díszítették. Átmeneti stílusú a reneszánsz és a barokk között.

d) A *Lázár-kastély*től sokat lehetne írni, de helyszűke miatt csak megemlítem a legfontosabb tudnivalókat. Már írtak róla: Benkő Károly (1853-ban), Orbán Balázs (1869-ben), akik a maguk idején valamivel többet láttak a kastélyromból, mint a XX. században. Kelemen Lajos volt az első, aki 1928-ban monografikus áttekintésével és történelmi adatok birtokában nemcsak az egész épülettömről, hanem a Lázár család olyan tagjairól is írt, akiknek szerepük volt a kastély felépítésében.

1960–66 között a *Gyergyói Múzeum*, illetőleg Tarisznyás Márton vezetése alatt egy szakemberekből álló munkaközösség régészeti, történelmi és művé-

szettörténeti kutatásokat végzett, és a legapróbb részletekig feldolgozta a kastélyra vonatkozó adatokat. Sajnos, ez a munka még nem került könyv alakjában a nyilvánosság elé. Szerencsére közben B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben* című könyvében (1970) ha röviden is és kevés képanyaggal, de művészettörténeti szakismerettel foglalkozik az épülettel.

Éppen a fent elsorolt tanulmányok hozzáférhetősége miatt, itt csak néhány fontos adatot közlök. Az emeletes főépület kapualji felirata szerint is 1532-ben épült ez a kúriaszerű épület. Száz év múlva, 1631-től kezdődőleg – a kor szokásának megfelelően – négyszög alakban magas kőkerítéssel és négy sarkán egy-egy vastag falú bástyával vették körül az udvart, amelyet lőrészekkel stb. védhetővé tettek. A legdíszesebb oldala, a főépület két széléhez épített déli homlokzat, amely reneszánsz stílusban, fülkékkel, csipkés oromfalakkal és falfestményekkel díszítve még mai rongált állapotban is fogalmat ad a szemlélőnek arról a pazarságról, amely a XVII. században, legalábbis a székelylakta területeken ritkaságszámba ment. A pártázatos oromdíszek hasonlítanak a szentdemeteri kastélyhoz, amely szintén lengyelországi hatásra készült. De még száz évig sem pompázott a szárhegyi kastély, mert 1706-ban Graven osztrák ezredes megszállotta és kirabolta, majd 1707-ben Acton labancai felgyújtották. Ekkor írta Cserey Mihály székely történetíró, hogy a labancok olyan pusztítást végeztek „mintha nem a császár országa lenne Erdély, hanem vagy a töröké vagy a francia királyé”. Ettől kezdve a kastélyt a Lázárok épp csak lakhatóvá tették, de nagy helyrehozás, vagyis újjáépítés nem történt. Már Orbán Balázs is félig romokban találta 1868-ban.

1930-ban, amikor először jártam ott, a melléképületek és a bástyák már mind romokban heverték, csak az emeletes főépület volt valamennyire lakható, de ott sem Lázárok laktak, hanem csak a tisztartójuk. Ekkor még a főépületnek a magas háztetője is megvolt. A második világháború után egy vihar ezt is ledöntötte.

e) A községben van még néhány kisebb udvarház, de ezek mind a XIX. században épültek és nagyon egyszerűek.

Adatközlő: Oláh Tamás tisztviselő, Szárhegy.

3. Gyergyóalfalu (Joseni)

1850-ben 4285, 1930-ban 6773 lakosa volt.

1. *Alfalu* a Gyergyói-medence közepe táján, szinte a legalacsonyabb pontján (743 m) fekszik, de csak 25–30 cm-rel magasabban, mint a mellette elfolyó Maros szintje. Régen csak a Maros jobb partján, ma mindkét partján terül el.

Amint Gyergyó történetének általános ismertetésében már említettem, az 1332–34-es pápai tizedjegyzék egész Gyergyó területéről csak egy egyházközséget említ ugyan „Gyorgio” és „Georgio” néven, de ez csak gyűjtőfogalma a három pappal rendelkező, akkoriban alig 100–150 éves gyergyó-medencei településnek. Itt tehát három egymáshoz közel fekvő faluról lehet szó, éspedig: Gyergyószentmiklós, Szárhegy és Alfalu. Az tény, hogy Szentmiklós és Szárhegy magasabban (816, illetve 808 m) feküdvén, indokoltan nevezték el később „Alfalu”-nak a harmadik települést, amely a Maros közelében, lejjebb volt s így lehetséges, hogy Szentmiklós és Szárhegy volt e hármastelepülésnek a „Falfalu”-ja, a „Felszeg”-e.

Az alfalvi templomnak két román kori – kézzelfogható – bizonyítéka van. Az *egyik*, a torony déli külső falában elhelyezett kőtábla latin nyelvű felirata, amely szerint a templom – tehát nem csak a torony – 1213-ban épült Szent Júdás és Simon apostolok és Szent Margit vértanú tiszteletére. A *másik* a templomtorony alatti, nyugati bejárata, egy szép és nagy méretű félköríves román kori kőajtókeret. Természetesen azt egyik sem bizonyítja, hogy ez az első templom valóban ezen a helyen állott volna. Legfeljebb, ha egy ásatással a román kori, kicsi templom alapfalait megtalálnák, vagy, ha a mai torony alsó – ma 13 m magas – részének a köveit, a falrakás módját szakemberek alaposan megvizsgálják. Mert, ha a csiki településeknél említett lépcsőzetes, fentről, a magasabb helyekről lefelé haladó lehúzó elvét elfogadjuk, akkor Alfalu első települési helye valamivel feljebb – nem annyira a Maros mellett – hanem inkább keletebbre Szentmiklós és Szárhegy felé, valószínűleg a Békény pataka mentén, lehetett.

Az is feltűnő, hogyha az 1332-ös tizedjegyzéktől az 1567-es adóösszeírásig eltelt 235 esztendő figyelembe vesszük, azt látjuk, hogy Szentmiklós 78, Szárhegy 48 kapuval szerepel, míg Alfalu csak 44 kapuval.

Szabó T. Attila közli, hogy Alfalu nevét az idők folyamán miként írták az oklevelekben. Sajnos, 1567 előtről nincs adata, csak 1576-ban „Allfalu”, 1602–1808-ig „Alfalu”, 1699-ben „Alfalva”, 1806-ban „Gyo Alfalva”, 1724-ben „Gyergyó-Alfalu”, 1864-ben „Alfalu” és „Gyergyó Alfalu”-nak írták.

2. Endes Miklós szerint Alfalu öt tízesre oszlik: *Feltíz, Középtíz, Altíz, Dérlő* (v. *Déllő*), *Borzont-telep*.

Ezeken belül: *Fülöpök utcája, Ranczok* (cs. n.) *vára, Becze vára, Gál utca, Ávéd* (cs. n.) *utca*.

A második világháború előtti években csak három, illetőleg Borzont-teleppel négy tízesből állott Alfalu. összesen 1417 házzal: a) *Felszeg* (v. *Feltíz*), b) *Alszeg* (*Alszeztíz* v. *Altíz*), c) *Középtíz* és d) *Borzont-telep*. Dellő Alszeghez tartozott és egy utcából állott.

A tízeseken belül: *Felszegen: Bagoly loka, Víz mellett* (v. *Víz mejjéke*), *Békény mejjéke, Vad Náci utcája, Gyergyói út* vagy *Szentmiklósi út, Vizoliak* (cs. n.) *utcája, Kondor* (Péter) *utca*, vagy *Malom utca*, mert Kondor volt ott a molnár. *Kissek* (Kis cs. n.) *utcája* (zsákutca), *Kis Miklós utca, Új malom utca, Bogos* (János) *utca, Lörincz Ernő utcája, Gatyaszár utca* [**Sz. J.:** Gatyaszár utca: Gyergyóban Gagyaszár utca.] (alakjáról), *Varga utca, Csorgó* (forrás) *utca, Felső* (Fesső) *Csorgó utca, Kén* (Kilyénfalva felé) *útja, Balázs Dénes utcája, Román templom utca, Vadak* (Vad cs. n.) *utcája, Magyariak* (cs. n.) *utcája* s végül a *Templom utca*. A Templom utcát nem is olyan régen még *Szentegyház utcának* nevezték. Ez 3 mt hosszú, Csomafalváról indul ki és Alfaluban a templomnál végződik. 1730 előtt – amikor Csomafalvának még nem volt saját temploma – a csomafalviak ezen jártak az alfalvi templomba.

Alszegen: Ávéd (cs. n.) *utca, Szuka* (ragadványnév) *utca, Ecetes* (ragadványnév) *utca, Horvátok* (cs. n.) *utcája, Dónátok* (cs. n.) *utcája. Kerektó* (van egy tó mellette) *utcája, Csorgó utca, Varga utca*, mert egy suszter lakott benne, *Víz mejjéke utca*.

Középtízen: Belső utca, Csomafalvi út, Alfalu, Budai (cs. n.) *utca, Fülöpök* (cs. n.) *utcája, Kissek* (cs. n.) *utcája, Keszeg utca* (talán, mert keskeny, sovány, keszeg az alakja), *Szárhegyi út, Fenék* (?) *út, Víz mejjéke utca, Rác* (cs. n.) *utca*.

Alfalunak ezeken kívül közel ötven névtelen utcája is van. Van, ki megmérte és megállapította, hogy az utcák hossza 25 km-t tesz ki. A község kelet–nyugati irányban 4 km széles, észak–déli irányban 3 knt. A gyergyószentmiklós–parajdi országút 30 km hosszán szeli át Alfalu határát.

Borzont-telep: Alszeztől nyugatra 2 km-re, a Bucsin-tető felé vezető út mellett különállóan fekszik, ma 245 házzal. Valamikor Alfalunak volt a tízese,

de 1959-ben községesítették. Gyorsan fejlődött, mert 1888-ban még csak néhány, 1906–1908-ban 15 házból állott, amelybe a vízimalmok és az erdőn lakók is bele voltak számolva. Hat utcája van, amelyből öt névtelen, kicsi, mezőre vezető utca és az ún. *Piculás út*, amely e nevét onnan kapta, hogy az út szélesítésekor minden ott lakó gazda egy „piculát” (20 fillért) fizetett a költségekre.

Szabó T. Attila régi iratokban néhány érdekes falurész-elnevezést talált. Pl. 1637-ben „Két Víz (Víz) között (kert)”, „Belykény vize (vize)”, 1696-ban „Kellyen uttya”, „Száráz Beiken”, „Falu uttya hosszába”, 1864-ben „Bélkény vize (Bölkény)”.

3. *Patakok*: a község nyugati részét szeli át a *Békény-patak*, amely Szentntiklós felől, keletről folyik Alfalun keresztül a Marosba, a *Borzont pataka* pedig nyugatról ömlik a Marosba, mellette vezet a Só útja Parajd felé.

A község belterületén kívül, de a közelében folyik még a *Fehér-patak*, a *Köves-patak*, a *Varga-patak*, a *Bakta pataka*, a *Heveder-patak* és a *Putna pataka*.

Itt említem meg, hogy a község területén hosszában átfolyó *Békény-patak* ellátja a lakosságot és az állatállományt is a szükséges vízzel, sőt e patak mellett igen sok vízimalom is működött. Az is fontos, hogy a község területén, bárhol jó ivóvizet lehet találni, ha 6–9 m mélységbe leásnak. Ez a tény is hozzájárult ahhoz, hogy e hely alkalmas volt a letelepedésre és a község fejlődésére.

4. Borzont-telep kivételével, amely a Maros nyugati oldalán különállóan fekszik, a község falurészei összenőttek. Szájhagyomány szerint száz évvel ezelőtt a község terjedelme kisebb volt, mert tömörebben laktak az emberek. Egy telken, udvaron néha 2-3-4 rokongazda is lakott. Ekkor még létezett – ha csak csökevényeiben – a „nagy család” szervezetének hagyománya. Épp e sűrűnlakottság miatt gyakoriak voltak a tüzesetek. A megnövekedett igények mellett ez is előidézte, hogy széjjelebb költöztek s főként a Maros felé terjeszkedtek.

5. Alfaluval külön foglalkozó tanulmány nem jelent meg, csak a templommal kapcsolatosan írtak egyesek, így Gál Tamás plébános is.

6. Elpusztult régi falutelepülésről nem tudnak, de az 1. sz. pontban kifejtett véleményem szerint a legelső települési hely nem lehetett ily közel a Maroshoz és a Békény-pataknak a Marosba való folyásánál létezett árterületnél, hanem feljebb, keletebbre, Szárhegy, illetőleg Szentntiklós felé, de valószínűleg a Békény pataka mellett.

7. Régi főútvonalról nem tudnak, de szájhagyomány szerint a legrégebb időktől fogva a nélkülözhetetlen só miatt Parajdra vezetett út a Bucsin-tetőn keresztül. Ezt a sót aztán sokan keletre Moldvába is tovább szállították.

A Hargita ugyan elválasztja a Gyergyói-medencét a Küküllő és a Nyárád vidékétől, de a közlekedés e három vidék között ősidők óta mindig megvolt a hegyi ösvényeken, utakon keresztül. Eleinte gyalog, majd lóháton és később gondozatlan, majd „vert” utakon szekérrel is jártak. Tudnak régi sútakról és újabb sútakról. Volt út, amely a Parajd melletti Sófalva feletti emelkedésen vezetett keresztül, később enyhébb emelkedéssel a Putna-tetőre vezetett az út a Küküllő forrása felé. A Putna-tető mellett 960 m magasságban a patak mellett haladt az út, kiértvén a Vésztfői-dombrára, ahonnan lassan leereszkedett az Árok hídján a Maroshoz s onnan Alfaluba.

1823-ban közmunkával elkészítették a parajd-gyergyószentmiklósi utat, amely nem a Putna-tetőn vezetett át, hanem a még magasabb helyen, a Bucsin-tető mellett 1270 m magasságban haladt. Ezt a 300 m-es szintkülönbséget azért fogadták el, mert a régi út talaja puha volt és esőzésekkor az út nagyon sáros volt. Főként a Gyergyó felől menőknek ez az útszakasz annyira meredek volt, hogy csak előfogattal lehetett rajta felszekerezni. Ezt a *Régi Só útjának* nevezték el.

Mert 1900–1903-ban új utat építettek, amely állandó, de lassú emelkedéssel, szerpentinekkel vezetett fel s ezzel eltüntették a hirtelen, meredek emelkedést. Ekkor a Maroson is új vashidat építettek s így azt a Parajd–Alfalu között *Új Só útjának* nevezték el.

Orbán Balázs szerint Alfalu a tutajozásnak első, legfelső kikötő helye volt, bár itt a Maros még nagyon sekély, de szájhagyomány szerint régen bővízűbb volt.

8. Régi műemléke Alfalunak tulajdonképpen csak a már említett *plébánia-temploma*, főként tornya, amelyen mind a három építészeti korszakból találunk tárgyi emléket. Nagyon értékes szokás honosodott meg Alfaluban, mégpedig az, hogy a torony déli külső falán, a vízszintes párkányok alatt – ma is látható – kis kőtáblákon latin nyelvű feliratokkal jelezték az építés, illetőleg a torony magasztásának az időpontját. E feliratok hitelességét a torony belsejében is ellenőrizhetjük. Több csíki toronynál említettem, hogy a torony belsejében – a barokk ablakok alatt – még láthatóak a régi, gótikus templomnak az ablakai.

Ezeket természetesen, amikor a barokk korban magasították a tornyot, belülről befalazták, kívülről pedig bevokolták és bemeszelték, hogy ezzel eltüntessék annak a nyomát.

Az alfalvi tornyon levő táblák szerint három építési magasságvonalat különöztethetünk meg. Az alsó rész 13 m magasságig – a felirat szerint – 1213-ban épült. [Sz. J.: A felirat hitelességét, valóságát még nem lehetett ellenőrizni.] A következő magasításnál (6 m), tehát a 19 m-nél van a torony 2., vagyis középső része. Ebben van a befalazott négy csúcsíves ablak. E résznek a magasításához az 1713-as évszám írva. Ez kissé későinek tűnik, hiszen az itteni gótikus templomaink általában a XV–XVI. században épültek. De lehet, hogy egy tatár betörés alkalmával megrongálódott torony javításának, helyrehozatalának az évszámát jelezték. A mai magas barokk templom padlásterében, a befalazott, négy csúcsíves ablak alatt ma is látható még a régi alacsonyabb gótikus – esetleg román kori – templom háromszög alakú nyoma a torony keleti külső falán.

A toronynak a 3., legfelsőbb szakasza a barokk korban újabb 6 m-rel lett nagyobbítva, tehát 25 m magasra, amely felett már a barokk toronysisak kezdődik. E vonal alatt van a négy félköríves barokk ablak. Ez a rész a latin felirat szerint „Superexaltata A-O. 1782”. Ez megfelel a barokk templomok építési időpontjának.

A legvitatottabb az alsó résznek az építési időpontja. Igaz, hogy az 1332-ös pápai tizedjegyzék szerint feltételezhetjük, hogy a falu ekkor már létezett, mert Gyergyónak három papja van megemlítve s így temploma is lehetett, de az a kérdés, hogy melyik helyen volt a település, illetve az első, a román kori templom? Még Orbán Balázs is kételkedett, hogy 1213-ban épült volna ez a templom. Feltételezte, hogy aki e táblát a latin betűkkel írta, az vagy egy C = 100, vagy legalább egy L = 50-et kifejejtett az MCCXIII-ból s így vagy MCCCXIII, vagy MCCLXIII lenne a hihetőbb építési évszám, azaz 1313, vagy 1263.

Az 1. sz. pontban említettem, hogy mind a település, mind a templom túl közel van a Maroshoz és mivel a Békény-pataknak is épp itt a templom közelében van a torkolata és annak árterülete, nem hihető el az, hogy az első letelepülők pont a vizenyős helyet választották volna. Hiszen a Maros vízszintje és a település szintje között alig 25-30 cm van. Azért hihetőbb az, hogy a Békény pataka mellett, de keletebbre, Szentmikfos felé lehetett az első települési helyük. Ha megfelelő szakemberek a torony belsejének kőfalépítésének módjából meg

tudnák állapítani a torony alsó részének építési korát, az eldönthetné a kérdést. Sajnos, a régi Csík vármegye területén sehol sem találhatunk a XIII. századból való és megbízható felirattal ellátott templomot, még tornyot sem, amely összehasonlításra alkalmas lehetne.

Ami a templom legértékesebb román kori emlékét, a torony alatti, nyugati, félköríves ajtókeretet illeti, szintén nem igazolja azt, hogy maga a román kori temploma hol volt. Ez az ajtókeret oly díszes és oly nagyméretű, hogy biztosra vehető az, hogy valamikor a román kori templomnak a déli főbejárata volt és csak a gótikus, vagy a barokk átépítéskor kerülhetett erre az eldugott torony alatti nyugati bejárathoz. Nagy kár, hogy a kőajtó alsó, lábazati része nem látható, mert el van takarva valami padlóval, azaz küszöbvel. 1960-ban tervbe vették a lábazat kiszabadítását, de mivel 50 cm-rel kellett volna leásni és betonlépcsőkkel a lejáratot biztosítani, elállónak a tervtől, mert félős volt, hogy akkor az esővíz befolyik a templomba.

Említésre érdemes, hogy 1930-ban a templom takarítási munkálatai közben, falbontáskor, illetőleg a vakolat lekaparásakor több gótikus korabeli kőfaragvány-töredéket találtak.

A templomnak két régi harangja van, az egyiken az 1537-es évszám, a másik évszám és felirat nélküli, de mind szokatlan hosszúkás alakja, mind erősen kopott volta réginek tünteti fel.

A torony nyugati oldala végig egy hatalmas támpillérrel van megtoldva. Ezt valószínűleg a toronynak valamelyik emelésekor építhették, félvén attól, hogy a magas torony a kövek súlyától megdőlhét.

A 3. építési korszakból több arra vonatkozó adatunk is van, hogy 1778–1782-ben épült a mai barokk stílusú templom. Különlegeseek a templom déli oldalának nagy ablakai, amelyekeken nemcsak felül van meg a szokásos félkörív, hanem alul is. Különösen szép a déli portikusza. Bent a templomban az oltárok barna alapszínűek, ízlésesek. A Mária-oltár két oldalát Szent István és Szent Imre fából faragott szobrai díszítik.

Említésre érdemes, hogy a Maros túlsó oldalán egy km-nyire a Marostól és ugyancsak egy km-re a parajdi úttól 1896-ban egy kápolnarom alapjait találták meg, amelynek szentélyzáródása nyolcszögű. Ez a kápolna a Kápolna-dombon van, a melléte elvezető utat a *Kápolna útjának*, és az attól északra fekvő határ-részt *Kápolna útja északjának* nevezik.

A községben a Békény pataka közelében egy ház (Damokos Ignácé) alapjának kiásása közben, 80 cm mélységben cserépmaradványokat, csontokat és egy hajdani tűzhelynek a csonkjait találták meg 1969-ben.

A görög katolikus románok 1844–1850 között építették fel kis templomukat. Van benne egy 1826-ból származó, kézzel írott szentartáskönyvük, három, üvegre festett szentképük, amelyek bizánci stílusban és cirill betűkkel vannak díszítve.

Van a községben néhány polgári épület is, de ezek csak a XIX. századból valók. Pl. a *Veres iskola* nevű kőépület, amelyet még az osztrák katonaság épített a múlt század első felében. Kertjében volt egy lőszerraktár is, amelyet később jégveremnek használtak. A piactéren van a *Lukács-féle ház*, a *plébánia épülete*, az *állami felső népiskola* és egy *Mikó-ház* nevű épület. E kőépületeken kívül van még néhány – feliratuk szerint több, mint száz éves – székely fagerendás ház is.

Adatközlők: Gaál Antal és Szilveszter Antal alfalvi gazdálkodók.

4. Gyergyóújfalu (Suseni)

1850-ben 2419, 1930-ban 3808 lakosa volt.

1. A Tekerő-patak, azaz a Visszafolyó-patak torkolatánál, a Maros mellett fekszik. Régente csak a jobb partján.

A pápai tizedjegyzékben még nem szerepel, de az 1567-es adóösszeírásban „Wij ffalw” néven 32 kapuval fordul elő, ami ez időben tekintélyes létszámot feltételez. Ezért a falu keletkezését a XIV–XV. század fordulójára tehetjük.

2. Régente négy tízeze volt, most már hat tízesre oszlik, amelyeknek elnevezései régi eredetűek, mert mindegyiknek birtoka is volt a „hazanézó” hegyoldalon, amely területek ma is e tízesek nevét viselik: *Alszeg*, *Kosza* (cs. n.), *Fenyés*, *Hosszúbükk*, *Vészhágo*, *Marosfalva*. Ez utóbbi kb. 150 éves település 300 házzal, a község legnagyobb tízeze, a Maros túlsó, azaz a bal oldalán fekszik. Eleinte csak 8-10 család lakott itt, akik többnyire molnárok voltak. Létét és fejlődését annak köszönhetette, hogy Udvarhely felé erdei út vezet s hogy bőven van itt legelő és üde patakvíz. Az idetelepültek Újfalu különböző részeiből jöttek ide, még ma is szívesen húzódnak ide, mert most kőbánya is működik a telep közelében. Ez az oka annak, hogy míg 1910-ben még csak egytanerős iskola volt, ma (1936) négytanerős iskola és óvoda működik.

Újfalu legújabb tízes beosztása a következő: a) *Alszeg*. b) *Kosza* (cs. n.), c) *Fenyés* (?), d) *Vészhágó* (?), e) *Felsőmarosfalva* (a Maros bal partján létesült 1850 után) és *Libán-telep* (?).

Libán-telep az Udvarhely felé vezető országút mellett, Újfalutól szinte 20 km-re van. Itt 1913-ig egy hatalmas fűrésztelep működött, kb. egyezer lélekkel. Az egykori gyártulajdonos neje egy csinos kis kápolnát is épített az itt lakóknak.

A kápolna ma is áll, bár a gyár a háború után megszűnt. Ma csak 30-40 család lakik itt, de van egy egytanerős iskolájuk, 14 tanulóval.

Újfaluban az egyik falurészt *Gálfalvának* (cs. n.) nevezik.

3. A *Maros* és a *Visszafolyó-patak* megy át a községen. E század elején még sok tutaj szállította a fát a Maroson, amely szájhagyomány szerint régen bővebb vizű volt. A Maros bal oldalán sok borvízforrás van.

4. A falurészek – kivéve az említett Libán-telepet és a Maros bal oldalán fekvő Marosfalvát – egymással össze vannak növe.

5. Orbán Balázs és Kölönte Béla foglalkozik a község múltjával.

6. Mai napig is tartja magát az a szájhagyomány, hogy a Hargita-lejtőn a *Dél-hegy* lábánál a *Katorzsa* nevű (?) határrészben ily nevű falu létezett volna, de azt Orbán B. szerint a tatárok, mások szerint 1708-ban a labancok felégették. Kölönte szerint ezek a katorzsaiak a XV. század közepe táján lehúzódtak a Maros mellé s így alapították az új telephelyet, amelyet ezért neveztek el „Újfalunak”.

Orbán B. szerint a Dél-hegy alján, egy órányira egy *Város* nevű település is létezett egy hegylonkán (hegyterazon), de mivel semmi nyomát sem találta itt régi épületeknek, feltételezi, hogy csak egy „sátortábor” (?) lehetett itt. E helyen később mások is kerestek leleteket, de semmit sem találtak.

Egy ma is élő szájhagyomány szerint a *Város* nevű magaslaton *Bitó* nevű rabonbánnak a várkastélya állott volna [**Sz. J.:** Bitó nevű rabonbán mesefigura, esetleg mondái alak lehet.], mert a dombon a teraszos emelkedés úgy néz ki, mintha egy a várhoz vezető út lenne. De, sajnos a romok helyett csak határmezsgyéket lehet találni. Viszont annyi tény, hogy létezett egy Bitó nevű vezető, gazdag család, mert sok mai gazdának, lent a lapályon ma is van a kezén földje, amelyről azt tudjuk, hogy „Bitó-birtok” volt.

7. A mai öregek régi főútvonalról nem tudnak, csak a Vaslábton át Csíkba vezető útról és a Libánon átmenő zetelaki útról. Erdei út azonban több is vezet fel a Hargita csúcsai felé.

8. Kolossy Antal 1882-ben írt (136. l.) egyházi sematizmusa szerint az újfalvi régi egyház gótikus volt, de 1762-ben szűk és roskatag lévén, a helyébe mást terveztek, és az új templom csak 1825–1830 között épült föl. A gótikus korból csak egy kőből faragott keresztelőkút maradt meg.

A toronyban levő lélekharangon Mária féldombormű alakja, latin nyelvű felirat és az 1747-es évszám érdemes megemléksre.

A papilak 1848-ban épült.

Katorzsa említett felégetésének emlékére – állítólag – 200 évvel ezelőtt emlékművet építettek.

Települési szempontból említésre érdemes, hogy Kölönte (46. l.) szerint Újfalva a legszívesebben ragaszkodott a hagyományos tízesrendszerhez. 1870-ben például a tízesek irtásából a községnek juttatott részen legeltették a falu bikáját. Az öt tízes neve mai napig (1931) él az emberekben, éspedig: a) *Alsóvész*, b) *Vészhágó*, c) *Fenyés*, d) *Hosszúbükk* és e) *Kosza*. A tízesek nevüket az elfoglalt dűlő után kapták.

Adatközlő: Szántó Ádám, igazgató tanító, Gy. Újfalva.

5. Gyergyótekerőpatak (Valea Strâmbă)

1850-ben 1658, 1930-ban 1997 lakosa volt.

1. Gyergyószentmiklós a XIII–XIV. században jelentősen megnövekedett – épp kedvező – központi földrajzi helyzete miatt, s így a XV. század közepén a tőle alig 2 km-re fekvő Tekerőpatakot létesíti [Sz. J.: Tekerőpatak alapításának az ideje nem ismeretes.], saját népfellegének kitelepítésével. Nevét a hasonló nevű Tekerő-patakról kapta, amely keresztül folyik a falun. A név eredetét maga a szó magyarázza (tekerő = tekervényes = tekeröző patak). S valóban, különösen a patak felső szakasza, a falu között igen tekervényes. Lejjebb Kilyénfálvánál és Újfalunál ugyanazt a patakot Visszafolyó-pataknak nevezik, különleges tekervényes, visszafelé folyása miatt. (Lásd ott!)

Az 1567-es adóösszeírásakor „Tekereo Patak” már 40 kapuval van megemléve, de mivel 1576-ban „Tekereo Patak cum Kylienfalva” néven szerepel (L. Szabó T. A. 46. l.) a 40 kapuba a szomszédos Kilyénfalva is beleértendő.

1601-ben már 101 kapuval bír, ami száz év alatt odafejlődik, azaz a falunak olyan nagy a szaporulata, hogy 1732-ben elválik Szentmiklóstól és Kilyénfalvával közösen önálló egyházközséggé lesz.

2. Három tizesből áll a község: a) *Alszeg*, b) *Középszeg*, c) *Felszeg* és pedig: *Alszezen* van az *Alszezi út* vagy *Elekesek* (cs. n.) *utcája*, *Antal István* vagy *Balogh Elek utcája*, *Temető utca*, *Völgy utca* és *Állomás utca*.

Középszezen vagy *Középtizen* van a *Kicsiszer utca*, a *Templom* (újonnan Iskola) *utca*, a *Horvátok* (cs. n.) *utcája*, a *Hadnagy utca* (Zürlich osztrák hadnagyról).

Felszezen a *Pérási (?) utca*, *Felszezi utca* és *Gál utca*.

3. Csak a *Tekerőpatak* folyik a községen át, amelyet *Visszafolyópatak* na k is neveznek.

4. A tizesek egygyé épültek. Összesen 502 házszám van.

5. Különös írás, könyv nem foglalkozik a községgel. 1801-ben nagy tűzvész a falu egyharmadát elhamvasztotta s akkor a régi írásbeli bizonyítékok, az egyházi anyakönyvek és jegyzőkönyvek mind elégték. Ezért a mai anyakönyvek csak 1801-től vannak vezetve.

6. Elpusztult falurészt nem ismernek a község határában, legfeljebb a közeli *Súgó-barlang* mellett ősrégi település nyomai (kövek) fedezhetők fel.

7. Más főútvonalat, mint a mai kettőt, nem tudnak.

8. A régi gótikus templomából tornya és szentélye maradt meg. 1724-ben ezt a templomot átépítették s ekkor sok barokk elem került bele. A régi templomnak Szent István volt a védőszentje s akkori főoltára ma a templom bal oldali mellékoltára lett.

Van három igen értékes, kőből faragott ajtókerete, de mindegyik más-más időben és stílusban készült: a lapos és szabálytalan félköríves nyugati; a késő gót, tört ívelésű sekrestye és a gót és reneszánsz jegyeket magán viselő déli ajtókeret. Van a templomban egy kőből faragott „keresztkút” is.

Érdekes és elég ritka az 1760-ból való *stallum-ülőpad*, amelyen a Gáborffi István és felesége Dusárdin Anna hollós, illetőleg oroszlanos címere van a támlára, az alsó felére pedig magyaros, népies virágdísz van festve.

Említésre érdemes a XIX. század elejéről való szószék, amelynek mellvédjének egyik képe a „magvetőt” székely harisnyás és bocskoros falusi embernek ábrázolja.

A község déli szélén, a Vasláb-hegyen van egy gótikus támpillérekkel megtámasztott kis polygon záródású kápolna.

6. Gyergyóditró (Ditrău)

1850-ben 3998, 1930-ban 6803 lakosa volt.

1. Az 1332–34-es pápai tizedjegyzékben még nincsenek megemlítve, de gótikus kőfaragványai bizonyítják, hogy a XV. század közepén már létezett. Ez időben a szárhegyi Lázárok hatalmuk teljében voltak, szinte egész Gyergyót uralták s így Szárhegyet is valósággal a medence központjává tették. Az így keletkezett népfelteslegből erősödött meg a szomszédos Ditró. Az 1567-es adóösszeírásakor „Dijtro” és „Gytro” néven 26 kapuval van bejegyezve.

Ditró közel feküdt a Tölgyes felől betörő keleti ellenséges csapatok útvonalához, ezért sok pusztításnak és veszélynek volt kitéve. Mivel a Tölgyes völgye a XVIII. század elejéig „gyepű-sáv” volt, Ditró lakosságának a *Czengellér-tetőn* felállított lármafa, illetőleg felgyújtott máglya, valamint a *Sóza-tető* és a községhez közelebb fekvő *Borzoka-tetőn* lévő őrség adta meg az utolsó tűzjelt, ha közeledett az ellenség.

Ditrótól északkeletre van az 1455 m magas Tatár-havas, ez szintén ennek az emléket őrzi. Főként a II. Rákóczy György 1657-i szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjárata után, 1658-ban a törökök Erdélyre zúdították a moldvai tatárokat és a két román fejedelemséget, akik irtózatos vérfürdőt és pusztítást rendeztek. [Sz. J.: A történeti adatok nem tüntetik fel az 1658-as betörést éppen olyan nagy és irtózatos pusztításnak. A gyergyóiak a betolakodókat hamarosan megfékeztek, legyőzték és elűzték.) Ekkor Ditrót is felgyújtották, de a gyergyóiak leverték őket. Ennek emlékére, vagyis az elhaltak sírdombja felett emléktábla áll. Ez a *Tatár-domb* a ditró-szárhegyi országút mellett van.

Később, amikor megnyitották a Tölgyesi-szoroson keresztül a békés kereskedelmi forgalmat és a Maroson a tutajon való faszállítást, Ditró rohamosan fejlődött, élénk piaca, vásárai voltak, úgyhogy a XIX. század közepén már a városok sorába való felvételét is kérte, amit azonban visszautasítottak. A község rohamos fejlődésére jellemző, hogy míg 1567-ben 26 kapuval szerepel, alig 50 év múlva (1616-ban), már kétszeresével azaz 56 kapuval.

A községnek a nevét többen megkísérelték megmagyarázni, eredeztetni, de eredménytelenül. Így Kölönte szerint: egyesek a német „Ditrich–Detre” névtől

eredeztetik. Mások szerint „deritu-de itero”, de ez erőltetett származtatás. Ditró régi neve „Gittró”, tehát a „g” lágyult „d”-vé s nem fordítva. A nép mai napig is „Gyitró”-nak mondja, ejti. A XVII. századig is „Gyitró” és „Gittró” néven szerepel és csak egy 1714-es oklevélben szerepel először „ditrai” és „Ditró” néven.

Szabó T. Attila tanulmányának egy 1576-os adata már „Ditró”-t ír, viszont 1602-ben megint „Gitro”, 1685-ben a lustráló könyvben „Gytro” néven, 1701-1773-ig „Ditró”, de közben 1758-ban „Gyergyó-Ditró”, 1766-ban „Ditrofálva”, 1808-ban „Ditró, Gytro”, (németül: Dittersdorf, románul: Gytru), 1864-ben „Ditró” néven szerepel. [Sz. J.: A Ditró név eredeztetése: legvalószínűbb a germán Dietrich lehet.]

2. A XVII–XVIII. század fordulóján három tízesből, falurészből állott.

a) *Alszeg* vagy *Alsótízes*, b) *Felszeg* vagy *Felsőtízes*, c) *Középszeg* vagy *Közép tízes*, néha *Középszer*.

Szabó T. Attilánál 1771-ben: „A falu alsó végében, Alszegben”, és „A falude-
rékban, Középtízesnek alsó részében, Felszegben, a felső Tízes közepében”
kifejezések fordulnak elő Ditróval kapcsolatosan.

A XIX. század elején a tagosítási jegyzőkönyv alapján és hagyomány szerint is a község ekkor az említett három falurész (*Alszeg, Felszeg, Középszeg*) kere-
tén belül (*Középtízesnek* alsó része, a *Felsőtízes* közepe) tulajdonképp már öt
tízesből állott, amelyhez, mint hatodik tízes *Várhegy* is hozzátartozott, amely
azonban 1909-ben a tagosításkor önálló községgé vált. Az 1876-os tagosítási
jegyzőkönyv alapján Ditró még mindig az említett öt tízesből állott s a hatodik
volt *Várhegy*. Érdekes, hogy a XVII–XVIII. században *Várhegy* és *Galócás* t. k.
Ditró és Remete közös birtoka volt, de később a határegyezményekkel *Várhegy*
Ditróhoz, *Galócás* pedig Remetéhez került.

Az 1936-os községi térkép alapján Ditró a XX. század elején már hat tízesből
állott. A község keleti (I. tízes) vége és a nyugati (V. tízes) vége, az út mentén
tovább terjedt s így a község új tízesbeosztásával, a község lakott területét az
eddig öt helyett hat tízesre osztották s a községtől (6 km-re) különálló *Orotva*
település volt a hetedik (VII.) tízes. A ditróiak kitelepülése *Orotvára* csak a XIX.
század második felében indult meg, amit a belterjesebb állattenyésztés és a
megindult nagyméretű erdőkitermelés váltott ki.

1962-ben Puskás Darna József, 93 éves ditrói gazda a község régi
tízesszervezetéről az alábbi érdekes visszaemlékezéseit közölte: „A tízesbíró

»tanácsos«-nak nevezték. A határpásztorokat (tízesenkint 2-3 volt) és egy »pogár«-t [polgárt] választottak. Ezek fel voltak mentve a katonai szolgálat alól. Minden tízesnek volt bikája s egy esztendőre »bikakezelőt«-t választottak. Olyan embert, aki tudja telelni a bikát, azaz van megfelelő istállója és elegendő szénája. A bikakezelőnek a községben »rangja« volt.

Az első világháború után már csak számozás szerint jelölték a tízeseket, de a mai napig (1961) használják a falu térbeli hármass elnevezését: *Alszeg*, *Középszeg* (újabban egyszerűen csak Központ) és *Felszeg*, de ezeknek a térbelisége is bővült a település növekedésével. *Felszeg* alatt értik kb. az I. és II. tízest, *Középszeg* vagy *Központ* alatt a IV. tízest és az V. tízes egy részét, míg III. tízes a Központ és Felszeg közé esik, de külön falurész elnevezéseként nem szerepel. *Alszeg*hez sorolják az V. tízes nyugati részét és a VI. tízest.

Az elsorolt tízesekben, az utcákon kívül, vannak még más természetű falurészek is:

Az I. tízesben van: Kápolna dombja, amely ma már beépült s nevét a *Köves utca* örzi.

A III. tízesben van: Lövöldöző Borzóka (?). A *Borzóka*-hegy oldalában volt egy katonai lövölde-tér, amely idővel beépült s ma mint lóteret nem használják. Ebben a tízesben van egy *Hétkapu* nevezetű zsákutcás falurész, amely hét telekből állott s azok „legyező”-szerűen helyezkednek el. Ez a települési forma régen gyakori volt a székelylakta területeken, mert védelmet is nyújtott portyázó csapatokkal szemben.

A IV. tízesben van: Vágás, amely beépült és nevét a *Vágás utca* örzi.

Az V. tízesben nincsen külön elnevezésű falurész.

A VI. tízesben van egy Pricskaváros nevű falurész, lehet, hogy a községtől keletre emelkedő Piricske-hegyről.

Ma, 1961-ben már nem használják a tízes elnevezést, sem közigazgatásilag sem helymeghatározásként, ehelyett az alábbi út és utca elnevezéseket használják, amelyeket alább, de a régi tízesbeosztás szerint csoportosítva közlöm. Ezeknek többsége a régi elnevezéseket követte:

Az I. tízesben vannak: Agyagásó út (mezei útként régebben is használták), *Tölgyesre vezető nagy út* (1876 óta), ma Bălcescu út, amely folytatódik a II., III. és a IV. tízesben is, a Budai Nagy Antal út (1961 óta), a *Tag út*, amely a tagosí-

táskor létesült, ma Testvériség útja és folytatódik a II., III. és a IV. tizesben is, *Közút*, amely egy kicsi, összekötő utca.

A II. tizesben vannak: *Martonkára* (patak) *bejáró út* v. utca, ma a neve Körösi Csoma Sándor út, a Varga Katalin utca (1961 óta), a *Közép-dombra járó út* vagy *Csengettyű utca* (1876 óta), ma Puskin utca, a *Kőbánya utca* (1876 óta, de ma is az a neve), a *Költők* és *Kovácsok útja* (cs. n. 1876 óta), ma beolvadt a *Köves útba*, a *Kovács Antal és Simon útja* (1876 óta), ma *Új élet utca*, s van az *Árok utca* (1876 óta s ma is az).

A III. tizesben vannak: *Kovácsok és Birófiak útja* (cs. n.) 1876 óta, ma Marx utca, a *Hétkapu utca*, a már említett hét kapuról, azaz telekről, ma is az, a *Gálok keresztfájához vezető út*, (1876-ban, később a felső fele *Üstös utca* (?) lett, ma az egésznek a neve Józsa Béla út, *Kovács Gábor és István útja* (1876) csak egy kis összekötő utca volt, de 1908-ban, a tagosításkor eltüntették, *Hompot Elek útja* (1876), a tagosításkor ezt is megszüntették, a *Tomák és Siklódiak útja* (1876), ma egyszerűen Tomák (cs. n.) útja, a *Falu közti középút* (1876), ma Gábor Áron utca, amely a IV. tizesben is folytatódik, a *Mészáros András utca* (1876), 1908-ban megszűnt, viszont a *Mészárosok útja* (cs. n. 1876) ma is az, *Utca a Bajnáknál* (cs. n. 1876), ma Doktor Mezei Géza utca, a *Mezei Barnabás utca* (1876), ma Munkácsy utca, a *Lukács János út* (1876) 1961-ben megszűnt, a *Mezei Asztalosok útja* (asztalos mesterekről, 1876), ma Kriza János utca, a *Mezei Felháziak útja* (1876), ma beolvadt a Kriza János utcába, a *Siklódi István utcát* 1908-ban megszüntették, a *Puskások útja* (cs. n. 1876) a tagosításkor megszűnt.

A *Kerek-Magyarós-dűlő*ben van egy *Lövöldöző* nevű hely, amelyen nagyon régi katonai épületek voltak, de kb. 1885 után kezdték elhanyagolni, s így tönkrementek.

A IV. tizesben vannak: *Faluközti út déli ága* (1876), ma Dr. Groza Péter út, amelynek első szakaszát *Bárány utcának* nevezték el s ma is annak hívják, míg a második szakasza a III. tizesben is szerepel. A *Vágás utca* és a *Temető belső végénél út* (1876), ma csak Vágás utca, a *Temető útnak* (1876) ma is az a neve, a *Szárhegyre menő út* (1876), ma Petőfi Sándor út, a *Patak utca* (1876), majd a *Száva utca* mais az, a *Fülöp András útja* (1876) is a *Dr. Groza Péter utcához* lett csatolva, ugyanígy a *Puskás Mihály útja* (1876) is. A *Templom utcát* (1876) 1940–44-ben *Szent István térnek* nevezték, ma ellenben Szabadság tér a neve,

a *Bajkó András útját* (1876) a tagosításkor megszüntették, viszont a *Bajkó Barabás útja* (1876) beolvadt a Bălcescu utcába, a *Siklódi András útja* (1876) beolvadt a Gábor Áron utcába, a *Puskás Jakab útja* (1876), ma Simó Donka (?) út lett, a *Kopacz Puskás Antal útja* (1876) a tagosításkor megszűnt, a *Hodosi út* (XIX. sz. végén), ma Augustus 23 utca.

Az V. tízesben vannak: *Malom utca* (a gözmalomról, 1930-tól máig), a *Tag út*, az 1909-i tagosításkor kapta nevét, ma *Halász út*, mert ezen járnak a Marosra halászni. A *Vasút utca* (1907 óta), ma Kossuth Lajos utca, a *Remetére menő út* (1876) ma Puskás Tivadar út, amely a VI. tízesben folytatódik, a *Csibi Barkó (?) útja* (1876) ma Filimon Sirbu út, a *Tag út* (1909) ma Simó Géza út, amely folytatódik a VI. tízesben is, a *Balázs Péter útja* (1876), mivel kicsi utca volt megszüntették, ugyanígy a *Makó Mózsi útja* (1876) is megszűnt, a *Csibi Simonfiak útja* (1876), ma is az, a *Lukács József útja* (1876), ma Bálint Gábor útja (híres nyelvész volt a XIX. sz. második felében).

A VI. tízesben vannak: *Ki a mezőre út* (1876), népiesen *Kereszt utca*, egy útszéli keresztől, ma Salamon Ernő utca, a *Hompotok utcája* (1876), ma egyik része Horea út, a másik része maradt. A *Hompot Elek útja* (1876), ma beolvadt a Puskás Tivadar utcába (híres feltaláló). Van egy új utca, amelyet 1961 óta Tudor Vladimirescu utcának neveznek.

Szabó T. Attila idézett tanulmányában két érdekes határnevet említ meg: „Falumélyéke” (szántó és kaszáló) és „Vízmedyék”, amely a Ditró-patak melletti területsáv.

1877 óta a tízeseken belül minden ház házszaámot kapott, de 1961 óta, amikor minden utca hivatalos nevet kapott, a házak számozása – miként városokban – utcák szerint történt.

3. A községen keresztül folyó patakok nevei: a *Ditró pataka*, amely keletről jöve a község északi részén folyik keresztül, de az I. tízesben kettéágazik és a déli ága egyesül a *Martonka patakával*, majd a községen kívül fél km-re beleörlük a Marosba. Mindkét patak elég bővizű és sok vízimalmot hajtott s részben még ma is hajt.

4. A gyorsan fejlődő Ditró község a XIX. század elejétől kezdve népfeleslegét a határához tartozó mellékvölgyekben helyezte el, ahol az itt letelepedettek lassacskán önálló telepet, sőt tízest létesítettek. Így létesült Ditró községtől

északra 8 km-re *Orotva* a hasonnevű patak völgyében, továbbá *Güdüc*, amely délre 3-4 km-re van. De a község törzstízesei egymással össze vannak növe.

Itt említem meg, hogy *Orotva*-patak és a *Tászok*-patak egyesülésénél láthatók a *Fülöp András* ditrói gazda által létesített vashámornak a nyomai.

5. Az említett könyveken, tanulmányokon kívül *Ditróról* külön tanulmány jelent meg, de *Kocsis Antal*, ditrói tanár igen sok adatot gyűjtött egybe egy készülő „falumonográfia”-hoz.

6. A község határában régi elpusztult falurészekről nem tudnak, de említésre érdemesek a híres *Tászok-tetőn* levő kövekbe vésett rovásírásos feliratok, amelyeket szinte száz éve tanulmányoznak a szakemberek, de csak részben tudták azokat megfejteni. Ezeket a nép *Írott köveknek* nevezi.

Bent a községben a szájhagyomány és településtörténeti adatok szerint is a község legrégebb települési helye a még ma is létező régi *Kicsi templom* környéke volt. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy ez a falurész egy kissé magasabban fekszik, mint a mai község északabbra tolódott központja s azon túl az új kéttornyú nagy temploma.

7. A főutak közül: a tölgyesi út a XIX. század első felében a mai *Borszék mezeje* nevű határreszen elágazott s az volt a főforgalmi út *Tölgyes* felé. A mai borszéki út pedig mezei út volt. A mai műutakat e két szakaszon csak a XX. század eleje óta használják, miután megfelelően kikövezték őket.

A mai szárhegyi út szintén csak mezei út volt, a XIX. század elején *Szárhegyre* a főút a mai temető mellett, *Güdüc* érintésével a *Szármány-hegy* nyakán keresztül vezetett.

Az északra vezető út *Várhegyre* s onnan a *Maros* völgyében, valószínűleg ugyanitt vezetett régebben is, mert szűk a völgy, de *Orbán Balázs* szerint sokan tutajon közlekedtek, főként, akik *Szászrégenig*, vagy még tovább akartak utazni. *Szászrégenre* volt ugyan egy erdei út a *Libánon* keresztül, de ez valószínűleg nem volt kellően gondozva s így fārasztó volt.

8. A községnek két egyházi és egy világi műemléke van.

a) Van egy érdekes régi, öreg templom, amelyet a nép *Kicsi templomnak* nevez. Ez még a gótikus korból való, amit a XV. század elejére jellemző torony alatti két csúcsíves bejárója igazol és az egész alsó része a toronynak. Van két egyforma alakú és nagyságú törtívelésű késő gót kőajtókerete, az egyik a templomtorony alatti nyugati ajtója, a másik a sekrestye ajtója. A tornyot 1712-ben

három rőffel emelték, és ekkor az 1653-ban épült (?) ízléses templom helyébe bővebbet és nagyobbat építettek s ezt a régi toronyhoz csatolták.

A XVIII. század folyamán a tornyot is, a templomot is kívülről és belülről barokk ízlésűre átépítették. A templom délnyugati portikusának bejárata feletti kőtábla felirata szerint 1746-tól kezdődőleg 1757-ben, 1760-ban, 1795-ben és 1819-ben alakították, bővítették. A templomban levő három oltár is barokk készítmény. A templomkertbe egy – polgári házak közé szorított – utcai félköríves barokk kapun jut be az ember. E kapu feletti fülkében, a barokk korra jellemző Nepomuki Szent János-szobor van elhelyezve.

A XVII. század kezdetén még Szárhegy leányegyháza s csak 1711-ben szakad el és kap önálló plébánost. [Sz. J.: Ditró már a XVII. században önálló egyház-község volt.]

b) Bár a másik templom csak 1909-től 1913-ig épült, tehát nem régi koroknak emléke, óriási méreteinél és ízléses berendezési tárgyainál fogva sokkal több látogatót vonz, mint a régi templom. Igaz, az *új templomban* van egy – valószínűleg a régi templomból áthozott – barokk stílusban festett olajfestmény, amely a Boldogságos Szűz Máriát ábrázolja a három magyar szenttel. Ezenkívül van néhány, fehér márványból faragott szobor, a híres, gyergyói származású szobrászművésztől, Siklódy Lőrinctől.

A feltűnő nagy méretű és székelyföldi viszonylatban egyedülálló pazar kiállítású új templom felépítését részben a község nagy lélekszámával, a község nagy kiterjedésű erdőségeinek akkori szép jövedelmével magyarázhatjuk. De hozzájárult ehhez a község kereskedelmi fejlődése, a nagy vásárok s az ezekből fakadó reménykedés, hogy a felső hatóságok előbb vagy utóbb a községet városi rangra emelik. Sajnos mindez a fejlődés és reménykedés füstbe ment, amikor az 1914–18-as világháború más helyzetet teremtett a község életében s így itt maradt ez a városias külsejű és méretű templom a falusias környezetben.

c) Világi műemléknek számíthatjuk az évszázadok óta a községben vezető szerepet betöltő *ditrói Puskás család udvarházát*, amely ugyan egyszerű külsejű és alig 150 éves, de az utcai homlokzatán levő oszlopos kiugró ereszt és a felette elhelyezett családi címer széppé teszi a házat.

Adatközlő: Kocsis Antal tanár, Ditró.

7. Gyergyóremete (Remetea)

Lakóinak száma 1850-ben 3048, 1930-ban 6800.

1. A Maroson túl, a bal oldalán egy szép völgyben a Kő-patak völgyében, a Maros mentén fekszik Remete. A gyergyói nép szaporodásával egyik község népfeleslegéből létesült kirajzás révén a szomszédos község. Így Szárhegyből keletkezett Ditró a XV. század közepén, és már a XVI. század elején Ditróból telepedett ki Remete. Ezért az 1567-es adóösszeíráskor „Remete” név alatt csupán 6 kapuval szerepel, ami a gyergyói községeknél szokatlanul alacsony lélekszámút jelenthetett, mert általában 30-, 40-, 48 kapu volt bennük. Szentmiklóson a legtöbb: 78 kapu. De Remete is gyorsan szaporodik ettől kezdve, mert 1616-ban már 27 kapuval jegyezték s újabb száz év múlva, 1726-ban már elválik Ditró anyaegyháztól.

Szabó T. Attila adatai szerint 1567–1808-ig „Remete” néven, 1751–1864-ig „Gyergyó Remete” alakban fordul elő.

Az 1864-es adat szerint először egy remete települt egy erdős helyre s ettől nyerte volna a település e nevét. Ez a remete ott egy kis kápolnát is épített, amely 1714-ben pünkösd napjára búcsúengedélyt nyert a pápától. E kápolnának alapfalai a mai templom keleti végében, egy kis emelkedésen ma is kivehetők a gyeplatt. Csak 1786-ban bontották le.

Remete csupán 2 km-re fekszik Ditrótól nyugatra, s amint már említettem, csak 1726-ban vált el Ditrótól s lett önálló egyházközséggé. Mai, nagy és szép barokk templomát 1771-ben építették fel.

2. Régen csak négy tizesből állott: a) *Alszeg*, b) *Fenekalja*, c) *Eszenyő* (?), d) *Túlmaros* tizesek s ezeken belüli falurészek: *Központ*, *Bánya*, *Bakó*, *Rétalja*, *Csutakfalva*, *Lúdfarka* (?) és *Kicsibükk*.

Ma hat tizesre oszlik, amelyeket csak I–VI-ig számoznak, de bennük levő utcáknak, falurészeknek megvan a hagyományos elnevezésük:

I. sz. tizes: *Alszeg*, *Fenekalja*, *Eszenyő*, *Hadnagy* (osztrák) *dombja*.

II. sz. tizes: *Központ* vagy *Piactér*, *Falu utcája*, *Rét alja*, *Bernád* (cs. n.) *utca*, *Kert vége utca*, *Ebhát* (?) *utca*, *Gödrös út*.

III. sz. tizes: *Borvíz utca*, *Szárhegyi út*, *Templom-domb-oldal*, *Templom utca*, *Új utca*, *Bánya utca*, *Bakó* (?) *utca*, *Tolvajos- vagy Akasztó-hegy*, *Gödrös út*.

IV. sz. tízes: *Csutakfalva utca, Főút, Lűtős (lejtős) utca, Lúdfarka utca, Aratósi utca, Kozmák (cs. n.) utcája.*

V. sz. tízes: kissé különálló tízes: *Felsőeszényő.*

VI. sz. tízes: *Kisbükk (Kicsi-bükk)-tízes*, amely 15 km hosszúra is elnyúlik, pedig csupán 35 család lakik benne. Talán ezért vették néha az V. sz. és a VI. sz. tízest egynek.

Itt említem meg, hogy Szabó T. A. 1773-ból talált néhány falurészről adatot: „a Marus (!) vicinitásiban”, Alszeben: „a Templomon alól”, a „Vak p. (?) utcában”, „a Maroson (!) levő Híd tájékán”.

3. A községen keresztülfolynak: a *Maros, Eszenyő vize* (vagy pataka), *Kis pataka, Fő-patak, Tolvajos pataka, Martonka pataka, Hideg-patak.*

4. Kivéve az említett V. sz. és a VI. sz. tízeseket, a település eléggé összefüggő, általában délről észak felé nyúlik a község.

5. és 6. pontra nincsen adat.

7. A legrégebb út, amelyet – mert rövidebb – ma is használnak, a Kereszthegyi út, amely a Laposnyán keresztül Szászrégenbe vezet. Laposnyában régen korcsma is volt, ahol az utas – mivel hosszú az út Szászrégenig – éjszakázni is tudott.

Remetétől, régebben még feljebbről is, tutajon is jártak a Maroson Szászrégenbe. Tutajon sok fát szállítottak, de 1909-től a tutajozás fokozatosan lecsökkent, mert bevezették a vasutat. De 1933-ban néhány évig, 1940-ig ismét fellendült a tutajozás.

8. Egyetlen műemléke a római katolikus *plébániatemploma*, amely 1771-ben egyszerű barokk stílusban épült. Kőfallal van körülvéve s nyugatról van a cinterem bejárata. A szép főoltárképen kívül, a déli keresztkápolnában egy „*Könnyező Mária*” című *olajfestmény* van, amelynek bal alsó sarkában egy örmény betűs felirat van. Felépítésében hasonlít a kép a csíkszépvízi „Kolosvári Csudatevő Boldog Asszony Képe” c. olajfestményre. A templom déli külső oldalában van beépítve egy 1828-as évszámmal ellátott feliratos siremlék-tábla.

Adatközlő: Puskás Lajos, községi előljáró, Remete.

8. Gyergyócsomafalva (Ciumani)

Lakóinak száma 1850-ben 2081, 1930-ban 4371.

1. A szomszédos Alfalu telepíti a XV. század közepén népfellegéből Csomafalvát. A Maros jobb oldalán fekszik Újfalu és Alfalu között.

Az 1567-es adóösszeíráskor „Chyoma ffallwa” néven még csak 15 kapuval fordul elő, de 1616-ban már 51 kapuval van megemlítve, míg 1730-ban függetleníti magát.

Szabó T. Attila adatai szerint 1576-ban „Chomafalva”, 1602-ben „Cziomafalva”, 1696-ban „Chomafalva”, 1702–1808 között: „Csomafalva”, 1864-ben „Gyergyó Csomafalva” alakban van leírva a község neve.

Orbán B. azt írja: „ahol a Somlyó vize a Marosba ömlik, fekszik Csomafalva”. „Eredetileg Soma falva, ez a Samu-ból lett”.

Kölönte szerint a XII–XIII. században kedvelt magyar személynév a Csoma. A székelyek a Sámuel nevet ma is Samunak mondják, tehát t. k. Samu vagy Soma faluja lehetett az első elnevezése.

Kolossy Antal egyházi sematizmusa szerint egykor Alfalunak volt a leány-egyháza, de 1730-ban saját plébániát alakít. Az 1726. évtől a „régí fakápolna helyett” a közösség költségén és a szárhegyi Lázár Ferenc segítségével új szent-egyházat építenek. A mai templom csak 1879-ben épült.

2. Régebben a község hat falurészre oszlott: *Alszeg*, *Honcsok*, *Ince loka*, *Kakas* (?), *Kosza* (cs. n.) és mint újabb település *Szászfalva* (cs. n.). Érdekes, hogy Alszeg van, azaz volt, de Felszeg (már?) nincs.

Ma csak három falurészből áll a község, de állítólag (?) sohasem nevezték azokat „tízes”-nek. Ez a három az alábbi: a) *Központi rész*, b) a Maroson túli *Szászfalva* és c) a legkülső település a Dél-hegy aljában *Somlyó völgye* vagy *Kosza*.

A Központi részben van: *Déllő utca*, *Temető utca*, *Kis (kicsi) út*, *Alszeg utca*, *Szoros* (?) *utca*, *Szentmiklósi* vagy *Cigányok utcája*, *Főút*, *Inceloka* (utca), *Tőkék* (cs. n.) *utcája*, *Csegék* (cs. n.) *utcája*, *Ilona utca*, *Benes* (cs. n.) vagy *Vinkók* (gúnynév) vagy *Csekák* (gúnynév) *utcája*, *Dávid-domb* (utca), *Háncsok utca* (mert a Maros régi medrének gödrös, sáros, honcsokos helyén van), *Kerektó utca* (régén egy kerek tó volt e helyen, ma csak vizenyős terület).

Szászfaluban, a Maroson túli újabb településen van: *Töltés utca*, *Szeder pataka utca*, *Akadám* (?) *útja*, *Mohos* (?) *utca*, *Felső-Kakas* (?) *utca*, *Alsó-Kakas* (?) *utca*, *Malom utca*, *Hideg-patak utca*.

Somlyó völgye vagy *Kosza* falurészben, amely a legkülső település a Dél-hegy aljában, dél felé van: *Hámos* (?), amely csak 3-4 telekből áll, talán hámor volt e helyen valamikor, *Halasok*, ahol régente valószínűleg halásztak, ma csak vízi malom van 2-3 telekkel, *Somlyó völgye utca*, *Középláb* (dűlőnév is) *utca*, *Csorti Kastély* (gúnynév), mert külső cigánytelepülés 4-5 házzal és valamikor a Csorti család lakott itt.

Szabó T. Attila egy 1864-es okiraton az alábbi utcaneveket találta: „Kerek-tó tartománya, Temető utca, Portikok (Portik cs. n.) utcája, Szoros utca, Szentmiklós felé feljáró utca, Csatók (cs. n.) utcája, Farkasok utcája, Kis-Maros melletti utca, Hiszár (?) utca, Marosra járó út, Dávid-domb utca, Hontsok utcája, Ilona utca, Erősek (cs. n.) utcája, Újfalu felé feljáró út.”

3. Csomafalvát ma kettészeli a *Maros*, amely valamikor megváltoztatta a medrét 100 m szélességben és 500 m hosszúságban. Átfolyik még a községen az *Enke* (?) vagy *Zápor pataka*, a *Szeder pataka*, a *Kis-* és a *Nagy-Somlyó pataka*.

Orbán B. ezzel kapcsolatosan azt írja: „A Somlyó névnek Csíkban s egyáltalában hazánk más vidékein való gyakori ismétlése, s főleg itt hegyekre való alkalmazása arra mutat, hogy a Somlyó névnek valami jelentése volt, mely most feledésbe ment.” [Sz. J.: Somlyó – „suvadó oldalú hegy”, amely a zöld erdőövezetből kilátszik. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1978. 576.]

4. A község régi részei össze vannak épülve, csupán a Központi rész és Szászfalu között a Maros hídja, továbbá Szászfalu és Somlyó völgye között van egy kb. száz méteres mező, amely e falurészeket elválasztja egymástól, de ez is kezd beépülni.

5. Az említett tanulmányokon kívül az Apostol című folyóirat (1939–1940-es számai) négy folytatólagos cikkben foglalkozik Csomafalva történetével.

6. Orbán B. szerint: a „*Várhegy* tetején, ha volt is vár, az eltűnt az összeomlott fák több öl vastagságú rothadványaiban, térdig érő puha szőnyegek alatt”. Viszont a szájhagyomány szerint a falu mai központjától 20 km-re délre, a hegyek közötti egyik helynek *Várkő* a neve, amelyről azt tartják, hogy régi dák település volt. A Várkő belsejében lenne egy barlang is, amelyből kis ér folyik ki.

Egy másik szájhagyomány szerint a mai fő borvízkút (a Művelődési Ház mellett) körzetében lett volna az első települési hely és a legelső telepes egy Fülöp nevezetű család lett volna, amelyik Alfaluból telepedett ide.

7. A mai főút, amely Alfaluból és Újfaluból köti össze, régen is itt vezetett, de itt is volt egy *Só útja*, amely a *Kis út* végétől az *Alsó-Nyír-kert* mellett vonul el *Putna*, *Háromtótok útja* és *Zsidó útján* keresztül Parajdig. A Borsos (Mihály) család az első világháború idején ezen az úton sok sót szállított Parajdról, amin nagyon meggazdagodott.

8. Az 1879-ben épült neogót stílusú templom kívülről igen izléstelen. A régi „fakápolná”-ból semmit sem mentettek át. az 1726-30-ban épült templomból egy díszesen *barokk keresztelőkút* maradt meg. A templomkertben pedig egy elég ügyes, kőből faragott oszlopos *emlékkereszt* az 1785-ös évből.

A plébánia épülete, bár az is 1730-ban épült, semmi különöset nem nyújt.

9. Gyergyókilyénfalva (Chileni)

1. Mivel Kilyénfalva Gyergyó legkésőbb alakult székely községe, az 1567-es adóösszeírásakor még nem szerepel, de mivel Tekerőpatakkal majdnem össze van növe és 1576-ban Szabó T. Attila adata szerint „Tekereo patak cum Kylienfalva” van megemlítve, hihető, hogy már e század elején létezhetett, legfeljebb, mint Tekerőpatak egyik falurésze, tízese. Főként, ha tekintetbe vesszük azt, hogy Tekerőpatak 1567-ben 40 kapuval van bejegyezve, ami még gyergyói viszonylatban is nagy létszámot feltételez.

Mivel azonban Újfalutól is csak pár száz méter választja el, feltételezhető, hogy mindkét szomszédos falunak a népfelhasználásból alakult és fejlődött. Bár már 1616-ban 39 kaput számlál, nyilvánvaló, hogy mivel még ma is csak ezren aluli a létszám, akkor sem lehetett népes község. Hajdan fiókegyháza volt Szentmiklósnak, majd Újfalunak, amíg 1732-ben Tekerőpatakkal együtt alakít plébániát, de még ebben az évben Tekerőpataktól is elválván, önálló egyház-községet létesít.

Szabó T. A. adatai szerint nevét 1702-ben „Killyénfalva”, 1864-ben „Gyergyó Killyénfalva” alakban írták.

A név eredetét különbözően magyarázták. Különte szerint Kilián = Gilián = Gellén németből átvett keresztnévnek tartja, de a leghihetőbb, hogy a latin

Kylianus személynév magyarba átültetett és hangváltozáson átesett formájából alakulhatott a magyar Kilyén.

2. Két *Felszeg* és *Alszeg* tízese van, tehát összesen négy. Éspedig: *Felszeg I.*: a *Főút*, *Felszeg II.*: néhány mellékutcácskával, *Alszeg I.*: a *Főút*, *Alszeg II.*: a *Temető utca* és *Gál János utcája*.

Ezeken kívül, vagy ezeken belül, volt egy *Szének* (?) nevű falurész is.

Szabó T. A. tanulmányában említ még két utcát, amelyek a Békény pataka és Gyergyószentmiklós felé vezetnek: a *Gál-* és a *Kovácsok utcája*.

3. A községben csak egy patak folyik keresztül, az ún. *Visszafolyó-patak*, amely Tekerőpatak felől folyik és már szó volt róla a két szomszédos községnél.

4. A község települései összenőttek egymással.

5. A már említett műveken kívül külön tanulmány nem foglalkozik a községgel.

6. Elpusztult falurészről nem tudnak. Ez esetben nem is nagyon jöhet számba ilyen régi település.

7. Más, régi útról, mint a mai főútról nem tudnak.

8. Mai temploma 1761-ben épült igen egyszerű barokk stílusban. Régebbi templomából vagy kápolnájából semmi értékes részt, vagy különálló darabot nem mentettek át. A torony alsó részén keskeny, gótikus ablakrések és a nyugati két sarkán levő támpillérek esetleg egy régi torony emlékéit őrzik.

Anyakönyvei a különválás évétől, 1732-től megvannak.

A kilenc gyergyói székely község nagyobb falurészeinek csoportosítása eredet, összetétel és elnevezés szerint

Alszeg van 8 db., Altíz elnevezésű 2, Alsótíz, Alszer 2, Középszeg vagy Központ van 5, Középtíz, Középtíz 4, Középszer 2, Felszeg (Várszeg) 7, Feltíz 2, Felsőtíz 2, X névhez fűzött falva van 4, X névhez fűzötttelep van 2, X névhez fűzöttvölgy, loka v. pataka nevű van 3, vegyes, főként dülő, mező, erdő, hegy után elnevezett falurész van 12, és Piac tér, Főtér van 5 falurész.

Összegezve ezeket, a gyergyói kilenc székely községben összesen 60 nagyobb falurész (tíz) van.

A kilenc gyergyói székely községben, illetve a 60 nagyobb falurészben (tízszben) levő kisebb falurészek (szer, piac, tér, kert, út, utca stb.) elnevezései, eredetük, szerepük szerint

Családnévről, vagy ahhoz csatolt „-fiak” elnevezés van 76. Közismert személyekről van 43. Nemzetiségekről 6. Eseményekről, cselekményekről 2. Népi humorral és gúnynevekről 8. Falurészeiről, tízesről elnevezett utca 16. Helynévről 6. Az utca mérete, alakja és kora szerint 16. Az utca domborzata, talaja szerint 20. Kert, telek, rét, hegy elnevezésű 3. Forrásról, borvízről, kútról, vizenyős helyről, hídról elnevezett utca van 10. A községen keresztül folyó patakról 10. Malomról, gátról 10. A vasúttal kapcsolatos utca van 4. Iparra, kereskedelemre utaló piac, tér, utca van 17. Az utcában lévő fák, növényzet után elnevezett van 8. Templom, kápolna, pap. harangláb, iskola után elnevezve van 23. Temetőről, útszéli keresztről 8. Nevezetesebb épületről, intézményről van 4. Állatokkal, csordával kapcsolatos út van 2. A szomszéd faluba vezető útról 18. A szomszédos mezőre, rétre, hegyre vezető út van 17. Kicsi sikátorszerű vízrejáró, zsákutca van 18 elnevezve és kb. ugyanannyi név nélkül. Vegyes vagy homályos eredetű utca, szer stb. van 12.

Összegezve ez adatokat, megállapíthatjuk, hogy a kilenc gyergyói székely községben s az azokban levő 60 nagyobb falurészben van 357 kisebb falurész, tér és utca, ami azt jelenti, hogy községenként kb. 40 utcaelnevezés fordul elő. Míg tízesenként 6-7 utca adódik.

Ha a csíkszéki községek számbeli adatait összehasonlítjuk a gyergyói székely községekével, feltűnő aránytalanságot tapasztalhatunk: Csíkszékben 47 község van, míg Gyergyóban csak 9. Csíkszékben 231 nagyobb falurész van, Gyergyóban csak 60, viszont Csíkszékben aránytalanul kevés 431 kisebb falurész, utca van, Gyergyóban 357.

Tehát a 47 csíkszéki községben csak 74 utcával van több (431), mint a 9 gyergyói községben (357). Ennek részben a csíki adatgyűjtés hiányossága lehet az oka, de főként az, hogy míg a gyergyói községek 5000–6000 lélekszámú nagy községek (csak egy van egyezően aluli), addig a csíki községek zöme 1000–2000 lélek körül mozgó község, de van 14 olyan községe is, amelyekben a lélekszám 300–1000 között van. Különben 1930-ban a 47 csíkszéki községek összlétszáma 73 729 volt, míg a kilenc gyergyói székely községeké 47 295 volt, tehát aránylag népesebb.

A gyergyói községeknek, településeknek második, később keletkezett csoportjában megemlített 14 helységének nagyobb és kisebb falurészeinek, utcáinak elsorolása

Mivel ezek a községek vegyesen székely és román lakosokból állanak, a falurészek és utcák részben magyar nevűek, részben magyarból románba ültettek és részben tiszta román eredetű szavak. Ezért ezeket ebbe a három csoportba osztva sorolom el. A számuk nem irányadó, mert adataim hiányosak, sőt egyes községekből teljesen hiányoznak.

I. Magyar nyelvűek

Kelemenjel, Vérmező, Vegány, Csobotány, Magyaros, Heveder, Felszeg, Alszeg, Altíz, Középtíz, Falu vége, Tetves-kert, Tetves-kút, Faluderék, Híd mellett, Kítsiek (?), Tulsóvíz, Tizás, Bánya, Aszód, Török, Bélteki, Borvíz, Mogyorós, Angiak utcája, Porond, Központ, Ómező, Péntek pataka, Csibi-patak, Deák-, Szilvás-, Márk-, Hompothné, Porond, Temető út, Régi út, Séta-tér, Új-mező, Nagy-Réz, Hurubjánné, Veres Léc, Benes, Tehén, Balázs, Rece, Kicsi Barát, Somlyó, Darvas, Hágó-tető, Tatár, Nyerges, Baricz, Ivános, Köszörülő-patak, Tikos, Kis-Békás-patak, Dudád, Galócás, Borszék mezeje, Tóсарok, Maros lonkája. Összesen 64.

II. Magyarból románba fordítottak

Felszeg = Suseni, Alszeg = Joseni, Középtíz = Centru, Ómező = Poiana-Veche, Ráj-patak = Raiului, Új-mező = Poiana-Nouă, Hurubjánné = Hurubeanu, Benes = Beneșu, Balázs = Balajul, Rece = Recea, Kicsi Barát = Baratul Mic, Somlyó = Șumuleu. Hágó-tető = Hagota, Kűszűrűkő-patak = Chisirigului = Chisirigu, Fülpe = Filpea, Galócás = Galauteasiu, Kánás = Calnaci, Tóсарok = Toșorogului, Telek-patak = Pârâu Telecului, Borvíz-patak = Pârâu Borvizului, Marosloka = Marosloco, Szermászó = Sirmașu, Holló = Corbu, Baraszó-patak = Baraseul, Vápa = Vapa. Összesen 25.

III. Tiszta román eredetűek

Moglaniești, Plopchi, Monăstirea, Str. Popi, Str. Gavril Suci, Nicodeamu. Rusu, Morărenilor, Bisericii, Fîntenii, Podăți, Mureșeni, Boteni, Tincani, Țepeluș, Sîngeroasa, Hujan, Moșu, Crușițu, Pocait, Tepeș, Prelucăi, Pârâu

Criminişului, Vatra Comunităţii, Vatra Comunei, Cutului Platonescilor (Platon cs. n.). Összesen 27.

II. AZ ÚJABBAN KELETKEZETT GYERGYÓI KÖZSÉGEK TELEPÜLÉS-TÖRTÉNETI ADATAI

1. Maroshévíz (Topliţa)

Lakóinak száma 1850-ben kb. 5000, 1930-ban kb. 10 000 volt.

1. A község kb. a XV. század közepén létesült. Orbán Balázs (II. k. 134. és 137. lap) elég részletesen foglalkozik e községgel: „Mivel azelőtt Gyergyóhoz (most Torda megyéhez) tartozott Gyergyó-Toplicza vagy újabban Oláh-Toplicza a neve – írja de szokták egyszerűen »Vályá«-nak is mondani, ami patakot (völgyet) jelent románul.”

A község a Taploca-pataknak a Marossal való egyesülésénél fekszik. „Toplicza főkikötőhelye a Marosnak – írja Orbán Balázs – központja a tutajke-reskedésnek”, ennek tulajdonítható, hogy lakossága fokozatosan növekedett. Igaz, hogy ide tartozik a nyolc „praedium” lakossága is: „Kelemenjei, Moglanyest, Vármező, Vegány, Csobortány, Ploptyi, Monastirea és a Topliczától csak a Maros által elválasztott Magyaros.” Toplica lakosságának nagy része román – írja Orbán B. – „Topliczát 1658-ban a moldvaiak feldúlták” és sok embert legyilkoltak, ezért azt a helyet ma is „Vérmező”-nek nevezik. „A Monastirea nevű praedium felett egy hasonló nevű bérc ormán egy Szt. Péter és Pálról elnevezett katolikus kápolna áll. Búcsújáró hely volt s környékén régi épületnek nyomai láthatóak.” Szájhagyomány szerint e helyen egy kolostor feküdt – írja – valószínűleg „kaluger monasteria” volt. „Most [1868-ban] van épülőben egy római katolikus templom.”

A magyar-székely lakosság „Maroshőviz”-nek mondta, meleg forrásvízéről és fürdőjéről. A csíkiak ma is azt mondják: „megyek Hővizre vásárolni”.

2. A község a múltban nyolc tízesre oszlott: *Központ* (vagy első tízes), *Mogyorós* (v. második tízes), *Zenkán* (v. harmadik tízes), *Régeni út* (v. negyedik tízes), *Barompiac* (v. ötödik tízes), *Malom utca* (v. hatodik tízes), *Vájla* (v. hetedik tízes), *Gyergyói út* (vagy nyolcadik tízes). Ma e tízeseket utcáknak nevezik, éspedig: str. Republicii, str. Murelor, str. Căpşunilor, str. Zencan, str. Ştefan cel Mare, str. Cerbului, str. Libertăţii, str. Coşbuc, str. Avram Iancu.

Lakóinak 2/3 része görögkeleti román, 1/3-a magyar, amelynek többsége római katolikus és csak 10%-a református.

4. A községen keresztülfolytak: a *Maros* és az ebbe folyó *Vájla*, *Kelemen pataka*, *Magyaros pataka*. Orbán Balázs megemlíti még egy „Zápogya” nevű patakot is.

5. A község lakótelepei általában egybeforrtak, mégis a Vájla, valamint a Kelemen pataka felé ritkábbak a házak. A település a központtól Régen felé és Borszék felé 8-8 km-re nyúlik, tehát az egész község 16 km hosszú.

6. Külön Maroshévízzel foglalkozó könyv, vagy tanulmány nem jelent meg, de Csiby Andornak Borszékről írt monográfiája utal Maroshévízre.

7. Elpusztult falurészekről nem tudnak, csak az 1. pontban említett római katolikus kápolna környékén látható épületnyomok utalnak egy régi, elpusztult kicsi településre.

8. Régi főútról nem tudnak, mert a Maros mellett halad ma is a főút észak-déli irányban, kelet felé pedig a Szék pataka mellett Borszékre.

9. Dacára a több évszázados múltnak, műemléke alig van. Egy *ortodox kolostor* vehető annak, de a többi 5 görögkeleti templom újabb keletkezésű.

A római katolikusok *plébániatemploma*. 1867-től 1873-ig épült eklektikus stílusban, de 1887-ben egy tűzvész erősen megrongálta. Azóta időközönként több ízben nemcsak helyreállították, kibővítették, hanem a mai kor igényeinek megfelelően felszerelték, rendbehozták a templomot.

Bár nem régi épület, említésre érdemes a volt *Urmánczky-kastély*, amely ma kórházul szolgál. Van még a Vájla végén, a község szélén egy vadászkastély romja, amely a háború alatt pusztult el.

Adatközlő: Birtok Ferenc római katolikus plébános.

2. Vasláb (Väsläbeni)

1930-ban 2015 lakosa volt.

1. A Heveder-patak mellett fekszik, a Gyergyó–Csík közötti országút és vasút mellett, közel Marosfőhöz.

Orbán B. (II. 104. 1.) szerint: „A gróf Lázár családnak voltak az úrbéresei (nagy részt románok), akiket a Lázárok telepítettek le ide.” Az 1567-es regestrumban még nem fordul elő, tehát vagy később alakult, vagy pedig mint

tisztán jobbágyfalut mellőzték. Mégis feltételezhető, hogy a XVI. század végén már létezhetett.

Szabó T. Attila (63. l.) legrégebb adata szerint 1773-ban már „Vasláb”, „Vaslabu in Gyergyó” elnevezés alatt fordul elő.

Benkő (142.1.) szerint Tekerőpatakhoz tartozott, amelyen keresztülfolyik a Heveder pataka s egyben elkülöníti a Tekerőpatak melletti földektől.

Hagyomány szerint egy sánta, vaslábú zselléremberről kapta nevét.

2. Ma három tizesből áll: a) *Heveder* vagy *Felszeg*, románul *La Heveder*, vagy *Cătunul Heveder*, de nevezik a magyar Felszeg szóról *Suseni*-nek is. Ez Tekerőpatakhoz tartozott, b) *Alszeg* vagy *Altíz*, románul *Cătunul Joseni*. c) *Középtíz*, románul *Centru*.

E három tizesnek részei, utcái: *Kindék utcája*, *strada Chilideu* (Chindea cs. n.), ma Nicodemu Rusu. *Alfalvi út*, *str. Joseni*, vagy *str. Popi* (mert a pap lakott ott), ma *str. Gavril Suciu*, *str. Morarenilor*. d) *Str. Bisericii* (Templom utca), e) *Kút utca*, azaz *str. Fintínii*, mert kutak vannak ott.

A káposztáskerteken túl, délre van egy különálló házcsoport, amelyet *Podăți*-nek neveznek, az ott levő kis hidakról, magyarul is *Podec* a neve, de mondják *Faluvégnek* is. A Maros mentén is van egy különálló házcsoport, amelynek neve *Mureșeni*.

Vasláb és Marosfő üdülőtelep között kb. félúton az országút mellett van még két különálló házcsoport, kicsi falurész: a *Boták* és a *Tinkák*, románul *Boteni* és *Tincani*, tisztán román lakossággal.

Szabó T. Attila még az alábbi 1773-as feljegyzéseket találta: „Tetves-kert”, „Tetves-kút”, „Alszeg”, „Faluderék”, „Beserika alatt”, „a Híd mellett”, 1864-ből pedig „Alszeg”, „Czepelusok” és „Kitsiek” utcaneveket.

3. A *Maroson* kívül a már említett *Heveder-patak* folyik át a falun.

4. Kivéve a már említett négy különálló házcsoportot (*Podăți*, *Mureșeni*, *Boták* és *Tinkák*), a központi falurészek összenőttek.

5. Különleges tanulmány, könyv nincsen, amelyik részletesebben foglalkozna Vasláb községgel.

6. Elpusztult falurésztől nem tudnak s mivel nem régi település, valószínűleg ilyen nincs is.

7. A Maros hídján túl, délnyugatra a Sikaszón (Sikasszón) keresztül vezetett egy régi út a Hargita oldalán Csikkarcfalva felé, de úgy, hogy a Csíkot

Gyergyótól elválasztó Gréces-tetőt kikerülte. Ez volt a pünkösdi búcsúok útja a Nyarad völgyétől Csíksomlyó felé. Azért ezt az utat ma is használják, ha erdőlni, vagy szénát gyűjteni mennek az emberek. Ma is akad ember, aki ha gyalog megy Csíkba, ezt az utat használja, mert rövidebb, mint a rendes országút.

8. Vasláb lakosságának csak egyhatoda magyar anyanyelvű. Műemlékszerű épülete nincsen. A volt görög katolikus templom a XIX. század elején épült.

3. Gyergyótölgyes (Tulghes)

1930-ban 3867 lakosa volt.

1. Orbán B. (II. 13. 1.): Hollótól *Tölgyest* egy híd választja el. Tölgyesen is szétszórt házakat találunk a fő- és a mellékvölgyek lapályain. „Tölgyesen már vagy száz székely család is lakik. Ezek a völgynek őslakói, a románság mind későbbi telepítmény s csak e század elején (XIX. sz.), az otthoni nyomást tovább túrni nem tudó három moldvai falu: *Mádé*, *Glod* és *Dumitrașu* lakói költöztek ide. Mint polgári település a XVIII. század elején keletkezhetett.” [Sz. J.: Már jeleztük, hogy Tölgyes a XVIII. század végén vette a kezdetét. Lásd: *A többség kisebbsége* című kötetet.]

Tölgyesnek e nevét valószínűleg a régi székely határőrök adták, amikor a Gyergyói-medencéből a vízválasztón át ide a volt gyeprésávba kijártak és feltűnt nekik, hogy ily magasságban (665 m), ahol az uralkodó növényzet inkább a fenyő s mellette, az alacsonyabb helyeken a lomblevelű nyír és bükk, egy tölgyes erdőt találtak. Így adhatták előbb a szorosnak a Tölgyesi-szoros nevet, majd letelepedvén, a falut is Tölgyesnek nevezték el.

Százahagyomány szerint az 1764-es Siculicidium utáni években egy Vass Mihály nevezetű székely határőr hadnagy építette az első rendes lakóházat, a mostani római katolikus plébániatemplom mellett.

Gyergyószerk, mint ennek a területnek a tulajdonosa egyben ellenőrzője is volt. A szoros hosszában a szék a XIX. században 68 fűrészfogot és erdőrészt adott különböző székely családoknak. Ezek annak idején egyszerű kis vízfűrészeket vágták ki a rönköket (itt tőke a neve) deszkának, épületfának. Csak 1870 után jelentek itt meg a gőzgépekkel hajtott fűrészgyárok. Tehát a kapitalizmus terjedése Erdélyben és a szomszédos Moldvában megindította a nagyobb mértékű fakitermelést s ezzel a Tölgyesi-szoros völgyének benépesedését. A munkaerő bevándorlása tehát szinte egyszerre indult meg nyugatról és

keletről. Keletről kegyvesztett bojárok és jobbágyok egyaránt jöttek Tölgyesre, de jött sok görög és török (később zsidó) kereskedő is. 1800-ig a szorosban csak gyalog és lóháton közlekedhettek, mert az út csak egy szélesebb ösvényből állott. Az említett kereskedők vásárolták és vágatták a fákat, majd tutajba kötötték ezeket és vízi úton Konstantinápolyig is elszállították. E kereskedők ittletét ma már csak egy lakóház hirdeti a faluban, amelynek tetején a török félhold és csillag látható. A fűrészgyárak romjai elszórtan itt-ott még ma is láthatóak.

A múlt század vége felé Tölgyes járási székhely és nagyközség lett. Hozzártottak azok a szintén újabb települések is, amelyek a Gyergyói-medencének keleti vízválasztójától keletebbre keletkeztek, mint *Borszék*, *Bélbor*, *Holló* és *Békás*.

2. A község két völgyben, a *Kis-Beszterce* és a *Putna* folyók völgyében helyezkedik el, azaz ott, ahol a Putna a Kis-Besztercébe torkollik.

A község hat falurészből, faluból áll. A *tízes* elnevezést természetesen itt nem vezették be s így alig ismerik e szónak lényegét. A házak számozása, tekintet nélkül az önálló falurészre, végigmege a községen.

A hat falurész és utcáik a következők:

a) *Túlsóvíz*, a Kis-Beszterce völgyében van. Azért *Túlsóvíz* a neve, mert Tölgyes településének nagyobbik része az innenső víz, a Putna völgyében fekszik és csak a kisebbik része a Kis-Beszterce mellett. Román neve *Sîngeroasa*. (Már Orbán B. említ néhány falurészt, így *Szingyeroza*, *Huján*, *Tiszás* és *Bányapatak*.) Hogy ezt a véres (*Sîngeroasa*) nevet miért adták neki, nem tudják, de mivel Maroshévízen is van egy *Vérmező* elnevezésű helynév, esetleg egy régi véres csatának az emlékét őrzi.

A patakok nevei, de mellette laknak is, rendszeren utcát is jelentenek. Soknak mind a magyar, mind a román nevét párhuzamosan használják. Ilyenek: *Aszód-*, *Bélteki-*, *Török-*, *Bánya-*, *Tiszáz-*, *Borvíz-*, *Huján-* és *Mogyoróspataka*.

De ezeken kívül van még: *Angiak utcája* (mert sok Angi nevű család lakott benne, ma már vegyesen vannak román családokkal). Van két *Porond utca*, mert a folyó porondos árterületén épített házakhoz vezetnek.

b) A *Központ*tól lefelé (a *Központ* ott van, ahol a Putna a Kis-Besztercébe folyik), a régi országhatár felé van *Ómező*, románul *Poiana-Veche*, ezt általában mindenki egyszerűen *Pojánának* nevezi. Van a *Mosuj-patak*, románul *Mogu*, van a *Krusit-patak*, románul *Crușițu*, a *Ráj-patak*, románul *Raiului*, és a *Pén-*

tek-patak, románul *Pintec*. A Mosuj és a Péntek-patak valamikor még országhatárt képezett, de egy megállapodás alapján 1800 végén, vagy 3 km-rel keletebbre tették, a határvámmal együtt.

c) A Központ részei: *Csibi-, Deák-, Szilvás- és Márpatak* (azelőtt Márkpatak). Vannak olyan mélyedések a hegyoldalakon, amelyeknek csak esős időben van vizük s ilyenkor patak folyik bennük: *Vápa* ezeknek a nevük. Ilyenek: *Nagyvápá, Kisvápá, Kövesvápá, Borvízvápá, Hompothné vápája* stb. E vápák körül van az a szép tölgyerdő, amelynek a község Tölgyes elnevezését tulajdonítják.

A Központ utcái: *Porond, Pokait falu*, amelyet a szektások, a szombatosok, románul a pocait-ok lakják. Van a *Temető út*, vagy *Régi út*, mert itt vezetett régen az országút, *Sétatérnek* is nevezik, mert ültetett fenyőfákkal és fasorral van szegélyezve, nyáron a fiatalok erre szívesen sétálnak. Van az *Újmező*, románul *Poiana Nouă*, ez a legújabb, még csak részben lakott hely. S van még *Hurubjáné utcája*, románul *Hurubeanu* (cs. n.).

Van még számos keskeny vízrejáró, nevüket az ott lakó családokról kapták, vagy névtelenek. Ilyen pl. *Gál Emrécék* (Gáll Emréről) *utcája*. Az egyik vízrejáró neve *Szarogató utca*, mert a közelben tartott baromvásárok alkalmával ide szaladnak be a vásárosok „megkönnyebülni”.

d) A Központtól Gyergyó felé eső falurészek nevei: *Nagyrez, Rece* és *Hágótő alja*.

Nagyrez neve állítólag régen Nagyrész volt, pedig a Gyergyói-havasokban ma is gyakori a réz elnevezés, (pl. Köz-Rez, Kecse-Rez). Ez a falurész egy nagy patak völgyében fekszik. A lakosság nagyobb része román.

Van benne: *Benes- (Beneșu), Ţepeș, Veres-, Léc-, Tehén-, Preluka- (Prelucăi)* stb. nevű *patak*. Ide tartozik még egy különálló patak, a *Balázs (Balajul)-patak*, amely szintén a Putnába ömlik, akárcsak a *Nagyrez-patak*, de ennek az az érdekessége, hogy e patak völgyében vezet át az út a Balázsnyaknak nevezett hágón keresztül Magyarbékásba (Bicazul-Ardelean).

e) *Rece, Recefalva*, románul *Recea*, lehet, hogy szintén a réz vagy rész szóból ered. Itt találjuk a *Kicsi-Barát-, Nagy-Barát-, Somlyó-* (Somjó) és *Darvas patakát*. Ezeket románul: *Baratul Mic, Baratul Mare, Şumuleu* néven használják, tehát a magyarból fordították át őket. E patakok nevüket a közeli hasonló, vagyis azonos nevű hegytől kapták. Pl. a *Barát-hegy* és a más szomszédos hegyek a két világháború idején nagy harcok színtere volt, amit számos lövész-

árok, sziklába vájt géppuska-fészek, no és főként a még ma is látható katonatemetők bizonyítanak. Az egyik hegy a császárról a *Kájzer-bástya* nevet kapta.

f) *Hágótó alja, Hágótó*, románul *Hagota*, falurész a Központtól a legtávolabb van, ahogy közeledünk az országúton a Gyergyói-medence felé, illetőleg a vízvásztóhoz. Ez a falurész nevét épp a vízvásztó hágótól veszi, ezért hágó töve, hágó alja a neve. A vízvásztó hegy neve *Cengellér*, e különös nevet a népetimológia Szent Gellértről eredezteti. Ezen a hágón egy kb. 15 m magas szobortalapzat van. Állítólag a tetején három kősas volt, amelyek kelet, dél és észak felé néztek. Azt beszélik az öregek, hogy itt találkozott volna három ország uralkodója tanácskozás végett: az orosz cár, Ferencz József osztrák–magyar királyi herceg mint fővezér az első világháború idején innen tekintette meg a harcosokat, s így ennek emlékére állították volna fel ezt az emlékművet.

3. Hágótón ered a *Putna*, két ágból: *Sötét-Putna* és *Sáros-Putna* néven. A településen, falurészekben keresztülfolyó patakok nagy részét az utcákkal kapcsolatosan már elsoroltam. Van még a *Nyerges-*, a *Tizsás-*, a *Tatár-*, és a *Magyari pataka*, azután a *Baricz-vápa*, *Bélteki-patak* és a *Csibi-patak*.

4. A hat falurész közül öt eléggé összenőtt az idők folyamán, a Központ felé, csak a Hágótó aljánál és a Cengellér-hágónál levő falurészek fekszenek messze a Központtól, sőt itt a házak is szétszórtan épültek egymástól.

5. Tölgyessel foglakozó külön tanulmány, könyv nem jelent meg, viszont a helyi régi írásbeli források a két háború alatt és után mind elpusztultak.

6. A község határában elpusztult faluról, falurészeiről nem tudnak, csak a már említett fűrészgyárak épületmaradványai, duzzasztógátak roncsai láthatóak még, de ezek csak pár évtizedesek.

7. A főút régen is ott vezetett, ahol a mai műút megy, főként a Putnán végig Ditróig – legfeljebb *Cengellér*nél a műút menedékesebben, nagy kanyarokkal épült, a régi meredek szekérúthoz viszonyítva. De volt egy másik régi út is, amely a *Sáros-Putna* völgyén vezetett Gyergyó felé a *Tatár-hegyen* keresztül, de ezt nagyon elhanyagolták s ma csak gyalogosoknak alkalmas.

8. Mivel nem régi a település, sok érdekes személy- és családi nevet lehetne még ma tanulmányozni és abból hozzávetőlegesen megállapítani, hogy mind a székely, mind a román családok honnan, mely községből erednek. Pl. ditróiak lehetnek a Csibi, Bajkó, Puskás, Gál nevűek, szárhegyiek a Ferenc és a Pál nevűek. Remetéről jöhettek a Portik, Dobos, Balázs, Bécsi, Lackó nevűek, Alfaluból

pedig a Baricz, Csomafalváról a Csata és Király nevűek. Románok származnak Békásból és Moldva községeiből.

Hogy a tatárok gyakran jöhettek a Tölgyesi-szoroson, talán bizonyos helynevek is igazolják: Tatár-hegy, Tatár-patak, amelyen át vezetett egy ösvényszerű út Gyergyóba, ahol épp Szárhegy és Ditró között, az országút mellett van a közismert Tatár-domb.

Egy másik érdekesség, hogy a volt magyar–román határon túl, kelet felé is sok magyar helynév van, mert a határvonal néha ingadozó volt, tehát jöttek-raentek az emberek s ott telepedtek le, ahol maguknak megfelelő életlehetőséget találtak. Ilyenek Csalhó – Ceahlău, Rabcsont – Răpciune, Tarkó – Tarcău, Békás – Bicz, Borka – Borca stb.

Ion Neculce *Letopiseșul Tarii Molclovei* című krónikája megemlíti, hogy gyakran menekültek kegyvesztett bojárok a szomszédos Székelyföldre.

Említést tesz még Tölgyesről Orbán B. (II. 112. l.), szerinte 1607-ben Rákóczi Zsigmond felállítja a piricskei (pricskei) vámot, amely a Moldva felé irányuló rendezett kereskedelmet és áruforgalmat megindítja. Ugyancsak Orbán (II. 132. l.) írja, hogy Piricskéről 1806-ban áttették a vámot a határhoz közelebb. Különte B. (142. lap) megemlíti, hogy a moldvai fejedelem a török szultán segítségével elfoglalja Tölgyes- és Holló-havasokat. Ezeket csak a XVIII. század végén, II. József alatt szerzik vissza. Ezt a határsávot, amely a Keleti-Kárpátok mellett húzódott el, arra használták fel az osztrákok, hogy az 1764-ben felállított „székely határőrezredek” költségeit e havasok jövedelméből fedezzék. E havasokat „Revendikált-havasok”-nak nevezték és egészen külön kezelték, nem a községi vagy közbirtokossági erdőkkel.

Műemléke a községnek alig van. A márkpataki volt görög katolikus fatemplomot vehetjük annak, amelynek az az érdekessége, hogy az említett rabcsonti (=Răpciunei) fatemplomnak hű másolata volt és 1819–1838 között épült. Az eredeti fatemplom újabban a bukaresti Falumúzeumba, Muzeul Satului-ba került, mert amikor a híres békási vízgyűjtő tó létesült, az egész falu víz alá került s így a történelmi műemlék templomot, szétszedvén, megmentették és Bukarestbe szállították.

A jelenlegi tölgyesi ortodox (volt gör. kat.) templom csak 1880-ban épült. Van még egy 1912-ből való kápolnájuk is Nagyrezen (Naghirez) és egy 1925-ben épült Péntekpatakán (Pintec), amelyet Határpataknak is neveznek.

A római katolikusok egyházközsége 1809-ben alakult meg s ekkor épült fel első templomuk, azaz kápolnájuk. 1867-ben hozzáépítették s plébániává alakították át. Így 1867-től az új templom felépítésig, 1909-ig ez az épület kettős célt szolgált: imahely is volt, papilak is. Ebből a régi kápolnából semmit sem mentettek át az új templomba s a két háború között minden felszerelés elpusztult.

Az említett régi kápolnától 30-40 m-re állott az ugyancsak 1909-ben felépült harangláb, amelynek ma csak alapfalai láthatóak. De ezenkívül van a községben még két harangláb, a távol fekvő Recefalván és Hágótön.

Adatközlő: Vass Mihály, tölgyesi középiskolai tanár.

ADATOK DITRÓ XIX. SZÁZADI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉHEZ

A történelmi múlt mélyebb feltárása és megismerése a történelemkutatás egyre szélesebb területen való kibontakozását teszi szükségessé. Hazai s főleg székelyföldi viszonylatban egyre szükségesebbé vált a településtörténeti kérdések megoldása. Az emberi település a maga természeti adottságaival, szervezétének árnyaltszerű sajátosságaival, növekedésének hajtóerőivel, a színhelye minden kor gazdasági-társadalmi életének. Adott vidék (város vagy falu) esetében (mint amilyen a Székelyföld) az emberi közösség szervezetének, intézményeinek helyes megértése lehetetlen a településtörténeti kérdések megoldása nélkül.

A Gyergyói Múzeum mellett működő s Gyergyó történetének szervezett formában való feltárásán fáradozó munkaközösség éppen azért fontos feladatának tekinti a medence településtörténetének felderítését.

Ennek keretében a jelen dolgozat írója a medence legnépesebb községének Ditrónak XIX. századi településképét szándékszik az általa összegyűjtött hagyomány és hozzáférhető írott forrásanyag segítségével megvilágítani.¹

¹ A jegyzeteket összeállította Kocsis Antal történelemtanár, Ditró

A község településtörténetére vonatkozó hagyományanyag összegyűjtésénél értékes segítséget nyújtott Puskás (Darna) József (91 éves) Mezei Tamás (70) Mezei Ignác (85) Bajkó (Vágot) István (90) Bajkó Ignác (66) Puskás József (85) továbbá Vadász József, Petres Ignác, Trucza Antal és Mezei József tanár kollégák, akiknek ezúton is hálás köszönetét mondok.

A jelen dolgozat hosszabb rétegzetű tanulmány része, amely végigvezeti a község településtörténetét kialakulásától napjainkig. Munkánkban bizonyos mértékig a deduktív módszert alkalmaztuk, mivel a község XIX. századi településtörténeti arculatából indultunk ki. Ezt azonban a történelmi forrásanyag természete követelte meg; az írott forrásanyag szegényes volta, továbbá a településtörténetére vonatkozó gazdag, de évről évre pusztuló hagyományanyag rögzítése.

A község történetének feldolgozatlansága miatt előzetes forrásmunkákra, tanulmányokra csak elvételre hivatkozhatunk,² – mindamelltt nélkülözünk kell a levéltári adatokat, amelyeknek összegyűjtése és a dolgozatba való beépítése csak későbbi időpontban lehetséges.

Ditró a hasonló nevű patak teraszán fekszik hosszú, ovális alakban a patak mindkét partján. A nevének eredetével foglalkozó nyelvészek és történészek megállapítása szerint Ditró (népiesen Gyitró),³ helyrajzi tulajdonságjelző, vagy személynév, a patak völgy ősfoglalójának a neve.⁴

A néphagyomány s a történeti adatok elemzése alapján megállapítható, hogy Ditró a szomszédos Szárhegy község telepítvénye. Ezt a megállapítást, amelyet Különte Béla fogalmazott meg kellő történeti dokumentáció nélkül, megerősíti az a tény, hogy Ditró „mater eclesia”-ja 1651-ig Szárhegy volt, s hogy a két község közös tulajdonában az arányosításig hatalmas közbirtokokat találunk (Borszék, Salamás), amely nyilvánvalóan utal a telepek lakóinak rokonsági és birtokjogi kapcsolataira.

A község alapítása a XIV. század második felére tehető. A Ditró-patak homokos teraszán települő őslakók, a közeli erdők kiirtásával, a mocsaras, selymés

² A község településtörténetére vonatkozólag az alábbi forrásmunkák adataik használtam fel: Csiby Andor: *Ditró község régi és új arculata*. (Kézirat); Székely Oklevéltár II, V, VI, VII. kötet; Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászonszékek leírásai*. Kvár., 1853; Endes Miklós: *Csik, Gyergyó és Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1938; Szabó T. Attila: *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból*. Bp., 1940.

³ A község nevének előfordulási alakjait közli Szabó T. Attila, i. m. 30.

⁴ Csibi idézett kéziratának alapján.

területek lecsapolásával tették a település és a gazdálkodás számára alkalmassá a környező területeket.

A határnevek és a helyrajzi kutatások kétségtelenül igazolják előbbi állításunkat. A mai Hévízi út jobb oldalán, a kollektív gazdaság épülete körül még a múlt század végén is három nagy „lóferesztő” tó létezett, amelynek ingoványa a Tölgyesi útig terjed. A Bányabükke nevű határrész ma kopár, szántó és legelő terület. A mai Felszeg felső részén, a mai belsőségeken és kaszáló területeken időszakos vizek, posványos, egészségtelen szúnyogtanyák voltak. A Kerekmogyorós nevű határrész erdeje a mai kőhídi iskoláig, a Mártonka-patak bal oldalán végig és a Falu közti út déli ágának hosszában uralta a vidéket. Szárhegy felé még a XVII. század második felében is sűrű fenyőerdőn és süppedékes, mocsaras területeken kellett áthaladjon az utazó, s a szájhagyomány szerint, a közlekedést is pallókon, mesterséges utakon keresztül bonyolították le.

Ditró a XVI. század második felében még egyike volt a medence legkisebb településeinek. Az 1567-es portális adóösszeírás itt mindössze 26 jobbágyportát talált.⁵

Ez a tény arra figyelmeztet, hogy a falutelepülés körvonalainak a kialakulását csak a XVI. század második felére tehetjük. Az első írásos adat alapján fellelhető őstelep a mai központ és a felszegi iskola között terült el, mintegy háromszöget alkotva a mai főút, a Tölgyesi és a Falu közti út déli ága között. Az őstelep növekedése a XVII. század elején Alszeg felé részben az őslakosság szaporodása és térfoglalása, részben pedig az újonnan betelepülők számarányának növekedésével történt. A Ditró- és Martonka-patak között létező XV–XVI. századi temető, valamint a közelében lévő kápolna Felszeg azon részének hosszú ideig tartó lakatlanságára utal.

A község fejlődését rövid időre megzavarta a tatárok beütése 1658-ban. Ekkor a szomszédos Szárhegyre visszavonuló lakosság, a környező falvak lakóival egyetemben a tatárok által felgyújtott Ditró község fáklyájánál vívta meg elkeseredett és dicsőséges harcát.⁶ A porrá égett falu lakói azonban hamarosan

⁵ Székely Oklevéltár (további l. Szék. Okl.) II. 221.

⁶ A tatárok 1658-i beütését l. Veszély Károly: *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok*. 147. Kvár., 1860. Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Gorgio factum per Georgium Ferenczi.

kiheverték a súlyos anyagi és vérbeli veszteséget. Ditró lakossága 1717-ben, tehát közvetlenül a pestisjárvány előtt, már meghaladta a másfél ezret.⁷

A lakosság gyors, a szomszédos községekben nem tapasztalható számbeli növekedése nagyrészt a XII. században hatalma tetőfokán álló Lázár [Sz. J.: A XII. században a Lázárok, bizonyos, hogy nem állottak a hatalmuk tetőfokán. Elírás okozhatja a zavart. A szerző írhatott XVII. századot is, amikor a szárhegyi Lázárok a hatalmuk csúcsán álltak.] földesúri család betelepítő tevékenységével magyarázható meg. A falu peremrészein elterülő Lázár-birtokok ekkor válnak belsőségekké, s egy részük (pl. a Kerekmagyaros nevű határ közeli része) ekkor is csak erdőirtások útján. Ezekre a birtokokra a grófi család idegen jobbágyokat telepít, hogy azáltal is növelje befolyását a faluközöiségre. A XVII. század végén megtelepedő családok (Kelemenek, Kösök, Szöcsök, Kovácsok, Farkasok, Hompotok, Gogák, Kindák, Mógák, Oroszok, Lakatosok) térfoglalásával a lakott terület csaknem kétszeresére növekedett. A belsőség határa Felszegben a mai csengettyűig, Alszegben csaknem az állomásig tolódik ki. A XVII. század végén tehát kialakul a község többé-kevésbé mai arculata, kikristályosodik a mai falu körvonala, az a határvonal, amely a XIX. század második feléig lényeges változást nem szenvedett.

Ditró településének kialakulása, a különböző falurészek beépülésének folyamata megcáfolja mindazok nézeteit, akik az östelepet a Tászk-tetővel (ahol rovásírásos köveket találtak) vagy a Lok nevű hellyel (Ditró loka, a patak forrásánál, a községtől 10 km-re) hozzák kapcsolatba.⁸ A község lakóinak östelepe a mai központ, s a telephelyet az elődeiktől nem készen kapták, hanem nagyrészt minden idők egyik legnagyobb, legnehezebb munkájával, erdőirtással alakították ki a település legfontosabb feltételeit.

Ditró településképe alakulását a XIX. században jelentős mértékben befolyásolta egyre fejlődő ipari és kereskedelmi élete. 1828-ban a község állandó heti- és négy országos vásár tartására nyert jogot, s ezzel egy időben megkezdődött az iparral és kereskedelemmel foglalkozó örménység betelepülése. A

⁷ Az 1717–1719-es pestisjárvány alkalmával a községben 668 lakos pusztult el és 900 maradt életben, ami összesen 1598-at tesz. Ki. Szék. Okl. VII. 233.

⁸ Ennek a feltevésnek az elterjedése mentes mindennemű néphagyománytól, s csak a rovásírásos kövek felfedezése után forog közszájon.

község lélekszámú, különösen a század második felében rohamosan növekedésnek indult, s ötven év leforgása alatt (1850–1900) kétszeresénél is többre emelkedett, bár a század utolsó évtizedeiben, főként a kivándorlás következtében, a népesség növekedése a lehetőségeken jóval alul maradt.

év	lélekszám
1850	3998
1867	5060
1880	5346
1890	5940
1900	5963 ⁹

A népesség gyors növekedése ellenére a település határa csak az 1870-es évektől kezdve növekedik ugrásszerűen, a környező szántóterületek rovására. A szervezett, belterjesnek is nevezhető települési folyamatot ebben az időben váltja fel a szervezetlen, tervszerűtlen településrendszer. A régi tulajdonviszonyok meglazulása, a kétnyomásos határhasználat válsága, a kisbirtokos egyéni érdekeltségnek előretörése a faluközösség érdekeivel szemben – íme, ilyen formában is megnyilvánul a mezőgazdaság kapitalista átalakulásának korszakában. A házak gyakran a mezőgazdasági terület mélyén épülnek, s a házak közötti parcellákon több éven keresztül tart a gazdálkodás, épp úgy, mint a vetésterületen.

Ditrói viszonylatban tehát a XIX. század dereka az az utolsó időpont, amikor – az egyre halványuló faluközösségi településrendszer körvonalait felerősítve – rekonstruálhatjuk a község XVII. század végén kikristályosodó településtörténeti arculatát.

A belsőséget minden oldalról vetéskert vette körül, amelynek karbantartása (különösen nyomás idején volt fontos) a peremvidék lakóinak feladata volt.¹⁰ A vetéskert (határkert, kert) védelmi, biztonsági rendeltetése mellett, a vetést védte a legelő állatok pusztításától. 1864-ben a település határán végighúzódo

⁹ Az adatokat Csiby Andor idézett kéziratos munkájából vettem.

¹⁰ A kétnyomásos gazdálkodás követelményeinek megfelelően vetéskertek határolták el a nyomást és vetésterületet is. Ezen kertek első említése 1773-ból való (Szabó T. Attila: i. m. 31. 32.)

vetéskert a Bányabükk kapujánál kezdődött, innen délnyugatnak tartva a Köllök és Kovácsok, Kovácsok és Birófiak utcája mellett haladt, majd a Gálok keresztfájához vezető úton a Pozdorjás-kapuig. Onnan mintegy fél kilométernyi távolságon, az utcával párhuzamosan folytatódott délnyugatra, majd a Borszék-kapunál megtörve a mai 2. sz. iskoláig haladt, két oldalról érintve a nagytemplom helyén lévő barompiacot.

Remete felé a határkert végig az út bal oldalán húzódott s kiszögellése csak ki a mezőre, az út hosszában volt mintegy 40-50 lépésre. A Remetei-kaputól megtért s a Hompótok utcája mentén haladva Lakatos István, Balázs Péter és Csibi Darkó utcáját érintve a Szárhegyi úthoz ért. A kőhídtól 150 lépésnyire átvágta a Szárhegyi utat, a Falu közti út déli ága mentén haladt a temetőig, majd a temető belső végénél a Mezeik utcája és a Falu közti út déli ágának újbóli érintésével Mártonkáig tartott. A Mártonkára bejáró út és a patak érintkezésénél folytatódott a Tölgyesi-kapun keresztül Bányabükk kapuja felé.

A községet körülvevő vetéskert és a községből kivezető utcák találkozási pontjánál ún. vetéskapuk állottak. Ezek rendeltetése kettős volt. Egyrészt megakadályozták az idegen elemek behatolását a községbe, másrészt a vetést védtek a legelő állatok kimenetelétől és kártételétől. A vetéskapuk nyitása és bezárása meghatározott időben történt s a nagyobb forgalmú kapuknál erre a célra kapuőröket tartottak. 1864-ben még valamennyi vetéskapu létezett, s az utolsót 1890 körül bontották le.

Az 1860-as években még állhatott a Borszéki-, Tölgyesi-, Szárhegyi-, Remetei-kapu, mint a község négy nagy kapuja, melyek az országutak forgalmát szabályozták. Ezek mellett a mezőrejáró utak végén szintén találunk vetéskapukat, amelyek szerepe az előbb felsoroltakénál jóval kisebb: Bányabükke, Birófiak, Pozdorjás, Tomák, Farkas Jakab és a Lövöldöző kapuja.¹¹ A vetéskapuk lebontása a faluközösségi földhasználat átalakulásának folyamatával egy időben történt, amikor a település léte is szilárd államhatárok folyamatával egy időben történt, amikor a település léte is szilárd államhatárok keretei között biztosabba vált.

A székely falutelepülés egyik legáltalánosabb szerkezeti sajátossága a tízes rendszer. S bár erre vonatkozólag a történelemkutatás, igen kevés általánosít-

¹¹ Nevét a határórség gyakorlóteréről nyerte.

ható adatot hozott felszínre, körvonalazható a tízesek gazdasági és közigazgatási szerepe. A jelen dolgozatban azonban szem előtt tartva tematikánkat – a tízesekkel mint falurészekkel, települési egységekkel foglalkozhatunk.

A ditrói tízes rendszer kialakulása az alszegi és felszegi falurészek kiépülésével egy időben történt. Ez az időpont a XVII. század végére tehető. A kialakult három tízesnek megfelelően a község közbirtokainak egy részét, főként a gazdaságosabb kihasználásuk végett három részre osztják. A tízesek tehát külön bözirtokossági egységekké váltak. A község három tízese először a Lázár család 1773-as birtokösszeírásában fordul elő.¹²

A XIX. század közepén a tízesek határai igen megnövekedtek, ami új tízes rendszer bevezetését tette szükségessé, a községet akkor öt tízesre osztják, öt részre osztva az addig három tízes tulajdonát képező közbirtokokat is.¹³

A község külső formájában és belső szerkezetében történt változással egy időben a település belső formája is megváltozott. Ebben a tekintetben két szembetűnő jelenség húzza meg az új és régi közötti határt. A patak menti terület a Tölgyesi út és a Falu közti út déli ága között a felszegi csengettyútól az alszegi csengettyúig zsúfolt; itt szinte hozzáférhetetlen településrendszert találunk. A telkek itt eltörpülnek a peremvidék telkeihez képest, ahol szétszórt, kényelmes térfoglalású településrendszer uralkodik. A falu központi részén nem véletlen az egy telken levő lakóház. Ezen a területen a XIX. század második felében még a hagyományos ereszes székely háztípusok szoros egymásmelletti-sége tette eredetivé a települést.

Ez a falurész sokban hasonlít az ún. halmazfalus településekhez, mint amilyen Csíkmadaras, Korond, Nagyborosnyó, vagy a Sebestyén Károly által ismertetett Rekettyés vagy Magyarszákos.¹⁴ Megjegyzésre méltó, hogy valamennyi gyergyói község régi településrendszere ugyanilyen képet mutat.

A hajdani őstelep határát képező Tölgyesi út és a Falu közti út déli ágának kiépülésével a telkek kifelé, a határ irányában történő osztódásával keletkeztek a ma is létező zezugos „vízrejárók”, amelyek Ditró patakának mint életet adó

¹² Szabó T. Attila: i.m. 32, 34, 19.

¹³ Tízsbirtokok voltak: Tinova, Salamás pataka feje és a Runk tartományának egy része.

¹⁴ Sebestyén Károly: *Krassó-Szörény vármegye*. Kvár., 1944. 11.

vízforrásnak a megközelítését tették lehetővé. A „vízrejárók” használata itt is meghatározott szabályok szerint történt.¹⁵

A község XIX. századi településképeinek alkotóelemei a családi települések. Ez a településforma fellelhető nemcsak Ditróban, hanem Gyergyó más községeiben is. Arra a kérdésre, hogy mennyiben kapcsolódik a nemzeti szervezethez vagy a nagycsalád hagyományaihoz a településnek ez a formája, csak a jövőbeli kutatások válaszolnak, dolgozatunk keretei között ennek a jelenségnek amúgy is csupán településtörténeti tekintetben való kiaknázása lehetséges.

A családi települések kialakulása a letelepülés családok szerint történő folyamatából ered. Megszilárdulásuk és hosszú ideig való fennmaradásuk három fontosabb tényezőnek tulajdonítható. Az irtásos szabadfoglalású földközösségi övezeten szerzett családi birtokok léte, a birtokok megművelésében és a gazdasági munkákban jótékony hatású egymásrautaltság. Az egyes családok által irtásos szabadfoglalás útján szerzett birtokok mind a határneveken, mind a hagyományokban elevenen élnek. Köllök vesze, Dornák sarka stb. (1. az egyes családok felsorolásánál.) A székely leánygyermekek kiházásítása, mely megakadályozta az idegen családból származó férfi családtag betelepülését s ezzel az ingatlan belsőség átszarmazását.

A határőrség hagyományokra építő politikája a civil élet katonai adminisztrációjának legalsóbb sejtjét fedezte fel a családközösségekben. Példának hozhatjuk fel azt, hogy a huszár családok ún. „ló porció részét” mint a lótartáshoz szükséges kaszáló- és szántóterületet a rokon családoknak egy tagban osztották ki.

Alább ismertetjük a népesebb ditrói családok XIX. századi telephelyét a következő módon: Család – a család legelső említésének ideje (névváltozatai), a család hány ága szerepel, társadalmi állapota, telephelye (fálurész, utca), ösfoglalása, egyéb megjegyzések.

Csibiek: 1602¹⁶ (Csiebe, Csibi) kettő; 1646¹⁷ négy; 1702¹⁸ 15; lófő, gyalog; Központ, Csibi Barkó, Csibi Barabás Mihály, Csibi Simon fiak és Csibi Birófiak

¹⁵ Idegen utcabeli csak gyalogosan közlekedhetett; szekérral, marhával a vízrejáró lakója. Más utcabeliek számára köz-sikátorok léteztek ezen célra.

¹⁶ Szék. Okl. V. 243. (lásd továbbra is az 1602-es adatoknál).

útja, Csibiék gödre. A hagyomány szerint a falu központi részén települtek meg, s az első betelepülők.

Bajkók: 1602 (Bajkó) 1, 1646 (Bajkó) öt, 1702, 6; gyalog; Központ, a nagytemplom mögötti rész: Bajkó András, Bajkó Barabás, Üstös utca; Bajkók mezeje.

Ilyések: 1602, három, 1702, egy, 1771, négy¹⁹; gyalog, jobbágys; Központ. Ilyések utcája, a család a szárhegyi Ilyéseknek Ditróba települő ága.

Mezeiek: nevük egyetlen hazai összeírásában sem szerepel.²⁰ Gyalogok: Központ, Mezei Barabás, Mezei asztalosok. Mezei felháziak, Mezeiek útja: Mezeiek sorka. A néphagyomány szerint ösfoglalók. A határőrseg idején lovas és gyalogos szolgálatot teljesítettek.

Csikiak: 1625 (Csiki egy)²¹, 1646, egy, 1702, öt; lófő, gyalog; Központ, Templom utca, Alszeg, Csiki Tamás utcája.

Puskások: 1602, egy, 1702, öt; nemesek, lófők, gyalogosok, jobbágysok; Központ, Puskás Miklós, Puskás Tamás, Kopacz Puskás Antal útja: Dornák sorka. Valószínű, hogy János Zsigmond idején a puskás gyalogok szervezetének felállításával nyerték nevüket s addig a Csibi vagy Mezei családhoz tartoztak.

Köllök: 1646, (Kelleő) egy, 1702, kettő; gyalogok; Felszeg, Köllök, Köllök és Kovácsok útja; Köllök vesze.

Siklódiak: 1646, három, 1702, öt; gyalogok; Központ, Siklódiak, Tomák útja; Siklódiak mezeje.

Gálok: 1646 egy, 1702, egy: gyalog; Felszeg, a felszegi iskola környéke az ún. Csengettyű tartománya; nevüket őrzzi a Gálok utca, Gálok sorka.

¹⁷ A II. Rákóczi György által a gyalog puskások sorába emelt ditrói családok névjegyzéke. Szék. Okl. VI. 179. (I. továbbra is az 1646-os adatoknál.)

¹⁸ Az 1702-es lustra névjegyzékén közli Endes i. m. 533. (I. továbbra is az 1702-es adatoknál.)

¹⁹ A Lázár család jobbágysainak névjegyzéke. Lázár család levéltára (A Kolozsvári Akadémiai Főintézet Levéltárában) 1771. Szám nélkül.

²⁰ A családokra vonatkozó legelső adat 1730-ból való. Endes említi Mezei Györgynek az Obscina-szoros felügyelőjének a nevét (Ez a i. m. 182.)

²¹ Csiki Ferenc útján, aki lófőségét Bethlen Gábortól nyerte, a család egy része a lófők rendjében emelkedett. Szék. Okl. VI. 139.

Mészárosok: 1646, (Mészáros alias Balázs Péter) kettő, 1702, három; gyalogok; Felszeg, Mészáros András, Mészárosok útja.

Kovácsok: 1702, kettő; Lófők, gyalogok; Al- és Felszeg, Kovács Antal és Simon, Köllök és Kovácsok, Kovácsok utcája;²² Kovácsok sora.

Hompotok: 1702, egy, Lófők, gyalogok; Alszeg, Hompotok utcája. Zárt családi településük csak a század elején bomlott fel.

Farkasok: 1702, kettő: libertinusok; Alszeg, Farkas Károly, Farkasok útja. Valószínű, hogy a szárhegyi jobbágyrendű Farkasok libertinus ága költözött át Ditróba.

Szőcsök: 1685 egy;²³ jobbágyok; Felszeg, Csengettyű utca. Ősi telephelyükön ma is mintegy 30 család lakik egymás mellett.

A felsorolt családokon kívül a Kelemeneknek, Lakatosoknak, Ádámoknak, Tamásoknak is megvolt a családi telephelyük. Bajkáknak, Balázsoknak is. Ezekre vonatkozólag azonban kevesebb biztos adattal rendelkezünk.

A családi településekre, a családi ősfoglalások, birtokok létrehozására vonatkozólag sok utalással és összehasonlító anyaggal rendelkezünk, különösen a szomszédos községek XVIII–XIX. századi helynevei között anélkül, hogy azokat a hivatalszolgálat, a hadi funkció és más szempontokból értékelni tudnók: 1773-ban Ditró helynevei között található az *Ádámok kertje*,²⁴ Alfaluban a *Gálok földje*, *Bariczok nyire*, *Borsodi nyire*, *Birofiak nyire*, *Erdősök rétje*.²⁵ Csomafalvában: *Portikok utcája*, *Csaták utcája*, *Farkasok utcája*, *Erősök utcája*.²⁶ Gyergyószentmiklóson: *Ángyiak utcája*, *Köllök kertje*.²⁷ Remetén: *Laczkók hátja*, *Fazekasok utcája*, *Dávidok mezeje*.²⁸ Tekerőpatakon: *Fórikák*

²² Az utóbbi előfordul Ditró, XVIII. század helynevei között I. Szabó T. Attila i. m. 32.

²³ Szücs Mihály, a család őse, a Lázár család 1685-ös névjegyzékében szerepel. Szabó T. Attila: *Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVII–XIX. századból*. Kvár. 1947, 8.

²⁴ Szabó T. Attila: i. m. 33.

²⁵ Uo. 22, 23.

²⁶ Uo. 26.

²⁷ Uo. 37.

²⁸ Uo. 49, 50.

és *Bálintok utcái*.²⁹ 1778-ban a Remete és Ditró közötti határperben megidézett tanúk a Maros menti birtokok nyomás alatti használatára kivonuló Bajkókról, Csibiekről, Korposokról tesznek említést.³⁰

Visszatérve a családi települések ismertetésére, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a jelenséget, mely településtörténeti vizsgálódásunk egyik sarkkővét képezi, hogy az egyes családok településeinek falurész szerinti elhelyezkedéséből kiolvasható az illető család térfoglalásának hozzávetőleges ideje. Így a község ősfoglalóinak kétségtelenül a központi területeken élő Csibi, Bajkó és Mezei családok tekinthetők. A XVI. század végén települhettek be a Csikiak, Ilyések; a XVII. század elején a Köllök, Kovácsok, Gálok, Mészárosok, Siklódiak, főként Felszegben. A XVIII. század második felében foglaltak tért a Hompotok, Farkasok (Alszege), Szöcsök és a Kelemenek (Felszegben).

Abból a tényből, hogy az egyes családok rendelkeznek-e ősfoglalással a faluközösségi irtások szabadfoglalású területén, szintén értékes következtetések vonhatók le. A Csikiak kivételével (akiknek ősfoglalásuk mindmáig ismeretlen) valamennyi család, amely a XVII. század közepéig a községben előfordul, rendelkezett irtás útján szerzett szabadfoglalású területtel. Ebből következik az, hogy a XVII. század közepéig befejeződött az irtásos szabadfoglalású területek birtokbavétele.

Azok a családok, amelyek az eddig felszínre hozott történeti adatok és a hagyomány szerint később, a XVII. század második felében települtek be, már nem rendelkeznek ősfoglalással.

A családi települések felbomlása a XIX. század második felében, a mezőgazdaság kapitalista átalakulásának és az ehhez kapcsolódó kivándorlással párhuzamosan történt. Ebben az időszakban megindul a tanyásodás, megjelennek a határbeli települések. Az utóbbiak főként az intenzívebb állattenyésztés, erdőgazdálkodás és az első tőkés vállalkozások során keletkeztek.³¹

Ditró ősi településképének megváltozásában jelentős szerepet játszott az arányosítás és a tagosítás, amely nemcsak a határ, hanem a belsőség arculatát is

²⁹ Uo. 56.

³⁰ Gyergyószentmiklós város levéltára. 1778. sz. n.

³¹ Ennek a kérdésnek a tárgyalása azonban külön dolgozat anyagát képezi, ezért részletes kifejtését itt mellőzzük.

jelentősen megváltoztatta, s amely a falu kapitalista átalakulásának, a faluközösségi településrendezés eltűnésének utolsó fejezete volt.

Íme, így bontakozik ki Ditróban a XIX. század településtörténetének két szembevetendő jelensége: a faluközösség és a tőkés falutelepülés képe. A faluközösségi településrendszer eltűnését így tudjuk nyomon követni a falu kapitalista átalakulásának folyamatában.

TARTALOM

AZ OLVASÓHOZ (Szöcs János) / 5
VÁMSZER GÉZA VÁLASZTOTT SZÜLŐFÖLDJE (Pozsony Ferenc) / 7
ELŐSZÓ / 9
BEVEZETŐ / 13
CSÍK, GYERGYÓ ÉS KÁSZON NEVÉNEK EREDETE / 18
A CSÍK MEGYEI MŰEMLÉK MARADVÁNYOK JELENTŐSÉGE A TELEPÜLÉSEK
KORMEGÁLLAPÍTÁSÁNÁL / 19
A CSÍK MEGYEI FALVAK ELNEVEZÉSEI A LEGRÉGIBB IDŐKBEN / 28
A SZÉKELYSÉG TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI SZERVEZETÉNEK BEFOLYÁSA A
TELEPÜLÉSEK KIALAKULÁSÁRA / 30
CSÍK VÁRMEGYE KÖZSÉGEINEK, FALVAINAK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI
SZEMPONTBÓL FONTOSABB. RÉSZLETESEBB ADATAI / 35
ÁLTALÁNOS TÁJÉKOZTATÓ A MAGYAR FÖLDRAJZI HELYNEVEK KUTATÁSÁNAK
EDDIGI EREDMÉNYEIRŐL / 43
A VOLT CSÍK MEGYE VÁROSAINAK, KÖZSÉGEINEK ÉS FALVAINAK
RÉSZLETEZETT TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ADATAI / 49

1. Csíkszereda /49
2. Csíkszögöd / 55
3. Csíktaploca / 57
- 4–5. Csíksomlyó, Csobotfalva, Várdotfalva / 61
6. Csomortán/ 65
7. Csíkszentlélek / 66
8. Csíkmindszent / 69
9. Csíkszentgyörgy / 72
10. Csíkbánkfalva/74
- 11–12. Csíkszentmárton, Csíkkarcfalva / 75
13. Csíkmenaság /78
14. Csíkszentkirály / 81
15. Csíkszentimre / 83
16. Csíkszentsimon / 85
17. Csíkszatóság /87
18. Csíkverebes / 88

- 19. Csíktusnád / 89
- 20. Csíkkozmás / 90
- 21. Csíklázárfalva / 93

KÁSZON / 95

- 22. Kászonaltíz / 97
- 23. Kászonfeltíz / 97
- 24. Kászonimpér / 97
- 25. Kászonjakabfalva / 99
- 26. Kászonújfalu / 100

FELCSÍK / 101

- 27. Csíkcsicsó / 101
- 28. Csíkdelne / 102
- 29. Csíkpálfalva / 105
- 30. Csíkborzsova / 106
- 31. Csíkszentmiklós / 109
- 32. Csíkszépviz / 111
- 33. Csíkmadéfalva / 114
- 34. Csíkrákos / 117
- 35. Csíkgöröcsfalva / 121
- 36. Csíkvacsárcsi / 123
- 37. Csíkszentmihály, Ajnád, Lóvész / 125
- 38. Csíkmadaras / 130
- 39. Csíkdánfalva / 133
- 40. Csíkkarcfalva / 136
- 41. Csíkjenőfalva / 140
- 42. Csíkszenttamás / 141
- 43. Csíkszentdomokos, Balánbánya / 144

GYERGYÓ KÖZSÉGEI, FALVAI / 154

GYERGYÓ TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉNEK FŐBB TUDNIVALÓI / 154

- I. Ősi székely községek településtörténeti adatai / 163
 - 1. Gyergyószentmiklós / 163
 - 2. Gyergyószárhegy / 169
 - 3. Gyergyóalfalu / 175
 - 4. Gyergyóújfalu / 182

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. Gyergyótekerőpatak / 184
 6. Gyergyóditró / 186
 7. Gyergyóremete / 193
 8. Gyergyócsomafalva / 194
 9. Gyergyókilyénfalva / 197
- II. Újabbban keletkezett gyergyói községek településtörténeti adatai / 201
1. Maroshévíz / 201
 2. Vasláb / 202
 3. Gyergyótölgyes / 204
- Adatok Ditró XIX. századi településtörténetéhez / 209

Descrerea CIP a Bibliotecii Nationale a României

VÁMSZER GÉZA

Csik vármegye településtörténete / Vámszer Géza, Csikszereda [Miercurea Ciuc]:

Pallas-Akadémia, 2007

ISBN 978-973-665-179-3

94(= 511.141)(498)

A kiadásért felelős:

Tózsér József, a Pallas-Akadémia igazgatója

A könyvet szerkesztette: Kozma Mária

Szedő: Balog Magdolna

Tördelőszerkesztő: Both László

Műszaki vezető: Császár Csilla

A nyomdai munkálatokat a csikszeredai Alutus Rt. végezte

Felelős vezető: Hajdú Áron igazgató